HELLEN ve ROMA TARİHİNİN ANAHATLARI

BÜLENT İPLİKÇİOĞLU

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Bülent İplikçioğlu

Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
İSTANBUL 2007

ÖNSÖZ

Batı'nın kültür kökeninin esas itibariyle Eski Hellenler'e kadar geriye gittiği günümüzde genel olarak kabul ediliyor. Roma ise, özellikle Eski Hellen kültürünün Avrupa'ya taşınmasında üstlendiği aracı rolle ön plana çıkarılmak isteniyor. Hellen kültürü çoğu kez bir formülle de anlatılmak istenmiş; insanlık Hellenler'de genel olarak g e r ç e ğ i n , g ü z e l l i ğ i n v e ö z g ü r l ü ğ ü n habercilerini görmüştür. Fakat bu kısa formül ya da tanımlar, konunun tümünü kavramak açısından yeterli olmamaktadır. Hellen kültürünü bu kadar önemli kılan; aslında, Hellenler'in kendilerine özgü, sürekli bir biçimde yenileşen idealleri, yeniye açık, gerçekçi ve eleştirici yaratıcı güçleri olmuştur. Demokrasi ve tabana inmiş toplum bilinci ile de içiçe olan bu özellik, bu bakımdan günümüz insanlığının geleceği açısından da büyük önem taşımakta olup; bu anlamda bir "Humanizma", bugün -toplumumuz da dahil olmak üzere- insanlığın belki de başka birçok şeyden daha çok gereksinim duyduğu bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse; Eski Hellenler'in uygar dünya insanlığına en büyük katkısı, " t a m i n s a n " kavramının yaratılmasındadır.

Hellenler ve Romalılar'ı daha sonraki Batı kültür ve uygarlığının ataları yapan gelişimin düşünsel açıdan çıkış noktaları, her iki toplumda ayrı ayrı temellere dayanmış görünüyor: Fel-

sefe, edebiyat, sanat konularında ölümsüz eserler veren, duygu dünyası gelişmiş, t e o r i k , fakat i s t i k r a r s ı z Hellenler'in aksine; Romalılar, ciddi, akılcı, p r a t i k ve i s t i k r a r l ı idiler. Düzen anlayışı, çalışkanlık, hukuk sistemi ve ordu organizasyonu ile devlet yönetiminde gösterilen pratik yetenek, Roma'nın büyüklüğünün koşullarını oluşturuyordu. Hellenizm Devri'ni saymazsak, büyük teritoryal bir devlet kuramayan b i r e y c i Hellenler'in aksine, Akdeniz havzasında büyük bir imparatorluk kuran Romalılar'da, vatandaşın devletine karşı sorumluluk ve görevleri, yani t o p l u m c u bir anlayış ön plandaydı. Romalılar, ancak –Hellas da dahil olmak üzere– tüm Akdeniz bölgesini ele geçirdikten sonra, bilim ve sanatlarla ilgilenmeye başlamışlar ve geniş ölçüde Hellen kültürünün etkisinde kalmışlardır. Buna rağmen, Romalılar'ın da düşünsel yaşamın birçok alanında kısa süre sonra üretici ve yaratıcı bir duruma geçtiklerini belirtmemiz gerekir.

Üniversitedeki derslerimde Hellen ve Roma tarih ve kültürünün değişik alanlarına giren konuları ayrıntılı bir biçimde ele alırken, söz konusu tarihsel devirlerin öğrenciler tarafından anahatlarıyla da kavranabilmesine katkıda bulunmak amacıyla, yıllar önce Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında "Eskiçağ Tarihinin Anahatları II" başlığıyla çıkarılmış ve mevcudu çoktan tükenmiş olan ve üniversite yayınları arasında ikinci bir baskının şimdiye değin yapılamamış olması nedeniyle ve öğrencilerin yoğun isteği üzerine, metinde yapılan bazı küçük değişiklikler ve haritaların eklenmesiyle, şimdi Arkeoloji ve Sanat Yayınları arasında okuyucuların ilgisine su-

nulmuş bulunan bu kitapta; Hellen ve Roma tarihinin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yönleri hakkında kısa, fakat sistematik bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler, geniş kapsamları dikkate alınarak eserde yer verilmemiş olan, Hellen ve Roma tarihine ilişkin sosyo-kültürel konuların dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunacak niteliktedir. Hellen ve Roma kültür tarihi çerçevesine giren konuları anahatlarıyla ileride ayrı bir kitapta ele almak düşüncesindeyim.

Kitabın basılmasını sağlayan Sevgili Dostum Nezih BAŞGELEN'e ve baskıya katkıda bulunan Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın çalışanları ile asistanlarım Dr. Filiz DİNGİL-CLUZEAU ve Dr. Hüseyin S. ÖZTÜRK'e kalpten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ataköy, Mart 2007 BÜLENT İPLİKÇİOĞLU

İÇİNDEKİLER

HELLEN TARİHİ'NİN ANAHATLARI 11

1. Coğrafî Koşullar 11
2. Minos Giriti 12
3. Miken Hellası 14
4. "Hellen Ortaçağı" Kavramı 18
5. "Karanlık Yüzyıllar" ve "Arkayik Devir"in Başlangıcı 18
   a) Mikensonrası Aristokratik Hellen Toplumu 20
   b) Kent Devleti (= *Polis*), Vatandaşlık ve Ulus 21
   c) "Büyük Kolonizasyon" Dönemi (İ.ö. 750–550) 24
6. "Arkayik" ve "Klasik" Devirler 26
   a) Arkayik ve Klasik Devirlerde *Polis* Toplumu ve Anayasası. 27
   b) Atina'da Toplum ve Anayasa Gelişimi 28
7. Hellenler'de Devlet Biçimleri 34
8. Siyasal Gelişmeler 35
   a) Pers Savaşları 35
   b) Pers Savaşları'ndan Sonra Hellas ve Atina 38
9. Hellenizm Devri (İ.ö. 336–30) 42
   a) BÜYÜK İSKENDER 42
   b) İSKENDER İmparatorluğu'nun Düzenlenmesi 45
   c) B. İSKENDER'in Generalleri Arasındaki Mücadele ve Hellenistik Devletler Dünyası 46

EK: Sparta'da Anayasa ve Toplum 50

   a) Anayasa Organları 50
   b) Toplumsal Yapı 52
   c) Sparta'da İç ve Dış Politikanın Birleştirilmesi 55

ROMA TARİHİ'NİN ANAHATLARI 57

1. Coğrafî Koşullar 57
2. İtalya'nın Erken Devirleri 58
   a) "Kavimler Göçü"ne Kadar İtalya (İ.ö. 3. Bin – ca. 1200) . . 59
   b) İtalya'da Erken Demir Devri (İ.ö. 1200–800) 61
3. Etrüskler 63
   a) Siyasal ve Toplumsal Koşullar 64
   b) Ekonomik Koşullar 65
   c) Etrüskler'in Önemi 65
4. Roma'da Krallık Devri (İ.ö. 753?–510?) 65
   a) Roma'nın Başlangıç Evresi 66
   b) Roma'da Etrüsk Krallar Devri 67
   c) Siyasal Koşullar 68
   d) Toplumsal Koşullar 68
   e) Ekonomik Koşullar 69
   f) Roma'da Krallık Devri'nin Sonu 70
5. Cumhuriyetin Kuruluşundan "Roma–İtalya Konfederasyonu"nun Oluşumuna Kadar Roma Tarihi'nin Anahatları (İ.ö. ca. 500–268) 70
   a) Cumhuriyetin Gelişimi 71
   b) *Patricius–Plebs* Sınıf Mücadelesi Sonunda Roma Anayasası 73
   c) İtalya'nın Roma Egemenliği'ne Girmesi (İ.ö. ca. 500–268). 77
6. Roma Tüm Akdeniz Bölgesi'ni Eline Geçirerek Bir "Dünya Devleti" Oluyor (İ.ö. 268–133) 79
   a) Batı Akdeniz Bölgesi'nin Elde Edilmesi 80
   b) Kuzeyin Güvenlik Altına Alınarak Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Elde Edilmesi 81
   c) Ekonomik Değişmeler 83
   d) Toplumsal Koşullar 84
   e) Ordu 85
7. Roma'da İç Savaşlar Dönemi ve Cumhuriyetin Sonu (İ.ö. 133–30) 85
   a) Roma Cumhuriyeti'nin İçine Düştüğü Kriz 86
   b) GRACCHUS Kardeşler'in Reform Girişimleri 86
   c) Komutanlar Arasında Mücadele 87
   d) *Senatus* Egemenliğinin Yıkılması 88

e) Roma Cumhuriyeti'nin Sonu 89
8. Roma'da İmparatorluk Devri (İ.ö. 27 – İ.s. 476) 91
a) *Principatus* Dönemi (İ.ö. 27–İ.s. 283) 91
b) *Dominatus* Dönemi (İ.s. 284–476) 95
c) İmparatorluk Devri'nde Sosyo-Ekonomik Koşullar 98
9. Roma Tarihi'nin Dünya Tarihi Açısından Önemi 99

EK: Roma Egemenliği'nde Anadolu 101

SEÇME BİBLİYOGRAFYA 117

DİZİN 123

HARİTALAR 142'den sonra

HELLEN TARİHİ'NİN ANAHATLARI

1. Coğrafî Koşullar

Hellen Tarihi'nin mekânı önce, Hellenler'in tarihte ortaya çıktıkları bölgeler olmuştur: Bu bölgeler; Orta Hellas, çevresindeki adalarla Peloponnesos Yarımadası, Ege adaları, Batı Anadolu kıyıları; Girit, Rodos gibi büyük adalar ve Kıbrıs'ın bir bölümüdür. İ.ö. 750-550 tarihleri arasındaki "Hellen Kolonizasyonu" döneminde Hellen Tarihi'nin mekânının genişlediğini görüyoruz: Propontis (= Marmara Denizi) kıyıları, Anadolu'nun kuzey kıyılarının büyük bir bölümü bu dönemde Hellen kolonistleri tarafından iskân edilmiştir. Aynı zamanda Aşağı İtalya ve Güney Fransa kıyıları ile İspanya kıyılarının bir bölümü, hemen hemen tüm Sicilya ve Kuzey Afrika'da Kyrenaika da (= bugünkü Libya'nın kuzeydoğusu) Hellen tarih alanı içine girmiştir. Nihayet Hellenizm Devri'nde (İ.ö. 336'dan itibaren) Mısır'ın ve Hindistan'a kadar tüm Önasya'nın bu mekâna girdiği görülmektedir.

Bu geniş bölgeler içinde öncelikle Hellas'ın coğrafî koşullarına göz atılacak olursa, yarımadanın her şeyden önce çok dağlık olduğu dikkati çekmektedir. Burada dağlar birbirine kapalı birçok havza oluşturmuştur. Yalnızca bu havzalar ve dar bir kıyı şeridi tarımsal bakımdan verimlidir. Yarımadada hiçbir yer

denize 60 km'den daha uzak olmadığı için, burada yaşayan insanların yaşamı birinci planda denizcilik üzerine kurulmuştur. Bu coğrafî koşullar, değişik bölgelerin kendi başlarına gelişmelerine de (partikülarizm, individüalizm) yol açmıştır.

2. Minos Giriti

Sonraları Akalar'ı büyük ölçüde etkileyen yüksek bir kültürün yaratıcıları olan Minos Giritlileri, bugün adlarını Hellen mitolojisindeki Kral MINOS'tan almakla birlikte, Hellen kökenli değildiler. Yazıları bugüne kadar okunamadığı için, Minoslular konusundaki bilgilerimiz hemen hemen tümüyle arkeolojik belgelere dayanmaktadır. Knossos hafiri EVANS'ın yaptığı gibi, seramik stillerine göre bir "Erken" bir "Orta" ve bir de "Geç Minos" Devri kabul edilmektedir. Bu devirler de ayrı ayrı üçer alt devre ayrılmaktadır.

Girit'te Neolitik ve Subneolitik devirleri İ.ö. 2600–2000 yılları arasındaki EM I–III izlemektedir. Bu dönemin karakteristiği, Girit'in doğusundaki liman kentleri ile güneybatıya düşen, adanın en verimli ve geniş ovası Messara'daki mezarlardır (*tholos* mezarları). İ.ö. 2000–1570 arası adada Knossos, Phaistos ve Mallia'daki ilk tahkimatsız saraylar dönemidir (OM I–II). Saraylar, adadaki ekonomik yaşamın merkezleri olarak görünmektedir. Giritliler bu dönemde Hellas, Suriye ve Mısır limanlarıyla ticaret yapmışlar ve Mısır etkisinde bir resim yazısı geliştirmişlerdir. Ayrıca hiçbir fetih hareketine de girişme-

miş görünmektedirler. İ.ö. 1570-1425 yılları Knossos, Phaistos, Hagia Triada'daki "ikinci" sarayların en gelişmiş oldukları dönemi kapsamaktadır (OM III-GM I-II). Girit Devleti'nin, merkezî bir yönetim ve ekonomiye dayalı bir biçimde Mısır örneğine göre kurulması da yine bu döneme rastlamaktadır. Girit bu dönemde Mısır'daki "Yeni Devlet" ile canlı bir ticarete girişmiştir. Aynı dönemde resim yazısının yerine Linear A'nın geçtiği de görülmektedir.

Akalar İ.ö. 15. yy. da Hellas'tan gelerek adayı iskân etmeye başlamışlar ve Girit Linear A yazısının etkisinde Linear B'yi geliştirmişlerdir. Girit'teki Aka Egemenliği'nin İ.ö. 1400'lerde kesinleştiği görülmektedir.

Minos Giritlileri'nin kökeni sorununa, dilleri konusunda bilgimizin olmaması nedeniyle ancak arkeolojik olarak yaklaşılabilmektedir. Öyle görünüyor ki, Girit halkının az olmayan bir bölümü, buraya Anadolu'dan göç etmiş, ayrıca belki Libya gibi bazı ülkelerin de Girit üzerinde etnik açıdan etkisi olmuştur. Minos Giritlileri'nin kullandıkları dilin Hint-Avrupa kökenli olmadığını düşünen bazı bilim adamları vardır.

Girit saraylarının tahkim edilmemiş olması, bu saraylarda oturanların ne içerideki birtakım karışıklıklardan ne de dışarıdan gelebilecek bazı saldırılardan çekinmedikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, belki, Girit'in sahip olduğu güçlü bir deniz savaş gücünün varlığıyla açıklanabilir.

3. Miken Hellası

Hellas'ta İ.ö. 2500–1600 yılları "Erken" ve "Orta Helladik Devir" diye adlandırılmaktadır. İ.ö. 2500'lerden 1850'lere kadar süren Erken Helladik Devir'de Ege Bölgesi'nde yaygın bir "çiftçi kültürü" söz konusudur. İ.ö. 1850'lerden 1600'lere kadar süren ve "Orta Helladik Devir" diye adlandırılan dönemde ise, Hint-Avrupa kökenli Akalar'ın Hellas'a göçü tamamlanmıştır.

Akalar, Hint-Avrupa kökenli etnik grupların Doğu Akdeniz Havzası'na yaptıkları genel bir göç çerçevesinde daha İ.ö. 2000 yıllarında Hellas'a gelmişlerdir. Peloponnesos Yarımadası'nda HEINRICH SCHLIEMANN'ın ilk kez kazdığı merkez olan Mykenai kalesinin adına izafeten bu halka "Miken Hellenleri" diyoruz. Miken Hellenleri'nin Linear B ile yazılmış olan dilleri, etnik bileşimleri konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte, Mikenler'in etnik bileşimleri konusunda, Hellen kökenli olmayan bir alt tabakaya Hellen kökenli bir üst tabakanın egemen olduğu ya da -belki daha yerinde bir deyişle- Hellas'a göç eden Aka Hellenleri'nin, *-inthos*, *-issos* gibi eklerle biten yer adlarında izleri görülen yerli bir halkla karışmış oldukları söylenebilir. Sözünü ettiğimiz bu Hellenöncesi kültürün kökenleri Erken Helladik Devir'in (İ.ö. 2500-1850) başlarına kadar uzanmaktadır (Ege Bölgesi'ndeki "çiftçi kültürü"). Hint-Avrupa kökenli olmayan bu eski Akdeniz halkının diline ilişkin izler yalnızca yer adlarında olmayıp, aynı zamanda bitki, maden adlarıyla gemicilik ve balıkçılıkla ilgili,

daha sonra Hellenler tarafından benimsenen terimlerde de bulunmaktadır.

Akalar'ın Hellas'a göçü tek ve büyük bir askerî sefer biçiminde değil, kabilelerin ve kabile parçalarının yavaş süren bir istila hareketi şeklinde olmuştur. Hellas'a yeni gelenlerin gittikleri yerlerdeki eski Akdeniz halkıyla karışması, İ.ö. 1600-1150 yılları arasındaki "Geç Helladik" ya da "Miken Devri" diye adlandırılan döneme kesintisiz bir biçimde geçişi de sağlamıştır.

Mikenler, karşılaştıkları yerli ahali ile yüzyıllarca süren bir karışma ve kaynaşmadan sonra, İ.ö. 2. binyılın 2. çeyreğinden itibaren etkin bir siyasal rol oynamaya başlamışlardır. Bu gelişimin nedenlerinden biri, kuşkusuz, Hellenler'in Minos uygarlığı ile temasa geçmesi ve bu kültür çevresi ile kaynaşması olmuştur. Linear B yazıtlarında yansıyan devlet, toplum ve öncelikle ekonomi organizasyonu ile ilgili konular, büyük ölçüde Minos etkisindedir. Yalnızca mimari Minos uygarlığından farklı özellikler göstermektedir. Ayrıca Miken kültür ve uygarlığının kronolojisi de -en anlamlı biçimde- Miken mimarisine göre kurulabilmektedir. İ.ö. 1650-1450 yılları arasında yapıldıkları anlaşılan Mykenai kalesi kuyu mezarları, Miken mimarisinin en karakteristik örneklerindendir. Mimaride önemli olan tahkimat, Mikenler'in güçlü bir savunma sistemine sahip oldukları izlenimini uyandırmaktadır.

Mikenler'in etki alanı yalnızca Avrupa kıtası ile sınırlı kalmamıştır: Mikenler Girit'e de egemen olmuşlar, Kıbrıs'a kadar

yerleşim etkinliğinde bulunmuşlardır. İhraç ettikleri seramik, Güney İtalya ve Sicilya arasında volkanik bir küme oluşturan Lipara adalarından Önasya ve Mısır'a kadar uzanan bölgelerde bulunmuştur ve Minos seramiğinden daha da yaygındır. Mikenler'in Hitit çivi yazılı metinlerinde görülen ve Anadolu'nun güneybatı kıyıları ile karşısındaki adalara lokalize edilen "Ahhiyavalılar" ile aynı olup olmadıkları uzun süreden beri tartışılmaktadır.

Miken Hellası'nın iç yapısı bir ölçüde Linear B yazıtlarından tanınmaktadır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Miken toplumu ve siyasal organizasyonu insanı şaşırtacak kadar çok yönlü idi. Miken Dünyası'nda Minos kültür çevresinden tümüyle ayrılan bir başka nokta da, savaş ve askerlikle ilgili konulardır. Silahlar ve savaş işleri, arkeolojik belgelerde Minos Giriti'nden çok farklı olarak önemli bir unsur oluşturmaktadır. Miken Devri'nin toplumsal yapısı; soylular (= *aristoi*), savaş arabalı cengâverler ve bunların ortada bir *megaron*'u bulunan büyük kalelerde (*kyklop* surlar) oturmasıyla karakterize edilmiştir. Soyluların yaşamı; savaş, av ve saray seremonilerinden ibaretti.

İ.ö. 13. yy. da Balkanlar'dan göç eden kabilelere karşı savunma amacıyla Miken kale tahkimatlarının genişletilmiş olması dikkati çekiyor. İ.ö. 1250'lerden itibaren "Ege Göçleri" çerçevesinde Hellas'a yeni göç dalgaları gelmiştir. Bu göçlerin Akdeniz Havzası ve Önasya'daki sonuçları ise, Assur'un ve Fenike kent devletlerinin yükselişi, İtalikler'in İtalya'da görün-

meleri, Troia VIIIa tabakasının tahribi gibi olaylarda görülmektedir. İ.ö. 1150'lerde bu göçlerin etkisiyle Miken kalelerinin de tahrip edilmeye başlandığını görüyoruz. Bununla birlikte, Attika'da olduğu gibi, birçok yerde Miken kökenli halk yeni gelenler tarafından fazla rahatsız edilmemiş, hatta bazı yerlerde üstünlüğü yeniden ele geçirmiş ya da yeni gelenlerle birlikte yaşamını sürdürmüştür.

Miken yerleşimlerini tahrip edenler, doğu ve güneye doğru yürüyüşlerini sürdürmüşlerdir. Bunları, ancak Mısır firavunları MERENPTAH ve III. RAMSES tarafından durdurulabilen "Deniz Kavimleri" arasında da görüyoruz.

"Ege Göçleri" çerçevesinde Hellas'a yapılan "Dor Göçleri" İ.ö. 1200-1000 yıllarına rastlamaktadır. Dorlar deniz yoluyla Girit ve Güneybatı Anadolu'ya, karayolundan Peloponnesos Yarımadası'na ulaşmışlardır. Bu zamanda Akalar Ege Denizi'ndeki adalara doğru yerlerinden oynatılırken; Attika, Euboia ve Kykladlar bir Aka kolu olan Ionlar'ın elinde kalmıştır. Akalar aynı zamanda Anadolu'nun batı kıyılarına da yerleşmişlerdir. Dorlar'ın bu gelişmelerde üstün duruma geçmesinin nedeni ise, bronz silahlı Aka savaş arabalarına karşı demir silahlı Dor süvarilerinde yatmaktadır.

4. "Hellen Ortaçağı" Kavramı

İ.ö. 1000-700 yılları arasındaki devri bazı modern tarihçiler Avrupa Ortaçağı'na benzetmişler ve bu döneme "Hellen Ortaçağı" demişlerdir. Avrupa Ortaçağı'nın başında Germenler'in kendilerinden yüksek bir kültür ve uygarlık düzeyindeki Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkmaları, Hellen Ortaçağı'nın başlarında Dorlar'ın hiç kuşkusuz kendilerinden çok daha uygar olan Akalar'ın siyasal varlıklarına son vermelerine benzetilmiştir. Avrupa Ortaçağı'nda feodalitenin ortaya çıkması, savaş ve yiğitlik destanlarının söylenmeye başlanması gibi, Hellen Ortaçağı'nda da *"polis"* denilen kent devletlerindeki kralın yanında bir soylular sınıfı oluşmuş; bu soyluların yaşamı HOMEROS destanlarında canlı bir biçimde dile getirilmiştir. Avrupa Ortaçağı nasıl büyük seyahatler ve yeni kıtaların bulunmasıyla sona ermişse, Hellen Ortaçağı'nın sonuna doğru Hellenler de uzak bölgelere göçmeye ve oralarda koloniler kurmaya başlamışlardır.

5. "Karanlık Yüzyıllar" ve "Arkayik Devir"in Başlangıcı

İ.ö. 1150'lerde Miken kalelerinin tahribinin başlamasıyla, kısmen -bilimsel açıdan tartışmalı bir sorun olmasına karşın- Dorlar'ın önünden kaçan Akalar tarafından, kısmen de Dorlar tarafından Ege adaları, Anadolu'nun batı kıyıları ve Kıbrıs

adası işgal edilmiştir. Miletos, Priene ve Ephesos, İ.ö. 11. yy. ın 2. yarısında Batı Anadolu'daki ilk Hellen yerleşim merkezleri olmuşlardır. Şimdi Hellenler birçok kabileden oluşan; aynı, fakat lehçelere ayrılmış bir dil konuşan; ortak kültüre sahip etnik bir grup olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İ.ö. 700'lerde lehçelerine göre ayrılan üç Hellen grubunun dağılımı şu şekilde tamamlanmış bulunuyordu:

- Aka kökenli Ionlar: Attika, Euboia, Khalkidike, Ege adaları ve Batı Anadolu kıyılarının orta bölümünde;
- Aka kökenli Aioller: Thessalia, Arkadia, Akhaia, Lesbos, Kıbrıs ve Kuzeybatı Anadolu'da;
- Dorlar: Orta Hellas, Peloponnesos Yarımadası'nın büyük bir bölümü, Ege Denizi'nin güneyindeki adalar, Girit ve Güneybatı Anadolu kıyılarında.

Eskiçağ Hellen Tarihi, bir Hellen devletinin değil, işte sözünü ettiğimiz bu kültür birliğinin tarihidir.

Miken kültürünün sonunu izleyen birkaç yüzyıl (İ.ö. 12.-8. yy.lar arası) hakkında bilgilerimizin az olması nedeniyle, bu devri "Karanlık" diye tanımlıyoruz. Bu "karanlık" çağı izleyen devri ise -öncelikle bir sanat tarihi terimi olan- "Arkayik" (= "eski; erken") ile adlandırıyoruz (İ.ö. ca. 800-ca. 500). "Karanlık Yüzyıllar" ve "Arkayik Devir" ise, İ.ö. 9. yy. ın sonlarına doğru birbirleriyle çakışmaktadır.

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 1100-800: "Karanlık Yüzyıllar".
- İ.ö. 1000 yılları: Hellenle'rin Ege adalarını ve Anadolu'nun batı kıyılarını iskân etmeleri.
- İ.ö. 800-500: "Arkayik Devir".
- İ.ö. 8. yy.: Attika'da Atina *polis*'inin oluşması.
- İ.ö. 776: Olimpiyat Oyunları'nda başarı kazanan atletlerin ilk kez listelere geçirilmesi.
- İ.ö. 750 yılları: "Büyük Hellen Kolonizasyonu"nun başlaması.
- İ.ö. 750-700: HOMEROS'un *Ilias* (= *İlyada*) ve *Odysseia* destanları ve HESIODOS.

a) Mikensonrası Aristokratik Hellen Toplumu

Hellas'taki Miken uygarlığı Dor Göçleri'nden sonra eski görkeminden çok şey yitirmiştir. Öte yandan, "Karanlık Yüzyıllar"ın kültüründen alındığı anlaşılan HOMEROS destanlarındaki tanrılar dünyası, aynı zamanda bir soylular dünyasını da yansıtmaktadır. Tanrıların karşısında yer alan "ölümlülerin" dünyası da aristokratik bir özellik taşımaktadır. HOMEROS'ta tanrılar dünyasındaki ZEUS'un karşılığı, "ölümlüler" dünyasında Mykenai Kralı AGAMEMNON'dur.

Bu sosyal yapı, yerleşik düzene geçer geçmez toprağa bağlılıkla da tamamlanmış ve toplumun tabakalaşmasında da kendisini göstermiştir; bu aşamada, insanların toprakla uğraşmaya başlamaları ve toprak mülkiyetinin önem kazanması hemen göze çarpan şeylerdir. Bu gelişim süreci içinde kralların (= *basileus*'lar) gücü çok geçmeden sınırlandırılmış; kö-

kenleri ve sahip oldukları mal-mülkle toplumda seçkinleşen soylular, kralı yalnızca bir *"primus inter pares"*, yani "eşitler arasında birinci" olarak tanımışlar; kült ve hukuk konularında çok geçmeden lider bir rol oynadıkları için, danışma meclisinde (= *bule*) son kararı vermeye başlamışlar ve çiftlikleri sayesinde günlük yaşamın akışını da düzenlemişlerdir.

Bu soyluların dışında kalan özgür erkekler ya küçük çiftçi olarak bağımsız olmuşlar (İ.ö. 700 yıllarında yaşamış olan HESIODOS'tan bağımsız küçük çiftçinin yaşamına ilişkin önemli bilgiler elde ediyoruz) ya da soylu bir efendinin yanına yanaşma olarak girmişlerdir. Özgür olan bu insanlardan başka, değişik ölçülerde basamaklandırılmış bağımlı toplum tabakaları ve köleler vardı. Misafirlere (= *ksenoi*) özel bir ilgi gösterilmiş ve bunlar korunarak ağırlanmışlardır.

Soylular askerî yönden de ağır basıyorlardı. Bunun başlıca nedeni, soyluların atlı olması ve bu bakımdan savaşta sonuca asıl onların gitmesidir. Soylu olmayan piyadelerin ordudaki vurucu gücü çok sınırlı idi. Soylu süvariler (= *hippeis*) Thessalia ve Boiotia'da sonraları (İ.ö. 7. yy. da) büyük önem kazanacaklardır.

b) Kent Devleti (= *Polis*), Vatandaşlık ve Ulus

Aristokratik toplumun ağır bastığı "Karanlık Yüzyıllar"da aynı zamanda, önceleri bir iskân biçimi olan, fakat daha sonra

Hellen Tarihi'nde tümüyle bir yaşam biçimine dönüşen kent devletleri de (= *polis*'ler) ortaya çıkmıştır. İ.ö. 8. yy. dan itibaren yaygınlık kazanan *polis*'lerin ortaya çıkışı farklı biçimlerde olmuştur. Çoğu kez eski Miken yerleşimleri (Miletos gibi) ya da kaleleri (Atina gibi), ayrıca birçok köyün bir araya getirilmesi demek olan *synoikismos* yöntemi, *polis*'lerin oluşmasında etken olmuştur. Bununla birlikte, *polis*'lerin hiç ortaya çıkmadığı Orta ve Kuzeybatı Hellas gibi bölgeler de vardır. Kuşkusuz önceleri yöresel aristokrasinin güçlenmesine yardımcı olan ilk *polis*'lerin karakteristiği, bunların bir taraftan soya dayalı bir yapıya sahip olması; diğer taraftan tahkimatlı bir *akropolis* (= bir tepe üzerindeki kale) çevresinde kurulmuş olan kentin küçük bir arazi parçası ile birleştirilmiş olmasıdır. "Cemaat devleti" deyimi, bir *polis*'in nitelik ve niceliğine, daha çok kullanılan "kent devleti" deyiminden aslında daha uygun düşmektedir.

Bir bakışta kavranabilen bu küçük devlet organizasyonlarında kent; dinsel, siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamın merkezi durumundadır. Önceleri krallar tarafından korunan, her kentin sahip olduğu "kutsal ateş", daha sonraları onların İ.ö. 8. yy. dan itibaren siyasal halefleri olan soylular tarafından korunur olmuştur. Kentlerin en önemli siyasal kurumları ise, danışma (= *bule*) ve halk (= *demos*) meclisleridir.

Bu kent devletlerinin küçüklüğü, vatandaşlarının (= *politai*) her türlü siyasal olaydan doğrudan doğruya etkilenmelerine ve kendilerini her türlü siyasal olayla ilgili hissetmelerine yol

açmıştır. Buna uygun olarak vatandaş –içinde yaşadığı kent devletinin anayasasının olanak tanıdığı ölçüde– siyasal yaşamda etkili bir pay sahibi olmuştur.

Hellenler, siyasal bakımdan bağımsız birçok kent devletine ayrılmış olmakla birlikte, kendilerini ortak özellikleri olan bir halk olarak da görmüşlerdir. Bu nedenle, İ.ö. ca. 8. yy. dan itibaren kendilerini "Hellen", Hellence konuşmayan diğer tüm kavimleri ise *"bárbaros"* (= "yabancı dil konuşan, anlaşılmayan kişi") diye adlandırmışlardır. Eğer "ulus" aynı dili konuşan ve ilk zamanlarda dinsel yönü ağır basan ortak bir kültüre sahip insanların oluşturduğu bir topluluk anlamına geliyorsa, Hellenler'in bir ulus oluşturabildiklerini söyleyebiliriz. Hellenler'i kültürel yönden birleştiren unsurları ya da kültür alanında tüm Hellenler için geçerli olan ortak yönleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Fenike Alfabesi'ne sesli harflerin eklenmesiyle geliştirilen, önceleri sağdan sola, daha sonra soldan sağa doğru yazılan ve dünyanın ilk tam harf yazısı olan yazı.
- Eskidoğu din ve mitolojisinden etkilenmekle birlikte, büyük farklılıklar da gösteren, çok tanrılı din.
- HOMEROS destanları (*Ilias* ve *Odysseia*).
- Başta Olimpiyatlar olmak üzere tanrıların onuruna düzenlenen oyunlar (= *agon*'lar).
- Başta Korinthos Körfezi'nin kuzeyine düşen Phokis Bölgesi'ndeki Delphoi olmak üzere kehanet merkezleri.
- *Mysterion*'lar, yani doğaüstü sırları içeren bazı kültler (Eleusis, DIONYSOS, ORPHEUS kültleri gibi).

c) "Büyük Kolonizasyon" Dönemi (İ.ö. 750-550)

Dor Göçleri'nden hemen sonra Ege adalarını ve Anadolu'nun batı kıyılarını iskân eden Hellenler, daha İ.ö. 8. yy. ın ortalarında yeni bir denizaşırı iskân etkinliğine girişmişlerdir. Bu yeni kolonizasyon hareketinin nedenlerinin başında, Hellen toplumundaki hızlı nüfus artışından kaynaklanan beslenme ve geçim zorlukları gelmektedir. Partiler arası çekişmelerin doğurduğu siyasal hoşnutsuzluklar ve bunun getirdiği siyasal nedenli göçlerin de bu kolonizasyon hareketinde rolü büyük olmuştur. Çiftçilerin borçları ayrıca sosyal nitelikli bir göçü de beraberinde getirmiştir. Büyük Kolonizasyon'un diğer nedenleri arasında el sanatlarının ve denizciliğin gelişmesini sayabiliriz. Bu göç hareketinde, macera arama hevesinin de etken olduğu genellikle kabul edilmektedir.

Kolonizasyon hareketinin gelişimine gelince: İki tür koloni ile karşılaşıyoruz:

- ticarî üs durumunda olanlar;
- tarım kolonileri.

Kolonizasyon süreci içinde Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında "yavru kentler" kurulmuştur. Bağımsız olan bu koloniler, anakente (= *metropolis*) yalnızca kült ve âdetler bakımından bağlı kalmıştır.

En büyük koloni bölgesini Güney İtalya ve Sicilya'daki "Büyük Hellas" (= "*Megále Hellás*") oluşturuyordu. Koloni kuran merkezlerin başında ise, Batı Anadolu'daki Ion kentleri (özellikle Miletos ve Phokaia) geliyordu. Kolonizasyon Devri'nin İ.ö. 7. ve 6. yy. ları Ionia'da bilim ve felsefenin de en parlak olduğu zamandır. Bu bölgenin İ.ö. 546'da Pers Egemenliği'ne girmesiyle bilim adamları ve sanatçılar arasında Büyük Hellas ve Etruria'ya göç edenler olduğu görülmektedir.

Büyük Kolonizasyon'un sonuçları, Hellen toplumunda büyük ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler olarak özetlenebilir:

Ekonomik değişim:
- Kolonilerden getirilen ucuz tahıl nedeniyle anakentlerde tahıl tarımının artık kâr getirmemesi ve bu nedenle zeytinyağı ve şarap üretimine ağırlık verilmesi (tarımsal değişim).
- İşlenmiş eşya üretiminin ön plana geçmesi (endüstriyel değişim).
- Hellenler'in bir "ticaret ulusu" haline gelmeleri ve Akdeniz çevresinin "Hellenize" edilmesi (kültürel değişim).
- Natürel ekonomiden para ekonomisine geçiş (hayvan yerine metalin değer ölçüsü olması).

Sosyal değişim:
- Anakentlerde soylu toprak sahipleri zeytinyağı ve şarap üretimine geçerken aynı şeyi küçük çiftçinin başaramaması nedeniyle borçlarının giderek artması ve bizzat köle durumuna düşmesi.
- Soyluların yanında burjuvazinin de zanaatçı, atölye sahibi ve tüccar olarak zenginleşmesi.

- Toplum ufkunun genişlemesi, felsefe ve bilimin gelişmesi.

Siyasal değişim: Siyasal haklar toprak mülkiyetine bağlı olduğu için (= soylular egemenliği), iki hoşnutsuz grup ortaya çıkmıştır:

- Ekonomik nedenlerden dolayı küçük çiftçiler.
- Siyasal nedenlerden dolayı burjuvazi (burjuvazi, şimdi sahip olduğu ekonomik gücü siyasal hakları açısından da değerlendirmek istemektedir).

Ayrıca, soylu atlılardan oluşan ordunun yerine şimdi ağır silahlı vatandaş ordusu geçmiştir. Soy temeline dayanan devletten de bir vatandaşlar devleti ortaya çıkmıştır; başka bir deyişle, eski soy aristokrasisinin yerini şimdi para aristokrasisi almaya başlamıştır.

6. "Arkayik" ve "Klasik" Devirler

Yazılı kaynakların giderek artması nedeniyle, daha İ.ö. 7. ve 6. yy. dan başlayarak Hellen "Klasik" Devri'nin (İ.ö. 500 – 4. yy. ın ilk yarısı) sonuna kadar uzanan birtakım gelişmeleri izlemek mümkün olmaktadır. Bu bakımdan "Arkayik" ve "Klasik" devirleri bu anlamda birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Şimdi Hellenler kendilerine özgü dinamizmi geliştirmekte ve ortaya koydukları kültür ve uygarlık kurumları ile Etrüskler'in, birçok İtalik kabilesinin ve Keltler'in kültürlerini etkilemektedirler; bu durum, daha sonra –Hellenizm Devri'nde–, bir

zamanlar önemli ölçüde etkilendikleri Doğu Dünyası için de geçerli olacaktır.

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 620 yılları: Atina'da DRAKON Yasaları.
- İ.ö. 594/3: Atina'da SOLON'un reformları.
- İ.ö. 561–510: Atina'da PEISISTRATOS ve oğullarının tiranlığı.
- İ.ö. 508'den itibaren: Atina'da KLEISTHENES'in reformları (Attika'da demokrasinin başlangıcı).
- İ.ö. 462–450: Atina'da "Radikal Demokrasi"nin oluşumu.
- İ.ö. 460–429: Atina'da PERIKLES dönemi.

a) Arkayik ve Klasik Devirlerde *Polis* Toplumu ve Anayasası

"Karanlık Yüzyıllar" Devri'nin bir kurum olarak güçlenmemiş ve tam oturmamış olan krallık yönetiminin yerine, Arkayik Devir'le birlikte –çoğu *polis*'te– bir soylular egemenliği, yani aristokrasi geçmiştir. Bir tür "cumhuriyet" olan bu yeni yönetim biçimi, Roma'dakinin aksine zora başvurmadan getirilmiş görünüyor.

Yönetici aristokratlar ile yönetimde payı olmayan halk arasında İ.ö. 7. ve 6. yy. larda şiddetli anlaşmazlıkların baş gösterdiğini görüyoruz. Bu anlaşmazlıkların nedenleri, kısmen sınıflar arasındaki orantısız varlık dağılımında (bu gelişimde Büyük Kolonizasyon'un payından yukarıda söz etmiştik); kısmen de, yazılı olmayan hukukun aristokratların isteklerine

göre, aşağı tabakaya mensup kişilerin aleyhine işlemesinde yatmaktadır. Bu konudaki tartışma ve mücadeleler, Klasik Devir'de tüm vatandaşların (*demos*) devlet yönetimine katıldığı *polis* anayasalarını, yani demokrasiyi getirmiştir. Fakat burada unutulmaması gereken nokta, demokratik bir anayasaya sahip olan *polis*'in, aslında yalnızca çok az sayıda yetişkin erkek vatandaşı tarafından yönetilmiş olmasıdır. Zira vatandaşların dışında kalan geniş toplum kesimleri (kadınlar, *metoikos*'lar, köleler) *polis*'in siyasal kararlarına katılamamışlar, hukuk konusunda söz sahibi olamamışlardır.

b) Atina'da Toplum ve Anayasa Gelişimi

Antik demokrasiyi getiren toplum ve anayasa gelişimi en iyi biçimde Atina örneğinde izlenebilmektedir. Bunun nedeni, konu ile ilgili kaynak malzemesinin yalnızca bu *polis*'te yeterli ölçüde mevcut olmasıdır. Bununla birlikte, Atina'daki gelişimin ayrıntılarını diğer *polis*'lerin tümü için de geçerli saymak doğru olmaz.

Atina'da da krallığın kaldırılmasından sonra yönetim, soylu ailelerden yıldan yıla seçilen ve *"arkhon"* denilen memurların elinde bulunuyordu. Bu *arkhon*'lar (bunlar Roma'daki *consul*'lerin karşılığıdır), görev süreleri bitince en yüksek yasama ve yargı organı olan *Areopag*'ın üyeleri oluyorlardı (*Areopag*, aslında, Atina'da *Akropolis*'in güneybatısındaki bir tepenin adıdır: *Áreios págos* = "Ares Tepesi"; burada toplanan ve bir

anlamda Roma'daki *Senatus*'un karşılığı olan meclisin adı ise, *he en Areío págo bulé* idi).

Soyluları o zamanlar henüz yazılı olmayan hukuku keyfî bir şekilde kullanmakla suçlayan birçok sade vatandaşın yakınması üzerine; soylu aileler, var olan uygunsuzlukları düzeltmesi için yine soylu bir kişi olan DRAKON'a tam yetki vermişlerdir (İ.ö. 620 yılları). Yürürlükteki en önemli yasaları ve yasa teamülünü (yapılageliş) yazıya geçirten DRAKON'un yasaları, sınıflararası mücadeleyi azaltacağına daha da artırmıştır (bu anlamda, Atina'daki DRAKON Yasaları bize Roma'daki SULLA Reformu'nu hatırlatmaktadır).

Aşağı yukarı bir kuşak sonra (İ.ö. 594/3 yılları), tam yetkilerle donatılmış *arkhon* SOLON'un, yaptığı reformlarla Atina Devleti'ni bulunduğu zor durumdan kurtarmaya çalıştığını görüyoruz. Temelde konservatif (tutucu) olan SOLON yasaları, şu alanlardaki reformları kapsıyordu:

- Ekonomik alanda (= *seisakhtheia*): Borç köleliğinin tümüyle kaldırılması, çiftçilerin yeniden özgürlüklerini kazanması ve tarlalarındaki ipotek taşlarının kaldırılması.
- Hukuk alanında: Hukukun yazıya geçirilerek hukuk devletinin oluşumu yolunda büyük bir adım atılması.
- Siyasal alanda: Doğumdan kaynaklanan siyasal ayrıcalıkların ortadan kaldırılarak, siyasal hakların vatandaşların servet oranlarına göre verilmesi (= timokrasi). Fakat eski aristokratlar aynı zamanda zengin de oldukları için, bu düzenleme ile sonuçta eski doğum aristokrasisi şimdi para aristokrasisine dönüşmüş oluyordu.

- Anayasal alanda:
  - 20 yaşını dolduran tüm vatandaşların oluşturduğu Halk Meclisi (= *Ekklesia*), *arkhon*'ları seçmekte, ittifak antlaşmaları yapmakta ve yasalar çıkarmaktadır.
  - Her *phyle*'den (= Roma'daki *tribus*'ların karşılığı olan, Atina'da vatandaş grupları) 100 kişi olmak üzere 400 kişiden oluşan bir danışma meclisi durumundaki *Bule*; maliye ve memurları denetleyen, yasa önerileri konusunda öngörüşmeleri yapan en yüksek yönetim organı idi. Bu meclise, servetlerine göre 4 gruba ayrılmış bulunan vatandaşlardan yanızca ilk 3 grubun mensupları, yani en varlıklı kişiler girebiliyorlardı.
  - Yalnızca 1. vatandaş grubu mensuplarının, yani en varlıklı kişilerin getirildiği, dolayısıyla aristokratik niteliğini korumuş olan *arkhon*'luk eskisi gibi kalmıştır.
  - Aynı şey *Areopag* için de geçerli olmuştur. *Arkhon*'luk yapmış kişilerin yaşam boyu koşuluyla oluşturdukları bu kurum, cinayet suçları için en yüksek mahkeme olmasının yanında din ve ahlak yaşamını da denetlemiş ve gerektiğinde *Ekklesia* kararlarını veto edebilmiştir.
  - Demokratik bir anayasa unsuru olarak kurulmuş bir halk mahkemesi olan *Heliaia*'ya 30 yaşını doldurmuş her tam vatandaş girebilmiş ve bir tür yargıtay durumundaki bu mahkemenin her türlü yönetim kararına karşı verdiği hükümler kesin olmuştur (buna *arkhon*'ların kararları da dahildir).
- Eğitim alanında: Eğitim devlet tarafından gözetilecek ve denetlenecektir. Eğitimde HOMEROS'tan okuma parçaları zorunlu kılınmıştır.

SOLON, özellikle anayasada köklü değişiklikler ve reformlar yapmıştır; öyle ki, daha sonra ARISTOTELES –çok haklı olmamakla birlikte– SOLON'da Atina Demokrasisi'nin atasını görecektir.

SOLON'un reformları da Atina'da iç barışı uzun sürecek bir biçimde kuramamıştır. Sonunda, PEISISTRATOS, Attika'da du-

rumlarından hoşnut olmayan küçük çiftçilere dayanarak ve silah gücüyle burada tiranlığı (= tek kişi egemenliği) elde etmiştir. PEISISTRATOS'un zamanı (İ.ö. 561–527) Atina'da büyük bir ilerleme dönemi olmuştur. PEISISTRATOS, iç düzeni, büyük ölçüde desteğini gördüğü köylü sınıfına toprak dağıtmak ve ölçülü bir arazi vergisi almak suretiyle korumuştur. Attika vatandaşlarının daha İ.ö. 5. yy. ın sonlarında tarımla uğraşan güçlü bir orta sınıfa sahip olması, PEISISTRATOS'un aldığı önlemlerin bir sonucudur. Bununla birlikte tiranlığın daha ikinci kuşakta tutunamadığını ve İ.ö. 510 yılında son bulduğunu görüyoruz. Atina'da tiranlığın son bulması –garip bir tesadüfle– Roma'da krallığın sonu ile aynı zamana rastlamaktadır.

Atina'da tiranlığın son bulmasını izleyen yıllarda yine soylu bir aileden olan KLEISTHENES, Attika'daki soylu aileleri ve bunların yöresel nüfuzlarını da göz önünde tutarak, SOLON anayasasından bazı unsurlar almış, fakat diğer unsurları değiştirmek ya da tümüyle yeni bazı unsurlar katmak suretiyle Atina devlet yapısını yeniden biçimlendirmiştir (İ.ö. 508'den itibaren). KLEISTHENES'in demokratik anayasa reformunu şöyle özetlemek mümkündür:

- *Phyle*'lerin yeniden düzenlenmesi: Daha önce 4 *phyle*'ye ayrılmış bulunan Attika vatandaşları, şimdi birbirleriyle bağlantılı olmayan üçer bölümden oluşan 10 yeni *phyle*'ye ayrılmıştır. Bu düzenlemenin amacı, *phyle*'lerdeki değişik ekonomik unsurların siyasal olarak da eşit biçimde temsil

edilebilmesi, yani timokratik düzenin ortadan kaldırılmasıdır.

- *Bule*'nin yeniden düzenlenmesi: *Phyle* sayısı yeni düzenlemeye göre 10'a çıkınca, Danışma Meclisi'nin üyelerinin sayısı da, her *phyle*'den –varlıklarına bakılmaksızın– 50 kişinin kura yoluyla belirlenmesi ile 500'e çıkarılmıştır (= Beşyüzler Meclisi).
- *Prytanis*'lik kurumu: Olabildiğince çok sayıda vatandaşın yönetime katılabilmesi için, Danışma Meclisi'ndeki resmî işler münavebe ile (nöbetleşe) 36 günlük süreler içinde ve her gün değişen *prytanis*'lerin başkanlığında 50 Danışma Meclisi üyesi tarafından yürütülmüştür.
- Kura sisteminin getirilmesi: *Phyle*'ler, *arkhon*'luğun dışındaki devlet görevlerine vatandaşların aday olması durumunda, bu görevler için bir sınava tabi tutulacak kişileri önermiş ve görev, sınavda başarılı olan kişiler arasında kura çekilerek bir yıllığına verilmiştir. Bu memurlar, görev süresinin bitiminde hesap vermekle zorunlu tutulmuşlardır
- *Strategos*'luk kurumu: Her *phyle*, yine o *phyle*'den bir komutanın (*strategós*) emrinde bir askerî birlik kurmak zorunda idi. Her vatandaş tarafından üstlenilebilen bu göreve birçok kez ya da sürekli olarak seçilmek de mümkündü. Bu nedenle *strategos*'luk kurumu belirli bir askerî birliğe komuta etme sınırını çok aşarak, İ.ö. 5. yy. boyunca büyük bir önem kazanmıştır (30 yılı aşkın bir süre Atina' nın iç ve dış politikasını belirleyen ve demokratik bir anayasa çerçevesinde adeta monarşik bir konum kazanan PERIKLES'in özellikle bu kurumdan yararlandığını görüyoruz; İ.ö. 460–429).
- *Ostrakismos* (= "Çanak-Çömlek Mahkemesi"): Tek kişi egemenliğine yönelik davranışları görülen vatandaşlar, bu mahkemenin kararıyla –herhangi bir varlık ve onur kaybına uğramaksızın– 10 yıl süre ile Atina'dan uzaklaştırılabiliyorlardı. Bu yöntem Peloponnesos Savaşı'na (İ.ö. 431–404) kadar uygulanmıştır.

KLEISTHENES'in reformlarıyla *arkhon*'luk ve *Bule* kurumları önemini yitirmiş; Halk Meclisi (*Ekklesia*) devlet gücünün gerçek sahibi olmuştur. Artık Atina devlet yönetiminde aristokratik ayrıcalıklar ve timokratik sınırlamalar son bulmuş, gerçek anlamda demokrasiye geçilmiştir.

Bugün en geniş anlamıyla hemen tüm toplum ilişkilerini kapsayan bir sosyal düşünce sistemi haline gelmiş bulunan demokrasi, Avrupa feodal düzeninin sonunu izleyen derin sosyal değişimlerin, özellikle Fransız İhtilali'nin bir ürünü olmakla birlikte; bu düşüncenin kökleri, demokrasiyi dünya yüzündeki dillerin sözlüklerine ilk kez sokmuş olan ve uygar dünyanın "devlet" kavramı ile ilgili terminolojisini büyük ölçüde borçlu olduğu Eski Hellenler'e gitmektedir (*demos* = "halk"; *kratia* = "egemenlik"; *demokratia* = "halk egemenliği"). İ.ö. 5. yy. daki Pers Savaşları'ndan sonra Hellen demokrasisinin giderek geliştiğini görüyoruz. Atina bu yüzyıldaki parlak gelişimini, aynı zamanda, tüm toplumsal güçleri devlete yararlı bir biçime dönüştüren bu devlet formuna da borçludur. Dünya Tarihi'ndeki bu ilk demokrasinin kusurları da yok değildi. Bunların başında "genel" olmayışı gelmektedir. Yani bu demokraside devleti oluşturan insanların tümü değil, yalnızca erkek vatandaşlar söz söylemek hakkına sahip idiler. Bu demokrasinin ikinci önemli kusuru ise, giderek "radikal" (aşırı) bir nitelik kazanmış olmasıdır. Bu nedenle devlet kararları artık devletin yararı düşünülerek değil, sınırsız bir biçimde aşağı tabakaların çıkarları için alınmaya başlanmıştır. Önü alınamayan bir yasama furyası, demokrasiyi giderek zenginleri

her fırsatta soyan bir "fakirler egemenliği"ne (= *okhlokratia*) dönüştürmüştür. Bununla birlikte, insanlığın bu ilk demokrasi deneyimi Dünya Tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Demokraside devlet otoritesi, vatandaş iradesini gösteren bir kurum olduğuna göre; devlet otoritesinin demokrasi sorumluluğu, doğrudan doğruya vatandaşların bu konudaki sorumluluk ve iradesi ile ilgilidir. Çok zor koşullarda doğan Hellen demokrasisi, vatandaşlarda bu kuruma karşı sorumluluk duyulmadığı gün artık yaşamını tamamlamış bulunuyordu.

7. Hellenler'de Devlet Biçimleri

Polis devlet organizasyonu konusunda düşünenler, kent devletinin temel düşünce ve karakteristikleri ile ilgili olarak –tarihsel gelişime de geniş ölçüde uygunluk gösteren– şu şemayı ortaya atmışlardır:

- *Eleutheria* (dışa karşı özgürlük).
- *Autonomia* (iç özgürlük, yani başka ilkelerin etkisini azaltan ya da bunları tümüyle yok eden özgün ilkelerin varlığı).
- *Autarkeia* (ekonomik bağımsızlık, yani tüm ekonomik gereksinmelerin *polis* alanı içindeki tarım, endüstri ve ticaretten karşılanması eğilimi).

İ.ö. 8. yy. dan itibaren birçok yerde krallığın ortadan kalkması ve onun yerine bir "aristokratlar devleti"nin gelmesiyle Hellen Tarihi'nde önemli bir siyasal gelişme olarak iyice beliren *polis* devlet organizasyonu, aynı zamanda Hellenler'in zamanla ge-

liştirdikleri birçok devlet biçimi ya da rejimi ile de iç içedir. Değişik zaman, yer ve koşullarda ortaya çıkan bu devlet biçimlerini de şöyle sıralayabiliriz:

- *Monarkhia* (= tek kişi egemenliği): Krallık ve tiranlık.
- *Oligarkhia* (= ayrıcalıklı bir azınlığın egemenliği): Doğum oligarşisi (*aristokratia*) ya da varlık oligarşisi (*timokratia*).
- *Demokratia* (= halk egemenliği): *Okhlokratia* denilen "avam egemenliği", salt demokrasinin dejenere olmuş bir biçimidir.

8. Siyasal Gelişmeler

a) Pers Savaşları

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 546: Küçükasya Hellenleri'nin Pers Egemenliği'ne girmesi.
- İ.ö. 499–494: Ion İsyanı.
- İ.ö. 492–449: Pers Savaşları.

Küçükasya'nın batı kıyılarındaki Hellen kentleri, birbiri ardısıra önce Lydia Devleti'nin ve bu devletin KYROS tarafından ele geçirilmesinden (İ.ö. 546/5) sonra da Pers Devleti'nin Egemenliği'ne girmiştir. Küçükasya Hellenleri'nin bir kısmı Pers egemenliğini başından beri hoş karşılamamış, bunaltıcı bulmuştur. Küçükasya Hellenleri tarafından Pers egemenliğine karşı girişilen Ion İsyanı'nın (İ.ö. 499/494) birkaç yıl sonra başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz. Persler isyanın mer-

kezi Miletos'u tahrib etmişler ve Küçükasya Hellenleri'ne yardım eden kıta karasındaki (Hellas) Hellenler'den de intikam almaya karar vermişlerdir. Bu bakımdan Ion İsyanı, İ.ö. 492'den itibaren başlayan Pers-Hellen Savaşları'nın bir vesilesi olmuştur. Bu savaşların asıl nedenleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- Persler'in dünya egemenliği planları.
- Pers Kralı I. DAREIOS'un İ.ö. 513 yılında İskitler'e karşı giriştiği seferin Hellenler'in Karadeniz kolonilerinden tahıl sevkıyatını tehlikeye sokması.
- Hellenler'in en büyük ticarî rakibi olan Fenikeliler'in Pers Devleti'nin himayesinde bulunması.
- Atina demokrasisi ve Pers despotizmasının birbirlerine olan karşıtlığı.

Savaşların İ.ö. 492'den 479'a kadar süren bölümünde Hellenler'in savunmada kaldıklarını görüyoruz. İ.ö. 480'de Salamis ve İ.ö. 479'da Plataiai muharebelerinde Persler yenilgiye uğrayarak geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine Hellenler Atina liderliğinde karşı saldırıya geçmişler ve savaşı Küçükasya topraklarına taşımışlardır. Bu arada (İ.ö. 477'de) kurulan Attika-Delos Deniz Birliği, İ.ö. 454'lerden itibaren bir "Atina Deniz İmparatorluğu"na dönüşmeye başlamıştır. İ.ö. 449'da Kıbrıs'taki Salamis yakınlarında yapılan deniz muharebesinde Persler'in bir kez daha yenilmesiyle İ.ö. 448'de Kallias Barışı yapılmış ve böylece Küçükasya'daki Hellen kentlerinin otonomisi garanti altına alınmıştır.

Pers Savaşları'nın Hellenler'in lehine sonuçlanmasının Akdeniz Bölgesi'nin siyasal tarihini önemli ölçüde değiştirdiği -Pers dünya egemenliği planları ve bu planlara uygun Pers politikası ve diplomasisi göz önünde tutulacak olursa- kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Fakat bu savaşlar sonunda Hellenler değil de Persler kazanmış olsaydı, acaba ne olurdu? Hellas'ın Pers İmparatorluğu'na katılması, acaba Hellen kültürünü ve bu kültürün geniş düşünce özgürlüğünü olumsuz yönde etkiler miydi? Böyle bir gelişimin Hellen kültürü açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini kesin bir biçimde söyleyemeyiz. Zira Persler etnik ve kültürel açıdan çok farklı unsurları barındıran devletlerini o zamana değin bilinmeyen bir hoşgörü ile yönetmişlerdir. Pers Egemenliği sırasında Ionia'da Hellen düşüncesi herhangi bir olumsuz etkiden uzak, canlılığını koruyabilmiştir.

Pers Savaşları'nın sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Hellenler Persler'e karşı siyasal özgürlüklerini koruyabilmişlerdir.
- Ege Denizi'nde Hellen egemenliği sağlanmıştır.
- Atina; Hellas'ta siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan ön plana çıkmıştır.
- Sparta ve Atina arasındaki karşıtlık iyice belirginleşmiştir.

b) Pers Savaşları'ndan Sonra Hellas ve Atina

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 477: Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulması.
- İ.ö. (461) 443-429: Atina'da PERIKLES devri.
- İ.ö. 431-404: Peloponnesos Savaşı.
- İ.ö. 387/6: Kral Barışı.

Pers Savaşları'nın Hellenler'in lehine sonuçlanmasından sonra Atinalılar'ın Attika-Delos Deniz Birliği'ni kendi politikalarının bir aracı olarak hızla geliştirip büyüttüklerini görüyoruz. Birliğin hazinesi önceleri Delos adasında iken, dış tehlike göz önüne alınarak Atina'ya nakledilince, Atina fiilen, toplanan paralar üzerinde tam bir tasarruf gücüne sahip olmuştur. PERIKLES döneminde (İ.ö. 443-429), Atinalılar Birlik'ten sürekli olarak gelen paraları yalnızca ittifak donanmasının bakım ve korunmasında değil, aynı zamanda kendi kentlerinin, özellikle *Akropolis*'in görkemli bir biçimde yeniden yapımında da kullanmışlardır. Bu bakımdan Atina giderek merkezî yönetimli bir "imparatorluğa" dönüşen birliğin "başkenti" gibi görünmektedir.

Pers Savaşları'nın sonundaki başarı ve Attika-Delos Deniz Birliği üzerindeki egemenlik, Atina'ya örneği olmayan bir gelişme dönemi getirmiştir. Atina'da demokratik partinin lideri durumunda olan PERIKLES'in İ.ö. 461'den itibaren kentin kaderini belirlediğini görüyoruz. Atina tam vatandaşlarının, kölelere, egemenlik altına alınmış insanlara, hatta müttefiklere karşı,

kendi içinde eşit haklara sahip bir üst tabaka oluşturmasını ve her bakımdan mükemmel yetiştirilmiş bu vatandaşların yetenek ve olanaklarını karşılık beklemeksizin devletin hizmetine sunmasını amaçlayan PERIKLES, İ.ö. 443'ten itibaren Atina'da birinci *strategos*, haznedar ve dış politikanın yönlendiricisi olmuştur. PERIKLES dönemi ayrıca Atina'da demokrasi rejiminin de artık iyice yerleştiği bir dönemdir. Hellen kültürünün bir "Altın Çağ" yaşadığı bu dönemde *Ekklesia* (= Halk Meclisi) devletin en yüksek organı olarak kalmış; aristokrasinin dayanak noktası durumunda olan *Areopag*, Halk ve Danışma Meclisleri üzerindeki denetim haklarını tümüyle yitirmiş, yalnızca en yüksek mahkeme olma özelliğini ve dinsel konuları denetleme hakkını muhafaza etmiştir. Devlet sosyal alanda fakir vatandaşlara tahıl ve para yardımı yapmış; yaşlıların, çocukların, yetim ve güçsüzlerin bakım ve yardım işlerini de üstlenmiştir.

Bu dönemde Atina'nın sosyal yapısını tam vatandaşlar (ca. 40.000), *metoikos*'lar (ca. 40.000; yabancı tüccar ve denizciler; özgür olmalarına rağmen siyasal hakları yoktu) ve köleler (hiçbir hakları olmamakla birlikte belirli bir himaye altında idiler ve ancak mahkeme kararı ile öldürülebilirlerdi) oluşturuyordu.

Dönemin ekonomik koşullarına gelince: Tarımın Pers Savaşları'yla birlikte giderek ticaret ve zanaatın gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir. Atina PERIKLES zamanında bir ticaret ve ulaşım merkezi olmuş; para ekonomisi son derece gelişmiştir.

Devlet harcamalarının da büyük miktarlara ulaştığı bu dönemde devlet; gelirlerini gümrük, alım vergisi, *metoikos*'lardan alınan vergiler, müttefiklerin ödedikleri aidatlar, ceza için kesilen paralar, devlete ait maden ocakları ve devlet atölye ve gayrimenkulleri gibi kaynaklardan elde ediyordu.

Atina'nın Attika-Delos Deniz Birliği içinde üstün bir konuma gelmesi ve Atinalılar'ın Hellen *polis*'leri arasındaki rakiplerini zayıflatma girişimleri Peloponnesos Savaşı'na (İ.ö. 431-404) yol açmıştır. Atina ve Sparta arasındaki büyük karşıtlıklar da bu savaşın patlamasında büyük etken olmuşlardır. Bu karşıtlıkları şöyle özetlemek mümkündür:

- Siyasal alanda: Atina'nın dinamik bir demokrasi, Sparta'nın tutucu bir aristokrasi ile yönetilmesi.
- Ekonomik alanda: Atina'nın zengin bir ticaret devleti, Sparta'nın fakir bir tarım devleti olması.
- Askerî alanda: Atina'nın denizde, Sparta'nın karada güçlü olması.
- Kültürel alanda: Atina'nın bir kültür merkezi olması, Sparta'nın ise kültürel fakirliği.

Savaşa Hellas, Ege ve Küçükasya'daki birçok *polis* ve Sicilya ile Adria kıyısındaki bazı kent devletleri katılmışlardır. Çok çetin koşullar altında geçen ve hemen hemen 30 yıl kadar süren savaşlardan sonra Sparta ve müttefikleri (öncelikle Korinthos, Thebai ve Syrakusai) Atina ve müttefiklerini (Attika-Delos Deniz Birliği) mağlup etmişlerdir. Atina liderliğindeki Attika-Delos Deniz Birliği dağılmış; bununla birlikte Sparta'nın kazandığı bu zafer kendisine de çok pahalıya mal olmuştur:

Sparta, savaş sırasında Pers Devleti'nden önemli miktarda parasal yardım almıştı; şimdi Persler verdikleri paraların karşılığını beklemektedirler.

Hellenler arasında barış antlaşmasının ancak İ.ö. 387/6 yıllarında yapıldığı görülüyor. Kral Barışı denilen bu barış akdi, biçimi itibariyle Pers büyükkralının bir fermanından başka bir şey değildi. Bu antlaşmaya göre, Batı Anadolu'daki Hellen kentleri yeniden Pers Devleti'ne katılıyor ve böylece bu barış Pers Savaşları'nın sonunda Hellenler tarafından elde edilen başarıyı boşa çıkarıyordu. Diğer tüm Hellen kentleri ise otonomi kazanmıştır. Bunlar Pers büyükkralının emri ile Sparta'nın gözetimine bırakılmışlardı. Böylece, Attika-Delos Deniz Birliği içinde bulunmuş kentler için Atina boyunduruğundan kurtulma umudu, şimdi yeni bir bağımlılık tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş bulunuyordu.

Bizzat Peloponnesos Savaşı ve onun İ.ö. 430'dan itibaren görülen büyük veba salgını gibi yan etkileri, gerek galiplerde, gerekse mağluplarda büyük insan kaybına yol açmıştır. Kısacası tüm Hellas bu savaştan zayıflamış olarak çıkmıştır.

Sparta az sayıdaki vatandaşı ile Hellen Dünyası'nda sürekli bir güç olamamış (Sparta'nın üstünlük dönemi İ.ö. 404-379 yılları arasına rastlamaktadır); Atina'nın İ.ö. 377'den itibaren II. Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurarak Ege'de yeniden üstünlük kazanma girişimi ise kısa süreli olmuş ve coğrafî yönden sınırlı kalmıştır. Thebai de Hellas'ta yalnızca 9 yıl (İ.ö. 371-362)

üstünlük sağlayabilmiştir. Bu değişik güçlerin Hellas'a egemen olma girişimleri, Makedonya Egemenliği'ne değin sürüp gitmiştir.

İ.ö. 338'de ise II. PHILIPPOS yönetimindeki Makedonyalılar Khaironeia (Batı Boiotia'da) yakınlarında Atinalılar'ı ve Thebaililer'i yenmiş ve İ.ö. 337'de Makedonyalı II. PHILIPPOS liderliğinde bir "Hellen Birliği" kurulmuştur.

9. Hellenizm Devri (İ.ö. 336-30)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 336-323: BÜYÜK İSKENDER.
- İ.ö. 334-325: BÜYÜK İSKENDER'in Pers Devleti'ne karşı giriştiği fetih seferi.
- İ.ö. 323-280: BÜYÜK İSKENDER'in generalleri arasındaki mücadele.
- İ.ö. 280-30: Hellenistik Devletler Dünyası.

a) BÜYÜK İSKENDER

Hellenler'in, Makedonya Egemenliği'nden kurtulmak için PHILIPPOS'un ölümünden yararlanmak istemeleri üzerine, PHILIPPOS'un oğlu ve halefi olan İSKENDER (ALÉKSANDROS) Thebai'yi tahrib ederek isyanı bastırmış ve Korinthos'ta "Hellen Birliği" yeniden kurulmuştur.

İSKENDER'in İ.ö. 334-325 yılları arasında Pers Devleti'ne karşı büyük bir fetih hareketine giriştiğini görüyoruz. Bu seferin nedenlerinin başında, İSKENDER'in -babasından devraldığı- kurmak istediği büyük dünya imparatorluğu ile ilgili planları ve Önasya'nın zenginlikleri gibi ekonomik çıkarlar vardır.

30 bin piyade ve 5 bin süvari ile İ.ö. 334 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçen İSKENDER'in Granikos (= Biga) Çayı kenarında Persler'e karşı zafer kazanması, Anadolu'nun batı kıyılarındaki başlıca limanların (Ephesos gibi) ve içteki önemli kentlerin (Sardes gibi) Makedonyalılar'ın eline geçmesine yol açmıştır. Makedonyalılar, yalnızca Miletos ve Halikarnassos'ta (= Bodrum) mukavemetle karşılaşmışlarsa da, bu kentleri de büyük kayıplara uğramaksızın ellerine geçirmişlerdir.

İ.ö. 333 yılı İlkbaharında Gordion'a hareket eden İSKENDER, Ankyra (= Ankara) üzerinden güneye inerek Toroslar'ı aşmış ve Makedonya ve Pers orduları Issos yöresinde Pinaros Çayı (= Deliçay?) kenarında bir kez daha karşılaşmışlardır. Bu muharebede Kral III. DAREIOS yönetimindeki Pers ordusu büyük bir yenilgiye uğratılmış; İSKENDER, arkadan gelebilecek bir tehlikeyi önlemek için Pers kralının emrindeki Fenike kentlerine saldırmış; Tyros'u kuşatarak ele geçirmiştir (İ.ö. 332). İSKENDER'in İ.ö. 332'de Mısır'ı da ele geçirip burada İskenderiye (= Aleksandreia) Kenti'ni kurmasıyla seferin ilk aşaması tamamlanmıştır.

Seferin bu ilk aşamasında Akdeniz kıyılarını eline geçirmiş olan İSKENDER, İ.ö. 331'den itibaren, Pers Devleti'nin tümüyle ele geçirilmesi ile sonuçlanacak olan yeni bir saldırıya geçmiştir. İ.ö. 331'de Persler'e karşı Gaugamela (Assur Bölgesi'nde) Muharebesi'ni kazanması üzerine ordusu tarafından "Asya Kralı" ilan edilen İSKENDER, tüm Mezopotamya'yı eline geçirmiş, Babil'e girerek oradaki rahipler tarafından ülkenin meşru hükümdarı olarak selamlanmıştır. Nihayet Susa ve Persepolis de ele geçirilmiş; İSKENDER "Panhellen Öç Seferi"nin bu şekilde bittiğini resmen ilan etmiş; böylece "Hellen Birliği"nin seferi de resmî olarak sona ermiştir.

Bununla birlikte İSKENDER'in fetih seferini sürdürdüğünü görüyoruz. Bu arada, kaçmakta olan Pers Kralı DAREIOS'un bir satrabı (= valisi) tarafından öldürülmesi, İSKENDER'in Pers tahtının meşru varisi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İSKENDER'in İ.ö. 330-327 yılları arasında Doğu İran ve Orta-asya'da yaptığı savaşlar, Pers Krallığı'nın doğu satraplıklarını da ele geçirmek amacını güdüyordu. İSKENDER bütün bu ülkelerde "Aleksandria" (= "İskenderiye") adını taşıyan askerî üsler kurmuş ve oralara güçlü garnizonlar yerleştirmiştir.

İ.ö. 327-325 yılları arasında Hindistan'a da bir sefer düzenleyen İSKENDER'in amacı, iskân edilmiş dünyanın sonunu bulmak idi. İ.ö. 326'da İndus Vadisi'ne giren İSKENDER, Kral POROS'u yenmekle birlikte, ülkelerinden çok uzaklaşmış bulunan askerlerinin başkaldırması üzerine geri dönmek zorunda

kalmıştır. İSKENDER karayoluyla; generallerinden NEARKHOS yönetiminde bir başka grup ise deniz yolundan Mezopotamya'ya geri dönmüşlerdir. Böylece, kurulmuş olan İSKENDER Devleti, Ege'den İndus'a kadar uzanan bir dünya imparatorluğu niteliğini kazanmış bulunuyordu.

b) İSKENDER İmparatorluğu'nun Düzenlenmesi

Bu konuyu şu ana noktalarda ele almak mümkündür:

- Pers yönetim sisteminin alınması: Mevcut yönetim teşkilatlarının prensip olarak olduğu gibi bırakıldığını görüyoruz: Bu teşkilatlar, batıda kent devletleri, doğuda ise satraplıklar idi. Devletin resmî dili Hellence (Attika Lehçesi) olmuştur. Askerî ve sivil yönetim birbirinden ayrılmış; fakat tek bir maliye teşkilatı kurulmuştur.
- Ekonomi: Tek bir para sistemi ile bir "dünya ekonomisi alanı"nın oluşması için gerekli ortam hazırlanmıştır. Ticaret geliştirilmiş; yapılan yeni liman ve yollar; ulaşımı, dolayısıyla ekonomiyi canlandırmıştır.
- Kaynaştırma politikası: Hellen, Makedon ve Doğu kökenli insanların birbirleriyle evlenmeleri sağlanarak, Batı ve Doğu kültürlerininin de birbirleriyle kaynaşması amaçlanmıştır. Ayrıca Doğu ve Batı kökenliler eşit haklara da sahip kılınmışlardır.
- Salt monarşi: Pers saray protokolü (örneğin diz çökme), Doğu âdet ve giysileri alınmış; kral sınırsız yetkileri olan ve hatta tanrılık mertebesine ulaşmış bulunan bir hükümdar olmuştur. İmparatorluğun başkenti Babil idi.

c) B. İSKENDER'in Generalleri Arasındaki Mücadele ve Hellenistik Devletler Dünyası

B. İSKENDER'in Hellas'ı, Mısır'ı ve Hindistan'a kadar tüm Önasya'yı içine alan imparatorluğu, İ.ö. 323'teki ani ölümü üzerine generalleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. İmparatorluk önce, Mısır'ı PTOLEMAIOS, Küçükasya'yı ANTIGONOS, Makedonya ve Hellas'ı ANTIPATROS ve Trakya'yı LYSIMAKHOS alacak biçimde bölünmüş; bununla birlikte merkezî güç PERDIKKAS'ta toplanmıştır. İSKENDER İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen, devlet içinde son merkezî güç sahibi ANTIGONOS'un İ.ö. 301 yılında LYSIMAKHOS ve SELEUKOS'a karşı Ipsos (bugünkü Çay?) Muharebesi'ni kaybetmesi üzerine ise, İSKENDER İmparatorluğu'ndan şu dört büyük Hellenistik devlet ortaya çıkmıştır:

- Mısır'da PTOLEMAIOS Devleti.
- Trakya ve Küçükasya'da LYSIMAKHOS Devleti.
- Mezopotamya ve Suriye'de SELEUKOS Devleti.
- KASSANDROS'un Makedonya Devleti.

Savaş filosu ile zaman zaman Ege'ye egemen olan ve Hellas ile Makedonya'yı elde eden DEMETRIOS ile LYSIMAKHOS'a karşı yapılan daha sonraki savaşlar sonucunda ise, İ.ö. 280'de şu üç büyük Hellenistik krallık oluşmuştur:

- Mısır'da Ptolemaioslar.
- Önasya'da Seleukoslar.

- Makedonya'da Antigonoslar.

Ayrıca şu küçük devletlerin de ortaya çıktığını görüyoruz:

- Epiros (PYRRHOS yönetiminde).
- Bithynia (NIKOMEDES yönetiminde).
- Pontos (MITHRIDATES yönetiminde).
- Daha sonraları ortaya çıkan Pergamon (Attaloslar yönetiminde).

Hellas'ta eski kent devletlerinin yerine Aitolia (Orta Hellas'ta) ve Akhaia (Peloponnesos'ta) Birlikleri kurulmuş; Atina, Hellen Dünyası'nın yalnızca bir kültür merkezi olarak kalmıştır.

İ.ö. 280'den sonraki dönemde yukarıda belirttiğimiz üç büyük Hellenistik krallık arasında bir "güçler dengesi" kurulduğu dikkati çekmektedir. İ.ö. 200'den itibaren ise aralarındaki sürekli savaşlar nedeniyle bu devletlerin giderek yıpranmaya başladıklarını görüyoruz. Bu arada Eskidoğu Kültürü de ağırlığını duyurmaya başlamıştır. Bu devletlerin yönetim biçimi, absolutizma, yani "doğulu" nitelikte bir tanrı-kralın, emrindeki merkezîleştirilmiş bir memur aparatı ve ücretli ordu ile, devlet mekanizmasından soyutlanmış tebaa durumundaki halk üzerindeki egemenliği olmuştur. Bununla birlikte, Makedonya'da eski krallık kurumu kendisini korumuş; Hellas'ta da eski *polis* sistemi idarî bir mekanizma olarak kalmıştır.

İ.ö. 250'lerde İskit kökenli Parthlar Önasya'da görünmeye başlamışlardır. Feodal bir nitelikte İran'da kurulan Parth Dev-

leti'nin yayılmacı bir eğilimde olduğu görülüyor. İ.ö. 222'de ise, Sparta'nın Hellas'ta egemen olma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu arada Batı Akdeniz'de egemenliği eline geçiren Roma Cumhuriyeti, şimdi Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yönelmiş bulunuyordu. Nitekim Roma'nın İ.ö. 190'da Suriyeli Hellenistik Seleukoslar'a karşı Magnesia (= Manisa) ve İ.ö. 168'de Makedonyalı Antigonoslar'a karşı Pydna (Güney Makedonya'da) Muharebelerini kazanması, Illyria (= Adria Denizi'nin doğu kıyısı), Makedonya ve Küçükasya'da Roma Egemenliği'nin ilk işaretleri olmuştur.

Bundan sonra hızla Akdeniz egemenliğinin tamamlanması işine girişen Roma Devleti, İ.ö. 146'da Korinthos'u tahrib etmiş ve *Macedonia* Eyaleti'ni kurmuştur. İ.ö. 133'de son Pergamon Kralı III. ATTALOS'un, ülkesini veraset yoluyla Roma'ya bırakması üzerine ise, Pergamon Devleti toprakları üzerinde İ.ö. 129'da Roma *Asia* Eyaleti oluşturulmuştur. Bu eyaleti İ.ö. 74'de Kuzeybatı Anadolu'da Bithynia ve İ.ö. 63'de -Seleukoslar Devleti'nin yerine kurulan- Syria eyaletleri izlemiştir. İ.ö. 63'te ayrıca Pontus-Bithynia ortak eyaletinin teşkil edildiğini görmekteyiz. Nihayet İ.ö. 30'da, Mısır'daki son Hellenistik krallık Ptolemaioslar Devleti'nin de Roma'ya katılması ve eyaletleştirilmesi ile Hellenizm Devri siyasal anlamda son bulmuş ve böylece Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz Dünyası'na verdiği yeni siyasal çehre tamamlanmıştır. Akdeniz Havzası,

bundan sonra, uzunca bir zaman sürecek olan bir barış devri (= *pax Romana*) yaşayacaktır.

EK: Sparta'da Anayasa ve Toplum

Attika'nın merkezi durumundaki Atina'nın yanında Hellen Tarihi'nin diğer önemli kenti, Peloponnesos Yarımadası'ndaki Sparta'dır. Kent, Lakonia'daki verimli Eurotas Ovası'nda beş köyün birleştirilmesiyle (*synoikismos*) kurulmuştur.

Sparta'daki siyasal ve toplumsal gelişimin, Atina'da olduğundan çok farklı bir biçimde ortaya çıktığını görüyoruz. Sparta *polis*'inin anayasa ve toplumu, daha Antikçağ'da kendine özgü bir olgu olarak görülmüştü. Gerçekten de, bu kent devletinin devlet ve toplum yapısının ana çizgileri, yalnızca Girit'teki Dor *polis*'lerininki ile karşılaştırılabilmektedir; bununla birlikte, genel yapı ve kentin siyasal yaşamı, başka hiçbir kent devletininkine benzememektedir. Ayrıca, Sparta Anayasası'nın gelişimi, -bu konudaki kaynakların yetersiz olması nedeniyle- Atina'nınki gibi açık bir biçimde ve kolayca ortaya konulamamaktadır.

a) Anayasa Organları

Sparta, diğer *polis*'lerin aksine, krallık kurumunu sürekli olarak muhafaza etmiştir. Sürekli olarak iki belirli aileden iki kişi

kral oluyorlardı. Krallık gücü, bu "ikili" durum ve başka anayasa organları ile sınırlandırılmıştı. Savaşta başkomutan olarak görev yapan krallar, barışta kentin yalnızca onursal anlamda liderleri idiler ve ayrıca bazı dinsel fonksiyonlar da üstlenmişlerdi.

Sparta'da devlet işlerini aslında, -İ.ö. 5. yy. dan itibaren- Sparta'nın kuruluşundaki beş köyün gözcüleri durumunda olan beş *éphoros* yürütmüştür. Sparta'nın beş bölgesine tekabül eden bu *ephoros*'luklara her Spartalı seçilebilirdi. Seçimleri Halk Meclisi yapardı ve *ephoros*'ların görev süresi bir yıldı. Sparta devlet teşkilatında yürütme organı durumunda olan ve Halk ve İhtiyarlar meclislerini de yöneten *ephoros*'lar; ayrıca kralları, özellikle onların başkomutanlık görevlerini, maliyeyi ve gençlerin eğitiminin Sparta yaşam biçimine uygun olup olmadığını da denetliyorlardı. Aynı zamanda en yüksek sivil yargı organı durumunda olan *ephoros*'lar, meclis kararlarını onaylıyorlar ya da bozuyorlardı. Modern araştırmalar, *ephoros*'lara bu geniş yetkilerin, halkın soylular ve krallık kurumu ile mücadelesi sonucunda verilmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Sparta Anayasası'nda bir diğer önemli unsur da *Gerusia*, yani İhtiyarlar Meclisi'dir. 60 yaşını geçmiş ve yaşam boyu koşuluyla seçilmiş 28 soylu Spartalı ve iki kraldan oluşan *Gerusia*, Halk Meclisi'ne gönderilecek yasa tasarılarını hazırlıyordu ve yüksek yargı gücüne sahipti; ayrıca etkili bir danışma organı durumundaydı. *Apella* adını taşıyan Halk Meclisi ise, 30 yaşını

geçmiş tüm Spartalılar'dan oluşmaktaydı. Yalnızca *Gerusia*'nın ve *ephoros*'ların yasa tasarıları üzerinde –oturum yapmadan– oylama yapan bu meclisin görevleri; *ephoros*'ları ve *Gerusia* üyelerini seçmek; savaş ve barış, yasalar ve antlaşmalar konularında karar vermekti. Bu meclisin kararları, daha önce de belirttiğimiz gibi, *ephoros*'lar tarafından bozulabiliyordu.

b) Toplumsal Yapı

Dorlar ülkeyi ellerine geçirirlerken birtakım kararlar almışlardı; daha sonra da bu kararlar doğrultusunda hareket etmişlerdir. Aslında Sparta'nın kendine özgülüğü de bundan ileri gelmektedir. Ülkeyi ellerine geçiren Dorlar –yalnız bunlara ve bunların çocuklarına "Spartalılar" (= *Spartiatai*) denilmiştir–, Lakonia'daki Doröncesi ahalinin elinden tüm toprağını almış ve kendi aralarında eşit biçimde paylaşmışlardır. İşte resmî adı *Lakedaímon* olan Sparta Devleti'nin tam vatandaşları, Dor kökenli bu fatihlerdir. Toprağın sahibi durumundaki bu küçük grubun tek uğraşı, politika (devlet işleri) ve askerlikti. Yalnızca 900 kişilik bir azınlık oluşturan Spartalılar, ancak bu şekilde geniş bir halk kitlesi üzerinde egemenlik kurabilmişlerdir.

Dor kökenli Spartalılar, topraklarını aldıkları Aka kökenli insanları öldürmemiş ve köle olarak dışarıya da satmamışlardır. Siyasal egemenlik altına alınmış olan bu eski ahali, Spartalılar tarafından toprağa bağlı devlet kölesi (= *helot*'lar = *heílotes*) yapılmıştır. Özgür olmayan bu grup, Spartalılar için toprağı

işlemekle zorunlu tutulmuştur. İ.ö. 740-640 yılları arası, Sparta dış politikasında Peloponnesos Yarımadası'nın ele geçirilmesi dönemidir. İki savaş sonucunda Peloponnesos'un güneybatı kısmı Messenia, Sparta Egemenliği'ne geçince, Spartalılar daha önce yaptıkları gibi davranmışlar ve Messenia ahalisini de "helot'laştırmışlardır".

Lakonia ahalisinin ikinci grubu ise, *perioikos*'lardır (= *períoikoi* = "civarda oturanlar"). Olasılıkla -Spartalılar gibi- Dor kökenli olan bu grup, ülkeye çok daha önce gelip yerleşmişti. Bunlar, özgür olmakla birlikte, vatandaşlık hakkına sahip değildiler; fakat vergi vermekle yükümlü tutulmuşlardı. Ayrıca askerlik de yapmak zorunda olan *perioikos*'lara Spartalılar'la birlikte "Lakedaimonlular" (= *Lakedaimónioi*) denilmiştir. *Perioikos*'lar; tarım, ticaret ve zanaat ile uğraşıyor ve Lakonia'nın dağlık ve kıyı bölgelerindeki kendi kentlerinde oturuyorlardı.

Daha önce de değindiğimiz gibi, yalnızca Spartalılar, Sparta *polis*'inin vatandaş grubunu oluşturuyorlardı. Bunlar birbirleriyle ekonomik açıdan da eşit durumda idiler; Sparta toplum ve anayasa yapısı, bu ekonomik sistemden kaynaklanmıştır.

Spartalılar'ın yaşamı uzun süre diğer Hellenler'inkinden çok farklı olmamıştır. Sparta'da da plastik sanatlar ve şiir alanlarında yapıtlar ortaya konulmuştur. Geçimlerini sağlama sorunları olmadığı için, Spartalılar *polis*'leriyle ilgili konulara geniş zaman ayırabilmişlerdir. Çok çetin geçen II. Messenia Savaşı'ndan itibaren ise, Spartalılar'ın yaşam düzeninin salt

askerî bir çehre ve nitelik kazandığını görüyoruz: Şimdi her erkek Spartalı 8 yaşından itibaren sürekli ve merkezî denetimli bir askerî eğitime tabi olmak ve bir "garnizon yaşamı" sürmek zorundaydı. Eğitim, savaşta başarıyı amaçlıyordu. Bünyesi zayıf çocuklar ölüme terkedilirlerdi. Çok yalın bir yaşam süren Spartalı, özellikle beden güçlülüğü ve çevikliği konusunda yetiştirilirdi. 20–60 yaşları arasında sürekli asker olan Spartalı'nın başlıca özelliği, itaat ve devlete sadakat konusunda çok iyi yetiştirilmiş olması idi. Thermopylai'da (İ.ö. 480'de) kralları LEONIDAS yönetiminde diğer Hellenler'in yaptıkları gibi savaş alanını terketmeyerek sonuna kadar Persler'e karşı direnen ve tümüyle yok olan Sparta ordusu için orada dikilen bir mezar anıtının yazıtı şöyle demektedir:

> *"Ey yolcu, eğer Sparta'ya gidersen, orada haber ver ki, burada yattığımızı gördün, yasanın emrettiği gibi."*

Spartalılar'ın *perioikos*'larla evlenmeleri yasaklanmıştı. Spartalı kadınlar yaşamlarını büyük ölçüde erkeklerden ayrı sürdürürlerdi ve diğer Hellen *polis*'lerindeki kadınlardan daha çok kişisel özgürlüklere sahip idiler. Sparta'da değerli mücevherlere sahip olmanın ve kentten göç etmenin cezası ölüm idi. Para olarak ucuz demir çubuklar kullanılırdı.

c) Sparta'da İç ve Dış Politikanın Birleştirilmesi

Sparta militarizmi, içte vatandaşların birbirlerine bağlılığına ve *polis*'in birliğine yöneltilmişti. Genç Spartalılar'dan oluşan gizli bir örgüt de bu amaca hizmet ediyordu. Bunlar *helot*'ları denetlerler ve şüpheli gördüklerini öldürebilirlerdi. *Ephoros*'lar, her yıl görevlerine başlarken *helot*'lara karşı "bir kez daha savaş ilan ederlerdi". Bundan dolayı Spartalılar egemenlik altına aldıkları insanlara karşı sürekli bir savaş durumunda yaşıyorlardı. Sparta, başka *polis*'lere karşı seyrek savaş ilan ediyordu ve bunu yaparken de sürekli olarak "içteki düşman"ı hesaba katıyordu. Sparta, İ.ö. 6. yy. da, öncelikle komşu *polis*'lerin üye olduğu Peloponnesos Birliği'ni her şeyden önce kendi güvenliği için kurmuş ve yönetmiştir.

ROMA TARİHİ'NİN ANAHATLARI

1. Coğrafî Koşullar

Akdeniz Havzası, Sicilya adasıyla batıda ve doğuda olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Apenninler Yarımadası'nın (İtalya) hâkim konumu ise, tüm Akdeniz Havzası'nın buradan siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan birleştirilmesini ve "teritoryal" bir devletin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Yarımadayı baştan başa kateden Apenninus Dağları (= *Apenninus mons*), batıya doğru denize açılmakta ve burada üç verimli arazi oluşturmaktadır: Etruria, Latium ve Campania. Kıyılar Hellas'ta olduğundan daha az parçalanmış; ahali de oradaki kadar denize yönelmemiştir.

Coğrafî bir kavram olarak İtalya, Cumhuriyet Devri (İ.ö. 500–27) Romalıları'nca yalnızca Apenninler Yarımadası olarak anlaşılıyordu. Burası, kuzeyde aşağı yukarı Ariminium (= Rimini) ve Piseae (= Pisa) kentlerinden geçen bir hatla sınırlı idi. Yukarı İtalya ovası, ancak İmparatorluk Devri'nin (İ.ö. 27–İ.s. 476) başlarında "İtalya" kapsamı içinde sayılmıştır. Sicilya ve Sardinya adaları ise, Roma Devri'nde "İtalya"ya hiç dahil edilmemiştir. Bilindiği gibi bu adalar bugün siyasal anlamda İtalya Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunmaktadır.

"İtalya" adı (Latince *Itália*, Hellence *Italía* şeklinde vurgulanmaktadır), "genç boğa halkı" (= "sığır" anlamına gelen Latince *vitulus*'tan *Itali*) diye adlandırılan bir güney İtalik kabilesinden çıkmıştır. Güney İtalya Bölgesi'ni, olasılıkla, karşılaştıkları ilk ülke sakinleri olan bu insanlara göre adlandıranlar ise, Hellenler olmuşlardır. Yarımadanın diğer sakinleri de *Italia* adını daha sonra Hellenler'den almışlardır.

2. İtalya'nın Erken Devirleri

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 3000'ler-İ.ö. 1700'ler: İtalya'da Taş-Bakır Devri.
- İ.ö. 1700'ler-İ.ö. 1200'ler: İtalya'da Bronz Devri.
- İ.ö. 1200-İ.ö. 800'ler: İtalya'da Erken Demir Devri.
- İ.ö. 1200'ler : İtalikler'in İtalya'ya girmesi.
- İ.ö. 1000'ler: Tyrrhenler'in Toscana'da görünmeleri.

Roma Tarihi, yalnızca Romalılar'ın tarih sahnesine çıkması ile başlamamaktadır; aynı şey Hellen Tarihi için de geçerlidir. Eğer "tarih" yazılı kaynakların ortaya çıkması ile başlıyorsa, Roma ve Hellen tarihleri, "tarihsiz" olarak kabul edebileceğimiz uzun bir dönemden sonra başlamışlardır. Bu görüş bugün uzun zamandan beri bırakılmış bulunuyor; zira yazısız dönemlerinde de insanlık geçmişinin araştırılması ve tasviri, insanlık tarihinin bir parçasıdır; yalnız, bu dönemlerin kaynakları ve araştırma yöntemleri yazılı dönemlerindekinden farklıdır. Burada anlatmak istediğimiz şey, Hellenler'in ve Romalılar'ın tarih sahnelerinin; yani Girit, Hellas, adalar ve İtal-

ya'nın "prehistorya"sıdır. Ne Romalılar ne de Hellenler birden-bire buralarda varolmadılar; hem İtalikler hem de Hellenler, Apenninler ve Balkan yarımadalarına göçlerinde, bu bölgelerde kendilerinden önce de bulunan kültürel ve etnolojik unsurlarla karşılaşmışlardır. Bu durum, Roma Tarihi'ne başlamadan önce İtalya'nın prehistorik (= tarihöncesi) dönemleri üzerinde de kısaca durmamızı gerektiriyor.

a) "Kavimler Göçü"ne Kadar İtalya (İ.ö. 3. Bin – ca. 1200)

İ.ö. 3. binyılın sonlarından İ.ö. 1700'lere kadar uzanan süre, bu dönemin maddî kültür karakteristiklerine göre "Taş-Bakır Devri" ya da "Aeneolithicum" olarak adlandırılmaktadır. Bu devrin kültürü, Apenninler Yarımadası'ndan çok bu yarımadayı çeviren adalar üzerinde oluşmuştur. Burada genel olarak bir Akdeniz ortak kültüründen söz edilebilir. Bu kültürün İber ve Balkan yarımadaları ile Kuzey Afrika ve Önasya ile ilişkileri ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Şu kültür çevrelerini birbirin-den ayırabiliriz:

- Kuzey İtalya'da Lagozza Kültürü ve bundan biraz daha yeni olan Remedello-Polada Kültürü;
- Apulia'da Matera Kültürü; Sicilya'da bu devir Stentinello Kültürü diye adlandırılmaktadır. Bu zamana ait anıtsal ya-pıların kendilerine özgü bir görünümü vardır;
- Sardinya'da Nuraghlar (kısmen sistemli bir biçimde yapıl-mış olan savunma kuleleri);
- Malta'da büyük tapınak ve mezar yapıları.

İ.ö. 1700'lerden 1200'lere kadar uzanan döneme Bronz Devri denilmektedir. O zamana kadar nispeten bir birlik gösteren kültür; bu devirde, büyük bir olasılıkla, kuzeyden ya da Balkan Yarımadası'ndan gelen yabancı göçmenlerin istilası sonucu farklılaşmaya başlamıştır. Sicilya, bu devirde gelişmesinin doruğuna ulaşan Miken Dünyası ile ilişkiler içine girmiştir (Sicilya'nın Girit adası ile daha Stentinello Kültürü'nde ilişkileri olmuştur). Yeni gelişmelerden etkilenmeyen Sardinya adasında Nuragh Kültürü doruk noktasına ulaşmıştır. Apenninler Yarımadası'nda ise iki kültür çevresi oluşmuştur: Padan ve Apenninus kültür çevreleri. Padan kültür çevresi için tipik olan şu üç yerleşme biçimi belirlenmiş bulunmaktadır:

- Kazık temelli evler (= Palafitte);
- Bataklık köyleri (= Torbiere = turba çukurları);
- Daha yeni olan Terremare yerleşimleri.

Kazık temelli evler ve bataklık köyleri Alp Dağları'nın kuzeyinde bulunurken; Terramare evleri (kazıklar üzerinde bir platform ve bu platformun üzerinde de kulübe kuruluyordu) bir İtalya özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Apenninus Kültürü, Tarentum'dan başlayarak Bologna'ya ("Bolonya" okunur) kadar uzanan, yani Adria'ya yönelmiş olan bir mağara kültürüdür. Padan Kültürü'nde bu kültürün taşıyıcıları olarak olasılıkla İtalikler'in kuzeyden gelen öncülerini görmek mümkündür; Apenninus Kültürü'nü taşıyanlar ise, -ister bölgeye sonradan yerleşmiş, ister otokton (= yerli) olsunlar- Balkanlar'dan ve Miken Dünyası'ndan etkilenmişlerdir.

b) İtalya'da Erken Demir Devri (İ.ö. 1200–800)

İ.ö. 1200'lerde başlayan Erken Demir Devri ile İtalya da "Ege Göçleri" denilen büyük kavimler hareketinin etki alanı içine girmiştir. Bu büyük göç hareketine bu adın verilmiş olması aslında tam yerinde değildir; zira bu hareket Ege Denizi'nin de dışına taşmış ve Küçükasya'ya ve Mısır'a kadar ulaşmıştır. Anadolu'da Hitit Devleti olasılıkla bu göçün etkileriyle yıkılırken; Mısır, Firavun III. RAMSES zamanında istilacılara karşı kendisini başarı ile savunabilmiştir. İ.ö. 1200'den 800'e kadar uzanan süre, İtalya'ya giren kavimlerin birbirleriyle kaynaşma ve karışma dönemleridir; bu kavimlere İ.ö. 8. yy. ın ortalarından itibaren Etrüskler de katılacaklardır.

Daha sonra Romalılar'ın da içinden çıkacakları Hint-Avrupa kökenli İtalikler'in hangi yoldan Apenninler Yarımadası'na ulaştıkları kesinlikle bilinememekle birlikte, kuzeyden gelmiş olabilecekleri olasılığı üzerinde durulmaktadır. İtalikler arasında birbirinden ayrı başlıca iki dil grubu belirlenmiştir:

- Latino-Falisc Grubu (= "Yakan İtalikler");
- Osc-Umber Grubu (= "Gömen İtalikler").

Gerçi her iki grubun da kökeni aynıdır. Fakat bunlar herhalde daha İtalya'ya göç etmeden önce birbirlerinden ayrılmışlar ve bu nedenle dilleri de farklı bir gelişime uğramıştır.

Görünüşe bakılırsa, İtalya'ya ilk olarak ulaşan bu İtalikler'i İtalya'nın kuzeydoğusunda Venetler ve yarımadanın güneyinde Illyrialılar izlemişlerdir.

İ.ö. 1200 yıllarına tarihlenen bu İtalik ve Illyrialı göçlerinden sonra, İ.ö. 1000 yıllarında Hint-Avrupa kökenli olmayan Tyrrhenler Toscana Bölgesi'ne gelmiş olmalıdırlar. Kent kültürünü ve demir kullanımını da beraberinde getiren bu kavmin, yerli ahali ile karışarak daha sonraki Etrüskler'i oluşturdukları sanılmaktadır. İtalya Tarihi'ni derin bir biçimde etkileyen Etrüskler'in İtalya'nın otokton bir halkı mı, yoksa buraya Anadolu'dan mı geldikleri sorunu bugün hâlâ tartışılmaktadır. Yazısı her ne kadar okunabiliyorsa da, henüz yeterli derecede aydınlık kazanmayan Etrüsk Dili'nin Hint-Avrupa kökenli olmayan özellikler taşıması ve Etrüsk mezar tipinin Anadolu/Lydia mezarları ile yakın benzerlikler göstermesi, Etrüskler'in Anadolu'dan gelmiş olabilecekleri savını güçlendirmektedir. Etrüsk probleminde herhalde öncelikle göz önünde bulundurulması gereken nokta, farklı etnik unsurlar arasında uzun zaman alan bir karışma ve kaynaşma sürecinin (etnifikasyon) sonunda, İ.ö. 750 yıllarında Etrüskler'in ortaya çıkmış olduğudur.

İtalya Bölgesi'ne yapılan göçler arasında, İ.ö. 800'lerde Sardinya ve Batı Sicilya'da Fenike ticaret kolonilerinin kurulmasını ve İ.ö. 750-550 tarihleri arasında Aşağı İtalya ve Doğu Sicilya'daki Hellen kolonizasyonunu da saymak gerekir. Özellikle Korinthos'un etkisiyle oluşan Hellen kolonizasyon bölgesine *Megale Hellas* (= "Büyük Yunanistan") denilmiştir.

En önemli Hellen kolonileri ise şunlar olmuştur: Kyme, Sybaris, Kroton, Tarentum, Poseidonia, Syrakusai, Himera, Akragas ve Elea.

Ayrıca, İ.ö. 450 yıllarında Keltler'in de Po Ovası'na yerleştiklerini görüyoruz.

İtalya, bu iskân süreci sonunda genel olarak indogermanize edilmiş olmakla birlikte, Akdeniz Havzası'nın etnik açıdan en karışık bölgesi olma durumuna da geçmiştir.

3. Etrüskler

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 750'ler: Etrüsk kent devletlerinin ortaya çıkması.
- İ.ö. 550'ler: Etrüskler'in en geniş yayılma alanına ulaşması.
- İ.ö. 396: Etrüsk Veii Kenti'nin Roma'nın eline geçmesi; İtalya'da Etrüsk Egemenliği'nin sonu.

Etrüskler'in nasıl ortaya çıkmış olabileceklerine yukarıda değinmiştik. İ.ö. 750 yıllarında İtalya'da kent kültürünü yerleştiren Etrüskler kent devletleri halinde yaşıyorlar ve dayanak noktalarını denizlerde egemenlik ve ticaret oluşturuyordu. Etruria'daki "Oniki Kent Birliği"nin İ.ö. 600 yıllarında İtalya'daki güçler arasında ön planda olduğunu görüyoruz. İ.ö. 550'lerde Po Ovası'ndan Campania'ya kadar en geniş yayılma alanlarına ulaşan Etrüskler, İ.ö. 540'taki Alalia (Korsika) Deniz Muharebesi'nde Kartacalılar'la birlikte Hellenler'i yenmişler ve Batı

Akdeniz Bölgesi egemenliğini Kartaca ile paylaşmışlardır. Bununla birlikte, İ.ö. 474'teki Kyme Deniz Muharebesi'nde Etrüskler bir Hellen kolonisi olan Syrakusai'a yenilmiş ve Etrüsk gücü Po Ovası'na giren Keltler nedeniyle İ.ö. 400'lerde gerilemeye başlamıştır. İ.ö. 396'da Etrüsk Veii Kenti'nin Roma tarafından alınması üzerine ise, Etrüsk Egemenliği son bulmuş ve Etruria; Kelt ve Roma güçlerinin etkisi altına girmiştir.

a) Siyasal ve Toplumsal Koşullar

Hiçbir zaman büyük, teritoryal bir devlet oluşturmayan Etrüskler, yalnızca dinsel açıdan bir birlik kurabilmişlerdir. Etrüsk kent devletlerinin toplumsal yapısını şöyle şematize etmek mümkündür:

- Önceleri başta –dinsel görevleri de olan– bir kent kralı bulunmakla birlikte, bunun yerini daha sonra, her yıl için yeniden seçilen üst düzeydeki memurlar (= *lukuman*'lar) almıştır. Bu memurlara 12 *lictor* (= makam görevlisi) eşlik etmiştir.
- Arazi sahipleri ve rahiplerin önemi büyük olmuştur.
- Hiçbir hakları olmayan köleler kent devleti adına çalıştırılmışlardır.
- Oldukça bağımsız bir konumları olan kadınlar, resmî işlere de katılabilmişlerdir.

b) Ekonomik Koşullar

Gelişmiş bir maden (bakır, bronz, demir) işlemeciliği nedeniyle ve özellikle Hellenler ve Kartacalılar ile yapılan yaygın bir ticaret sayesinde, Etrüskler ekonomik açıdan oldukça yüksek bir standarda ulaşmışlardı.

c) Etrüskler'in Önemi

- Etrüskler kent devletleri halinde yaşamış olmakla birlikte, Apenninler Yarımadası'nda ilk büyük siyasal gücü oluşturmayı başarmışlardır.
- Etrüskler'in en önemli yanı "kültür taşıyıcısı" rolünü üstlenmiş olmalarıdır. Özellikle Hellen kültürünün taşıyıcısı olarak öncelikle Roma ve Orta Avrupa üzerinde büyük etkileri olmuştur.

4. Roma'da Krallık Devri (İ.ö. 753?-510?)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 1000 yılları: Roma'daki Palatinus Tepesi'ndeki en eski Latin iskânının (*urbs quadrata*) oluşması.
- İ.ö. 900-800: Sabinler'in Roma'daki Quirinalis Tepesi'ni iskân etmeleri.
- İ.ö. 753?: Roma'nın efsanevi kuruluş yılı (*ab urbe condita*).
- İ.ö. 510?: Roma'da Etrüsk Krallar Devri'nin sona ermesi ve Roma Cumhuriyeti'nin efsanevi kuruluş yılı.

a) Roma'nın Başlangıç Evresi

Roma, İtalya'nın merkezî bir yerinde olan, verimli Latium Bölgesi'nin batısındadır. Kentin bulunduğu bu bölge, aynı zamanda, İtalya'da Etrüsk ve Hellen kültürlerinin kesişme alanını oluşturuyordu. Bu konum, Roma Kenti için daha sonra İtalya birliğini gerçekleştirmesi açısından çok elverişli olacaktır.

Tüm modern araştırmalara ve bunların büyük başarılarına rağmen, Erken Roma Tarihi üzerindeki *mythos* ve efsaneler karanlığı, söz konusu dönemin başlangıcını kesin olarak belirleyebilmemizi hâlâ önlemektedir. Daha Antikçağ'da Roma'nın kuruluş yılını belirleme yolunda girişimler yapılmış olmakla birlikte, bu girişimler de tam bir fikir birliğine ulaşamamışlardı. Bu yoldaki tüm hesapların çıkış ya da dayanak noktası, Hellen Olimpiyatları olmuştur. Roma'nın kuruluş yılı sorusu, aynı zamanda Cumhuriyet'in başlangıcı sorusu bakımından da önemli idi. Roma'da Krallık Devri'nin süresiyle ilgili olarak iddia edilen 244 yıl, daha önce Roma'nın kuruluş yılı olarak tahmin edilen İ.ö. 753'ten (= İ.ö. 756'daki 6. Olimpiyatın 3. yılı) çıkarılacak olursa, İ.ö. 509 yılına gelinmektedir. Fakat şurası kesindir ki, bu hesaplama tarihî değildir ve spekülatif yoldan oluşagelmiştir. Ayrıca –söylendiğine göre– 7 kralın 244 yıl Roma'ya egemen olmuş olması da olanaksızdır. Bugün tarihçiler, Etrüsk kralları ya da beylerinin Roma'daki egemenliklerinin başlangıcı olarak İ.ö. ca. 550 yılını önermektedirler. Bununla birlikte, bu öneri, daha İ.ö. 1000 yıllarından itibaren

oluşmaya başlamış olan Roma Kenti'nin daha önce Etrüsk etkisi altında kalmadığı ve kent biçimi almadığı anlamına da gelmemektedir.

İ.ö. 1000 yıllarında Palatinus Tepesi üzerinde Roma'nın en eski iskânının (= *urbs quadrata*) oluştuğu belirlenmiştir. Bu sırada Latium'da Latinler 30 cemaatten oluşan bir kült birliği (= Latin Birliği) kurmuşlardı. Bu birliğin merkezi Alba Longa idi. İ.ö. 900–800 arasında, Latinler gibi bir İtalik grubu olan Sabinler'in Roma'daki Quirinalis Tepesi'ni iskân ettikleri görülmektedir. İ.ö. 750'lerde Etrüsk etkisiyle Latinler ve Sabinler bir kent cemaatine dönüşmüş olmalıdırlar.

Roma'nın efsanevi kuruluş yılının (= *ab urbe condita*) İ.ö. 753 olarak hesaplanmış olduğunu yukarıda belirtmiştik. *Ramnes*, *Tities* ve *Luceres* kabilelerinin (= *tribus*) Palatinus, Quirinalis ve Caelius tepelerini iskânı ile Roma Kenti'nin oluşumu sürmüş; Capitolinus Tepesi ortak sığınma yeri (= Roma'nın *akropolis*'i) olmuştur.

b) Roma'da Etrüsk Krallar Devri

Efsanevi tradisyona göre Roma'da 7 kral hüküm sürmüştür. Bu krallardan TULLUS HOSTILIUS zamanında Roma, Latin Birliği'nin merkezi Alba Longa'yı elde etmiş ve böylece bu birliğin liderliğini üstlenmiştir. Kral TARQUINIUS PRISCUS zamanında tüm Latium'a egemen olan Roma, SERVIUS TULLIUS

zamanında bir surla çevrilmiş ve "Yedi Tepeler" iskân alanı içine alınmıştır.

c) Siyasal Koşullar

- Kentin başında, "tanrıların rızası" ve *Senatus*'un tayini ile bir kral (= *rex*) bulunmaktadır. Bir veraset monarşisi olmayan bu siyasal sistemde kral; ordunun komutanı, en yüksek hâkim ve en yüksek rahip durumundaydı. Krallık gücünün temelini *imperium* denilen "en yüksek askerî ve sivil emretme yetkisi" ve *auspicium* denilen "tanrısal iradenin en yüksek rahip (= *pontifex maximus*) olarak idraki" oluşturmuştur.
- Rahipler ve *Senatus*, kralın danışma organları durumunda idiler. 100 kadar büyük arazi sahibi ailenin (= *patricius*'lar) başkanlarından oluşan *Senatus*, aynı zamanda yasa önerilerinde de bulunmuştur.
- *Patricius*'lardan oluşan Halk Meclisi (= *Comitia curiata*), 30 *curia*'dan (= birlik) oluşuyor ve askerî bir nitelik taşıyordu (30 *curia* ayrıca 3 *tribus*'a ayrılmıştı; her *tribus* orduya 100 atlı ve 1000 piyade askeri veriyordu). Savaş ve barışa da karar veren bu mecliste kişilere göre değil, *curia*'lara göre oylama yapılmıştır.

d) Toplumsal Koşullar

Roma çiftçi devletinin temelini, aile içinde babanın (= *pater familias*) sınırsız yetkilere sahip olması oluşturmuştur. Roma'nın daha sonraki yükselişinin nedeni, kuşkusuz öncelikle bu aile disiplininde yatmaktadır. Aileler, birtakım soylar (=

gens; çoğulu: *gentes*) oluşturmuş idiler. Bu nedenle her Romalı'nın 3 adı olmuştur:

- Önad (= *praenomen*),
- Soyadı (= *nomen gentile*),
- Aile adı (= *cognomen*).

Krallık Devri Roması'nda şu dört sosyal sınıf vardı:

- *Patricius*'lar (= toprak sahibi soylular): Bunlar siyasal haklara sahip tek grup idi. Aynı zamanda askerlik yapmakla da yükümlü idiler. *Senatus* ve *Comitia curiata*'yı bunlar oluştu-ruyorlardı.
- *Pleb*'ler (= küçük çiftçiler, zanaatçılar, tüccarlar, çobanlar): Siyasal hakları olmayan bu grup, askerlik yükümlülüğünün dışında tutulmuştu. Bununla birlikte özgür idiler; mülk sahibi olabiliyor ve mahkeme önüne çıkabiliyorlardı. Evlenme yasağı ile *patricius*'lardan kesin olarak ayrılmışlardı.
- *Cliens*'ler (= yanaşmalar): *Patricius*'lara bağlı, fakat aynı zamanda onların himayesinde bulunan bu kişiler, genellikle arazi kiracısı ya da zanaatçı olarak çalışıyorlardı. Siyasal hakları yoktu.
- Köleler (= *servi*): "Eşya" gözüyle bakılan bu grubun hiçbir hak ve özgürlüğü yoktu.

e) Ekonomik Koşullar

Roma, Krallık Devri'nde, tarım ve hayvancılığın temel yaşam koşullarını oluşturduğu bir "çiftçiler cemaati" durumundaydı. "Natürel ekonomi"nin egemen olduğu bu dünyada, hayvan (=

pecus) değiş-tokuş ölçüsü sayılmıştır (daha sonra *pecus* sözcüğünden türetilen *pecunia*, "para" anlamında kullanılmıştır).

f) Roma'da Krallık Devri'nin Sonu

Roma'daki yabancı Etrüsk Egemenliği'ne İ.ö. 510'larda son verilmiş ve Cumhuriyet kurulmuş olmalıdır. Etrüsk krallarının büyük çabalarıyla Latin cemaatleri içinde birinci derecede bir güç haline gelmiş olan Roma'da, son kral TARQUINIUS SUPERBUS'un ailesi ile birlikte kentten kovulması ve böylece krallığın tarihe karışması olayı, Atina'dan tiranların kovulması yıllarına rastlamaktadır. Fakat bu sıralarda daha başka önemli olaylar da olmuştur: Anadolu artık tümüyle Persler'in eline geçmiş; Batı Anadolu kıyılarında uzun zaman parlamış olan Ion kentleri sönmeye başlamıştır. Sonra İtalya'daki büyük Etrüsk Egemenliği de artık bir dönüm noktasına gelmiştir; bundan böyle o da sönmeye başlayacaktır.

5. Cumhuriyetin Kuruluşundan "Roma-İtalya Konfederasyonu"nun Oluşumuna Kadar Roma Tarihi'nin Anahatları (İ.ö. ca. 500-268).

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 509: Roma ve Kartaca arasında antlaşma (Roma'nın yaptığı ilk devlet antlaşması).

- İ.ö. 500–287: Roma'da *patricius–plebs* mücadelesi.
- İ.ö. 450: "Oniki Levha Yasası".
- İ.ö. 396: Etrüsk Veii Kenti'nin Roma'nın eline geçmesi ve tahrip edilmesi.
- İ.ö. 387: Roma'da "Galler Felaketi".
- İ.ö. 367: LICINIUS–SEXTIUS Yasaları: *pleb*'lere *consul*'lük yolunun açılması.
- İ.ö. 287: HORTENSIUS Yasası: *patricius*'lar ve *pleb*'ler arasında eşitliğin sağlanması.
- İ.ö. 282: Roma'nın Orta İtalya'ya egemen olması.
- İ.ö. 282–272: Roma'nın Epiros Kralı PYRRHOS'a karşı savaşı.
- İ.ö. 275: Beneventum Muharebesi: PYRRHOS'un, verdiği ağır kayıplar üzerine Epiros'a geri dönmesi.
- İ.ö. 268: "Roma–İtalya Konfederasyonu"nun kurulması.

a) Cumhuriyetin Gelişimi

Roma'da krallığın yıkılması ile yönetim gücü, önceleri *praetor maximus*, sonraları *consul* denilen en üst düzeydeki memurlara (= *magistratus*); *patricius*'lardan oluşan 300 üyelik Roma *Senatus*'una ve *patricius* ve *pleb*'lerin ortaklaşa teşkil ettikleri bir halk meclisi olan *Comitia centuriata*'ya geçmekle birlikte; şimdi *pleb*'ler askere de alınmalarına rağmen hâlâ siyasal haklardan yoksun oldukları için, cumhuriyetle birlikte *patricius*'larla aralarındaki sosyal gerilimlerin arttığı dikkati çekmektedir. Bu yeni siyasal düzen bir oligarşidir.

Savaşlarda *patricius*'lar gibi *pleb*'lerin de askerî donanımlarını bizzat sağlamak zorunda olmaları nedeniyle küçük *plebs* çiftçilerinin içine düştükleri kötü ekonomik koşullar da bu gerilimde önemli rol oynamıştır. *Pleb*'ler, ayrıca, savaşlarda

elde edilen ve vergiden muaf tutulan devlet arazisini (= *ager publicus*) kullanma hakkından da yoksun bırakılmışlardı.

Bu kritik durum, İ.ö. 450'lerde "Oniki Levha Yasası"nın çıkarılmasına neden olmuştur. Bu yasa ile *pleb*'lere hukuk güvenliği ve mahkemede *patricius*'larla eşit muamele hakkı tanınmış oluyordu. İ.ö. 445'te *patricius* ve *pleb*'ler arasındaki evlenme yasağı da kaldırılmış; İ.ö. 367'deki LICINIUS-SEXTIUS Yasaları ile *pleb*'lerin de *consul* olabilmeleri sağlanmıştır. Nihayet İ.ö. 287'deki HORTENSIUS Yasası (= *Lex Hortensia*), *patricius* ve *pleb*'lerin haklarında formel bir eşitlik sağlayarak, uzun zamandan beri süregelen *patricius-plebs* sınıf mücadelesine son vermiştir.

Roma'daki *patricius-plebs* sınıf mücadelesinin sonuçları oldukça geniş kapsamlı olmuştur: Bu mücadelenin sonunda Roma, biçimsel olarak demokratik bir cumhuriyete dönüşmüş (fakat Roma'da içerik olarak hiçbir zaman Hellas'taki anlamda bir demokrasi kurulamamıştır), yani tüm erkek vatandaşlara eşit haklar verilmiştir. Öte yandan, sosyal barışın sağlandığı Roma Cumhuriyeti şimdi dışa yayılma politikasında halkın desteğini de kazanmış görünmektedir. Zengin *pleb*'lerin Roma memurluklarına gelebilmeleri ile şimdi eski *patricius* aristokrasisinin yerine *patricius* ve *pleb*'lerin oluşturduğu bir memuriyet aristokrasisi (= *Nobilitas*) geçmiştir. Devletin en yüksek memurluk makamı olan *consul*'lük bu yeni aristokrasinin tekelinde kalmıştır. Bununla birlikte, eski *patrici* kökenli ailelerin, dinsel nitelikteki *pontifex*'lik ve *augur*'luk

kurumlarını ellerinde bulundurmaları ve *Senatus*'ta sahip oldukları egemen konum (*Senatus* Başkanı [= *princeps Senatus*] *patricius*'lardan olmak zorundaydı) nedeniyle, ayrıcalıklı durumlarını korudukları da dikkati çekmektedir.

b) *Patricius–Plebs* Sınıf Mücadelesi Sonunda Roma Anayasası

Roma Cumhuriyet Anayasası'nın başlıca özelliğini, devlet güçlerinin *Senatus*, halk meclisleri ve *"magistratus"* denilen icra organları arasında dağılımı ve dengelenmesi oluşturmaktadır:

- *Senatus* (= danışma niteliğinde yönetim organı): Roma politikasının asıl organı durumunda olan *Senatus*, giderek en yüksek ve en etkili bir yönetim kurumuna dönüşmeye başlamıştır. Bir yıllığına seçilen memurlar karşısında *Senatus*, devlet yönetiminde birlik, süreklilik ve en yüksek otoriteyi temsil ediyordu. Bu konservatif kurum, Roma Anayasası'nın aristokratik–oligarşik unsurunu oluşturmuştur.
  Görevleri:
  - *Magistratus*'ların danışma organı olması: *Consul*'ler, *Senatus*'un fikrini almak ve önerilerine uymak zorunda idiler. *Senatus* kararları (= *senatus consulta*) memurlar için bağlayıcı emirler olmuştur.
  - Halk meclisi kararlarını onaylama: Halk meclisleri tarafından seçilen tüm memurlar (= *magistratus*'lar) *Senatus* tarafından onaylanmak zorunda idiler.
  - Yasama: Halk meclislerine yasa önerileri getiren *Senatus*, ayrıca, çıkacak yasalar konusunda da bir danışma organı durumunda idi ve çıkan yasaları da onaylıyordu.

- Savaş işlerine nezaret: *Senatus*, güvenlik ve asker toplama konularından da sorumlu olmuştur.
- Devlet mülkiyeti üzerinde tasarruf: Maliyeye de nezaret eden *Senatus*, devlet harcamaları ve savaşlarda elde edilen toprakların (= *ager publicus*) dağıtılması konularında hüküm veriyordu.
- Dış politikanın yönlendirilmesi: Diplomatik işlere bakan *Senatus*, antlaşmalar da yapmıştır.

Görüldüğü gibi, Roma devlet gücünün diğer iki önemli kurumu olan halk meclisleri ve *magistratus*'lar üzerinde de etkili olan *Senatus*, 300 eski *patricius* ailesi üyesi ve eski *magistratus*'lardan oluşmuştur. Üyeleri başlangıçta *consul*'ler tarafından tamamlanırken; bu iş daha sonra doğrudan doğruya halk seçimi ile yapılmıştır. *Senatus*'ta 20 kadar eski soylu aile egemen durumdaydı; bu ailelerin en önemlileri şunlardır: Fabiuslar, Claudiuslar, Iuliuslar, Valeriuslar ve Corneliuslar. *Senatus*'a girme yaşı "30" olarak belirlenmişti. Roma Cumhuriyetinin resmî adı olan *"Senatus Populusque Romanus"*'ta (*SPQR*) *Senatus* adının başa alınmış ve ona ayrı bir yer tanınmış olması, bu kuruma Roma Anayasası'nda verilen önemin bir başka göstergesidir.

- Halk meclisleri (= yasama organları): Vatandaşları temsil eden ve halk egemenliğinin ifadesi olan bu meclisler, ancak *magistratus*'ların çağrısı üzerine toplanabiliyorlardı:
  - *Comitia curiata* (= eski soylu ailelerin [= *patricius*'ların] meclisi): *Pontifex maximus*'un başkanlık ettiği bu meclis, dinsel ve soyla ilgili konularda kararlar veriyordu. *Consul* ve *dictator*'ların atama merasimlerini de (= *inauguratio*) yapan meclis, Roma Anayasası'nda aristokratik unsuru oluşturmuştur.
  - *Comitia centuriata* (= vatandaşların varlık ve savaş gücüne göre düzenlenmiş halk meclisi): Bu meclis, oylama vatandaşların varlık durumlarına göre yapıldığı için (5 varlık grubu içinde en varlıklı ilk ikisi mecliste çoğunluğu oluşturuyordu), Roma Anayasası'ndaki timokratik unsurdur.

Görevleri:
- Savaş ve barışa karar.
- Yüksek memurları (*consul*, *praetor*, *censor*) seçme.
- Devlet antlaşmalarını onaylama.
- *Provocatio ad populum* (İ.ö. 300 yılında *consul*'lerin ölüm cezası konusundaki karar yetkileri ellerinden alınarak bu meclise verilmişti).
- Özel konularda halk mahkemesi.

- *Comitia tributa* (= Roma'daki yerleşim bölgelerine [= *tribus*] göre düzenlenmiş halk meclisi): Roma Anayasası'nda demokratik unsuru oluşturmaktadır.
  Görevleri:
  - Yasama (*plebi scita* = halk kararları).
  - Daha alt düzeydeki memurların (*tribunus*, *quaestor*, *aedilis*) seçimi.
  - Resmî konularda halk mahkemesi.

- *Magistratus*'lar (= icra organları): Roma Devleti'nin sürekli büyümesi, devlet görevlerinin de artmasına neden olmuştur. Roma Cumhuriyet Anayasası'na göre devlet memurlukları (= *magistratus*'lar), fahrî olarak üstlenilen onur makamları idi. Bu görevleri üstlenecek vatandaşların uygun bir mal varlığına sahip olmaları gerekiyordu. *Comitia centuriata* ve *tributa*'da seçilen bu memurların yetkileri, *dictator* ve *censor*'ların dışında birer yıllık ve makamı kötüye kullanmalarını engellemek amacıyla kolegiyal olma, yani en az iki kişinin aynı memurluk görevini üstlenmesi özellikleri ile sınırlandırılmıştı.
  - *Dictator* (= devletin güç duruma düştüğü zamanlar için öngörülmüş askerî memur): *Dictator*'ların 6 ay için sınırsız yetkileri vardı; ayrıca görev sürelerinin bitiminde hesap vermek zorunda da değildiler.
  - *Consul*'ler (= devletin en yüksek yürütme organı): 2 *consul*'ün sınırsız memurluk yetkileri (*imperium*) bulunmakla birlikte, bunlar görev sürelerinin sonunda hesap vermek zorunda idiler. *Consul*'lüğe yalnızca eski

magistratus'lar getirilmişlerdir. *Consul*'lere –otoritelerinin sembolü olarak– 12 *lictor* tarafından eşlik edilmiştir. Görevleri:

- Başkomutanlık (komuta, iki *consul* arasında birer günlüğüne münavebeli olarak değişmiştir).
- Halk meclislerinin verdikleri kararları uygulama.
- *Senatus*'u toplantıya davet; halk meclislerini yönetme.
- Yabancı elçileri kabul.

- *Praetor*'lar (= en yüksek yargı organı): Özel hukuk konularından sorumlu, *imperium* yetkisini haiz 2 *praetor*, savaşta *consul*'lerin vekilliğini de yapmışlardır. Otoritelerinin sembolü olarak 6 *lictor* tarafından eşlik edilen *praetor*'ların sayısı giderek artırılmış ve eyaletlere vali olarak da gönderilmişlerdir.
- *Censor*'lar: 5 yıllığına seçilen ve *imperium* yetkileri olmadığı için *lictor*'lar tarafından eşlik edilmeyen 2 *censor*, öncelikle, Roma vatandaşlarının malî ve askerî gücünün belirlenmesinden (= *census civium*) ve Roma'daki ahlak ve eğitim konularından (= *cura morum*) sorumlu idiler. Ayrıca *Senatus*'un eski *magistratus*'lardan tamamlanması işi de (= *lectio senatus*) onlara verilmişti. *Censor*'lar devlet gayrimenkullerini ve bina, yol yapımı gibi resmî faaliyetlerini de yönetiyorlardı.
- *Tribunus*'lar (= denetim ve himaye organı): Halk *tribunus*'ları (= *tribuni plebis*), *Comitia tributa* tarafından seçiliyorlardı ve memurların keyfî davranışlarına karşı hareket edebilme, *Senatus* ve yargıç kararlarına veto ve *magistratus*'lardan hesap sorabilme hakları vardı.
- *Quaestor*'lar (= en yüksek maliye ve hesap organı): Devlet hazinesini (= *aerarium*) yöneten 4 *quaestor*, vergileri de toplamış ve devlet siparişlerini hesap etmişlerdir.
- *Aedilis*'ler (= güvenlik organı): Dokunulmazlığı olan *aedilis*'ler; yol, resmî bina, kanal ve hamamlara (= *cura urbis*); pazar yerleri ve Roma Kenti'nin gıda iaşesine (=

cura annonae) ve resmî oyunlarla (= *cura ludorum*) tapınakların bakımına nezaret etmişlerdir.

- Dinsel *collegium*'lar: Roma toplumunda önemli bir rol oynayan rahiplerin (= *pontifex*'ler) aynı zamanda siyasal etkileri de olmuştur. Yaşam boyu koşuluyla devlet tarafından tayin edilen rahipler, askerlik ve vergiden muaf tutulmuşlardır.
  - *Pontifex*'lik (= *collegium pontificum*): Başkanı *pontifex maximus* olan bu rahip birliği; tüm dinî ayinlerden, dinle ilgili kurumların yönetiminden ve din hukukunun korunmasından sorumlu idi.
  - *Augur*'luk (= *collegium augurum*): Kült ve fal işlerinden sorumlu idi.

Cumhuriyet Devri Roma Anayasası ile ilgili bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere; Roma devlet yönetimi, monarşik, oligarşik ve demokratik güçlerin bir dengesinden oluşmaktadır. Bu durum, Roma "karma anayasa" anlayışının tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkıyor.

c) İtalya'nın Roma Egemenliği'ne Girmesi (İ.ö. ca. 500–268)

Roma, Eskidoğu'nun son büyük devleti Assur İmparatorluğu zamanında (İ.ö. 8.–7. yy. lar) dünya haritasında henüz küçük bir nokta idi. İ.ö. 5. yy. da ise Akdeniz Havzası'nda 3 büyük siyasal güç vardı:

- Pers Devleti,
- Attika–Delos Deniz Birliği,
- Kartaca Devleti.

Roma ise bu yüzyılda İtalya'daki diğer kentlerle dahi boy ölçüşemeyecek bir durumda olan küçük bir kent devleti idi ve Etrüsk, Sabin, Volsc ve Latinler'e karşı savunma savaşları yapıyordu.

Bununla birlikte, İ.ö. 387'deki "Gal Felaketi"ni atlatan Roma Cumhuriyeti, İ.ö. 338'de Latium'u ve Samnitler'e karşı yapılan bir dizi savaştan sonra İ.ö. 282'de Orta İtalya'yı ele geçirmiştir.

İ.ö. 3. yy. ın başlarında Batı Akdeniz Havzası'nda, hepsi de büyük bir devlet olmayı amaçlamış olan şu 4 siyasal güç bulunmaktaydı:

- Syrakusai ve
- Epiros Hellen krallıkları,
- bir ticaret devleti olan Kartaca ve
- Orta İtalya'da ön plana geçmiş bulunan Roma Cumhuriyeti.

Roma'nın Samnitler'i bertaraf etmesi ve Orta İtalya'da egemen olması, onu şimdi, o zamana kadar müttefik durumunda olan, İtalya'nın güneyindeki Hellen kentleriyle karşı karşıya getirmiştir. Bu sırada Epiros'un muhteris kralı PYRRHOS, kayınbiraderi Syrakusai Kralı AGATHOKLES'in ölümü üzerine, onun bir "Batı Hellen Krallığı" kurma planlarını üstlenmiş görülüyor. Büyük bir ordu ile İtalya'ya geçen PYRRHOS, Romalılar'a karşı başarılı olmakla birlikte, büyük kayıplara da uğradığı için Epiros'a dönmek zorunda kalmıştır (İ.ö. 275: Beneventum Muha-

rebesi). Bu mücadelede, Hellen kentleriyle ticarî menfaatleri çatışan Kartaca'dan da yardım gören Roma, sonuçta tüm Aşağı İtalya'ya da egemen olmuş ve bir "Batı Hellen Krallığı"nın kurulması böylece Roma ve Kartaca tarafından engellenmiştir. Batı Akdeniz Bölgesi'nde şimdi yalnızca iki büyük siyasal güç vardır: Roma ve Kartaca.

İ.ö. 268'de, yani Doğu Akdeniz Bölgesi'nde güçlü Hellenistik devletlerin olduğu sırada, Roma'nın İtalya'da "Roma-İtalya Konfederasyonu"nu oluşturduğunu ve böylece yarımadadaki ilk siyasal mekân birliğini kurmayı başardığını görüyoruz.

Roma-İtalya Konfederasyonu'nun kurulmasının sonuçları ise geniş kapsamlı olmuştur: Bu konfederasyon, Roma'nın "büyük siyasal güç" konumunun ve ileride kurulacak olan Roma "dünya devleti"nin temelini oluşturmuştur. İtalya'nın Romalılaştırılmasına da edilmesine de yol açan bu gelişim, aynı zamanda, bir "çiftçi devleti" olan Roma'nın bir "ticaret devleti"ne dönüşmesinde de büyük rol oynamıştır.

6. Roma Tüm Akdeniz Bölgesi'ni Eline Geçirerek Bir "Dünya Devleti" Oluyor (İ.ö. 268-133)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 264-241: I. Kartaca Savaşı.
- İ.ö. 218-201: II. Kartaca Savaşı.

- İ.ö. 216: Cannae Muharebesi.
- İ.ö. 197: Kynoskephalai Muharebesi: Hellas üzerinde Makedonya Egemenliği'nin sonu.
- İ.ö. 190: Magnesia Muharebesi.
- İ.ö. 188: Apameia Antlaşması.
- İ.ö. 168: Pydna Muharebesi: Roma'nın tüm Akdeniz Bölgesi'nde "hakem" durumuna geçmesi.
- İ.ö. 149–146: III. Kartaca Savaşı.
- İ.ö. 146: Kartaca'nın Roma'nın eline geçmesi ve tahribi.
- İ.ö. 146: Korinthos'un Roma tarafından tahribi; Hellas ve Makedonya'nın Roma eyaletleri olması.
- İ.ö. 133: Hellenistik Pergamon Devleti'nin veraset yoluyla Roma'ya geçmesi (İ.ö. 129: Roma'nın Küçükasya'daki ilk eyaleti: *Asia*); Roma'nın bir "dünya devleti" olması.

a) Batı Akdeniz Bölgesi'nin Elde Edilmesi

Roma'nın Güney İtalya'daki Hellen kentlerine egemen olması ve onların ticarî menfaatlerini üstlenmesi; onu ister istemez, o zamana değin müttefiki olan Kartaca Devleti ile karşı karşıya getirmişti. Roma ile Kartaca arasındaki gerilimde önemli rolü olan, bu iki devlet arasındaki karşıtlıkları da şöyle özetlemek mümkündür: Karada güçlü bir vatandaş ordusuna sahip Roma çiftçi devleti, teritoryal bir emperyalizm amacı güderken; denizde güçlü, ücretli askerlerden kurulu bir ordusu bulunan Kartaca ticaret devleti, bir ticaret emperyalizmi amacı güdüyordu.

Roma'nın Kartaca ile kaçınılmaz savaşı birçok safhada gelişmiştir: İ.ö. 264–241 yılları arasındaki I. Kartaca Savaşı'nın sonunda, Batı Sicilya'nın ilk Roma eyaleti olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Çok geçmeden (İ.ö. 238'de) Sardinya ve Korsika

adaları da ikinci Roma eyaleti olarak ilan edilmiştir. Roma bu arada Batı Akdeniz'de Kartaca'dan sonra ikinci büyük deniz gücü olmayı da başarmış bulunuyordu.

İ.ö. 218–201 yılları arasındaki II. Kartaca Savaşı (HANNIBAL; İ.ö. 216: Cannae Meydan Savaşı), Roma'ya *Hispania* Eyaleti'ni getirmiş; bu savaşın sonunda savaş filosunu Roma'ya teslim etmek zorunda kalan Kartaca "büyük siyasal güç" konumunu yitirmiştir. Roma böylece Batı Akdeniz Havzası'nın tek siyasal gücü olmuştur. Bu öyle bir güçtür ki, doğudaki güçlü Hellenistik devletler bile bununla zor boy ölçüşebilecek durumdadır.

b) Kuzeyin Güvenlik Altına Alınarak Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Elde Edilmesi

II. Kartaca Savaşı sırasında Roma Devleti'nin kuzeyinin güvenlik altında olmadığı gerçeği ortaya çıkmıştı: Roma İ.ö. 200–190 arasında Kuzey İtalya'da Keltler'le savaşarak İ.ö. 191'de burada *Gallia cisalpina* Eyaleti'ni kurmuştur.

İ.ö. 200 yıllarında Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Hellenistik devletler arasında belirli bir güç dengesi bulunuyordu. Fakat çok geçmeden Hellenistik Suriye Kralı III. ANTIOKHOS'un Hellenistik Makedonya Kralı V. PHILIPPOS ile birlikte Hellenistik Mısır (Ptolemaioslar) Devleti'ne karşı ittifaka girmesi ve güçler dengesini bozma girişimi, Roma'ya bir taraftan, Kartacalılar'a

II. Kartaca Savaşı'nda yardım etmiş olan Makedonyalılar'ı cezalandırma, diğer taraftan Akdeniz'in doğusunda da askerî açıdan tutunma fırsatı vermiş oluyordu.

İ.ö. 197'de Thessalia'da Kynoskephalai Muharebesi'nde Makedonya Kralı V. PHILIPPOS'un Romalılar'a yenilmesi, Hellas üzerinde Makedonya Egemenliği'nin sonu anlamına geliyordu. İ.ö. 190'da Küçükasya'daki Magnesia Muharebesi'nde Seleukos Kralı III. ANTIOKHOS'un Roma'ya yenilmesi ise, Roma'yı Doğu Akdeniz Bölgesi'nde lider duruma getiren en önemli gelişmelerden biri olmuştur. İ.ö. 188'de yapılan Apameia Antlaşması ile Suriye Krallığı Küçükasya'yı Toroslar'a kadar terketmek ve Roma ile bağlaşıklarına savaş tazminatı vermek zorunda bırakılmıştı. Nihayet İ.ö. 168'de Güney Makedonya'daki Pydna Muharebesi'nde Makedonyalılar (= Hellenistik Antigonoslar Devleti) Roma'ya bir kez daha yenilince; bu, Makedonya'nın kesin sonu ve Roma'nın tüm Doğu Akdeniz Bölgesi'nde "hakem" olarak ortaya çıkması demek olmuştur.

Pydna Muharebesi, gerçekten de Roma dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta elde edilen ganimet, bir fetih savaşının sağlayabileceği maddî yararların ne denli büyük olabileceğini Roma'ya göstermiş bulunuyordu. Roma bundan sonra, özellikle ekonomik çıkarların ön planda yer aldığı acımasız, emperyalist bir döneme girecektir.

Çok geçmeden Akdeniz egemenliğinin tamamlanması işine girişen Roma Cumhuriyeti, İ.ö. 149-146 yıllarındaki III. Kar-

taca Savaşı'nın sonunda Kartaca'yı tümüyle yok ederek burada *Africa* Eyaleti'ni kurmuş (İ.ö. 146); aynı yıl, doğuda önemli bir ticaret gücü olan Korinthos'u tahrib ederek *Macedonia* Eyaleti'ni oluşturmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Roma'ya değeri ölçülemeyecek derecede büyük hazineler taşınmıştır. Nihayet son Pergamon Kralı III. ATTALOS'un, krallığını İ.ö. 133'te veraset yoluyla Roma'ya bırakması üzerine, bu devletin toprakları üzerinde de Roma *Asia* Eyaleti kurulmuştur (İ.ö. 129). Sonuç, Roma'nın –Mısır dışında– Doğu Akdeniz Bölgesi'ne de egemen olarak bir "dünya devleti"ne dönüşmesidir.

c) Ekonomik Değişmeler

II. Kartaca Savaşı (İ.ö. 218–201), İtalya'nın büyük ölçüde tahrip olmasına ve küçük Roma çiftçisinin büyük ekonomik güçlüklerle karşı karşıya gelmesine neden olmuştu. Şimdi İtalya'da sahipsiz kalmış araziler ve ele geçirilen yeni topraklar *ager publicus* (= devlet arazisi) yapılmış ve *censor*'lar tarafından büyük toprak sahiplerine kiraya verilmiştir. Sonuç, rekabet yapamayan küçük çiftçinin toprağını satarak Roma'ya gitmesi olmuştur. Böylece büyük çiftlikler (= *latifundiae*) kuran zenginler, Kartaca örneğinde, kitle köleciliğine dayanan plantaj ekonomisine başlamışlardır.

Roma'nın bir "dünya devleti"ne dönüşmüş olması da, Akdeniz Bölgesi'ndeki ekonomik odak noktasının İskenderiye'den Roma Kenti'ne geçmesine neden olmuştur. Para ekonomisinin

tümüyle yerleştiği Roma, şimdi bir sermaye merkezi haline gelmiştir.

Roma'daki bu zenginleşmenin asıl kaynağı ise, eyaletlerden sömürü derecesinde elde edilen vergiler olmuştur. Eyaletlerde vergi toplama işi, devlet tarafından *"publicanus"* denilen vergi mültezimlerine verilmiş; bunlar da, öncelikle kendi kazançlarını düşünerek, eyaletleri talan edercesine sömürmüşlerdir.

d) Toplumsal Koşullar

Roma'nın ulaştığı, özellikle eyaletlerden kaynaklanan bu muazzam zenginlik, aslında küçük bir azınlığın işine yaramıştır: *"Optimati"* (= "En İyiler") denilen, egemen durumdaki bu azınlık, memuriyet aristokrasisi *Nobilitas*'tan (senatörler) ve bu arada para işlerinden büyük ölçüde zenginleşmiş bulunan, Roma'nın burjuva sınıfı şövalyelerden oluşuyordu. Bu azınlığın karşısında ise, bir "üçüncü sınıf" olarak Roma'da geniş bir fakir vatandaş kitlesi (= *proletarii*) vardı.

Roma toplumunda önemli bir diğer faktör de köleler olmuştur. Kitle köleciliğine dayanan iş sistemi, Roma devlet ve ekonomisinin bel kemiğini oluşturmuştur. Devletin ya da özel şahısların malı sayılan köleler, tümüyle hukuksuz bırakılmışlar ve Roma'da kölelere doğal temel insan hakları hiçbir zaman tanınmamıştır.

e) Ordu

Roma'nın 17-46 yaşlar arasındaki özgür ahalisi (= vatandaşlar) askerlik yapmakla mükellef tutulmuştu. Roma vatandaş ordusu, lejyonlardan (= *legiones*) oluşuyordu. 4500 kişiden kurulu bir lejyonda 300 ağır silahlı, 1200 hafif silahlı ve 300 süvari asker vardı. Lejyonlara başlangıçta *consul*'ler komuta etmişlerdir. Ordu, ayrıca, egemenlik altına alınmış bölgelerden sağlanan yardımcı birliklerle de güçlendirilmiştir.

7. Roma'da İç Savaşlar Dönemi ve Cumhuriyetin Sonu (İ.ö. 133-30)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 133-30: Roma'da İç Savaşlar Dönemi.
- İ.ö. 133: TIBERIUS SEMPRONIUS GRACCHUS.
- İ.ö. 123-121: GAIUS SEMPRONIUS GRACCHUS.
- İ.ö. 104: MARIUS'un ordu reformu.
- İ.ö. 82-79: SULLA'nın diktatörlüğü.
- İ.ö. 73-71: SPARTACUS'un isyanı.
- İ.ö. 64: POMPEIUS'un MITHRIDATES'e karşı savaşı sonuçlandırarak Önasya'yı yeniden düzenlemesi; Pontus, Syria, Cilicia eyaletlerinin kurulması.
- İ.ö. 60: POMPEIUS, CRASSUS ve CAESAR arasındaki I. *Triumvir*'lik.
- İ.ö. 48: Pharsalus Muharebesi; CAESAR'ın POMPEIUS'a karşı galip gelmesi.
- İ.ö. 46-44: CAESAR'ın diktatörlüğü.
- İ.ö. 44: CAESAR'ın öldürülmesi.
- İ.ö. 43: OCTAVIANUS, ANTONIUS ve LEPIDUS arasında II. *Triumvir*'lik.

- İ.ö. 30: Mısır'ın Roma eyaleti olması. Roma'da İç Savaşlar Dönemi'nin sonu.

a) Roma Cumhuriyeti'nin İçine Düştüğü Kriz

Roma'nın dünya egemenliğini ele geçirmesi; siyasal ve sosyal gerilimlere, bir iç bunalıma yol açmıştır. Nedenlerinin başında *Optimat*'ların egoizmi ve bir dünya devleti olmasına rağmen Roma'nın hâlâ bir kent devleti anayasası ile yönetilmesi gelen bu kriz, toplumda iki siyasal grup oluşturmuştur:

- *Senatus*'a dayanan ve mevcut oligarşik düzenin sürmesini isteyen soylular partisi (= *Optimati*);
- Halk meclislerine dayanan ve *Senatus* egemenliğini yıkıp, içerik olarak da demokratik bir düzen kurmak isteyen halk partisi (= *Populares*).

Bu gelişimin sonucu ise, 1 yüzyıl kadar sürecek olan bir dizi devrimci hareket, isyan ve iç çatışma olmuştur.

b) GRACCHUS Kardeşler'in Reform Girişimleri

TIBERIUS SEMPRONIUS GRACCHUS, İ.ö. 133 yılı *tribunus*'u olarak bir reform programı talep etmiştir. Bu programın amacı, sağlıklı bir Roma çiftçi sınıfının oluşmasını sağlamak idi. Büyük toprak sahipleri, bu program çerçevesinde devlet arazilerinin (= *ager publicus*) bir bölümünün halka dağıtılmasına karşı çıkmışlardır. TIBERIUS ve 300 yandaşının *Optimat*'lar ta-

rafından öldürülmesi, *Senatus* ve halk arasındaki uçurumun daha da büyümesine neden olmuştur.

Ağabeyinin toprak reformunu büyük bir sosyal-siyasal reform programı çerçevesinde halk *tribunus*'u olarak yeniden ele alan GAIUS SEMPRONIUS GRACCHUS, *Senatus* egemenliğini yıkmak için şövalyelerin ve *proletarius*'ların desteğini de kazanmak istemiştir. Fakat GAIUS'un girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmış ve İ.ö. 121'de GAIUS ve 3000 *populari*s, mahkeme yapılmaksızın, idam edilmişlerdir.

GRACCHUS Kardeşler'in reform girişimlerinin başarısızlığa uğraması; *Senatus* egemenliğini pekiştirmiş, çiftçi sınıfı tümüyle yok edilmiş ve Roma'nın karşı karşıya olduğu büyük sosyal ve siyasal problemler çözümsüz kalmıştır.

c) Komutanlar Arasında Mücadele

Roma askerî gücünün zayıflaması nedeniyle İ.ö. 104 yılında *Populari*s'ler tarafından desteklenen GAIUS MARIUS'un Roma ordusunda bir reforma giriştiği görülmektedir. Reform çerçevesinde eski vatandaş ordusunun yerine şimdi donatımı devlet tarafından sağlanan bir profesyonel ordu kurulmuştur. Bu yeni durum, ordunun *proletarius*'ların geçimlerini sağladıkları bir kaynak haline dönüşmesine yol açmış; söz konusu insanlar şimdi zenginler için savaşmışlar ve böylece sosyal reformlardan uzaklaştırılmışlardır. Ordu şimdi üst üste göreve gele-

bilen kişiler tarafından yönetildiği için, bu durum komutanları devlet içinde "belirleyici" bir konuma getirmiş; yüksek memurlukların üstlenilmesinde artık Halk meclisleri değil, kişilerin ellerinde bulundurdukları askerî güç ve yetenekleri ölçü olmuştur. Bu ise, Roma'da komutanlar egemenliğinin başlaması anlamına geliyordu.

İ.ö. 82-79 yılları arasında *Senatus* tarafından sınırsız süre ile diktatörlüğe getirilen CORNELIUS SULLA, askerî bir diktatörlük kurmuş ve reaksiyoner bir anayasa reformu yaparak *tribunus*'ları yetkisiz hale getirmiş, *Comitia tributa*'nın yasama yetkisini elinden almış, *censor*'luğu kaldırmış, böylece senatörleri güçlendirerek *Senatus*'a eski *consul* ve *praetor*'ları eyaletlere vali olarak atama yetkisi vermiştir. Bu şekilde Roma iç politikasında güçler dengesi büyük ölçüde *Senatus* lehine bozulmuş ve bu durum Roma Cumhuriyeti'nin sonunu hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. SULLA İ.ö. 79 yılında diktatörlüğü bırakıp bir köşeye çekildiğinde, Roma'nın sosyal problemleri acil çözüm beklemekteydi; bu çözüm konusunda ise, Roma'nın yeni koşullarında ancak askerî güçler karar verebilecekti.

d) *Senatus* Egemenliğinin Yıkılması

Senatus, SULLA'nın geri çekilmesiyle, onun yardımcısı durumunda olan POMPEIUS'u düzeni yeniden kurmaya en elverişli kişi olarak görmüştür. Bununla birlikte, POMPEIUS'un İspan-

ya'da MARIUS taraftarlarını bertaraf etmesi (İ.ö. 77–71) ve CRASSUS'la birlikte SPARTACUS İsyanı'nı bastırması (İ.ö. 73–71) üzerine, *Senatus*, O'nun çok güçlenmesinden çekindiği için, *consul*'lüğünü engellemiştir. Bu durum POMPEIUS'u *Populares*'lere yaklaştırmış ve bu yaklaşmanın gereği olarak SULLA Anayasası yürürlükten kaldırılmış, *tribunus*'luk gücü ve *censor*'luk yeniden eskisi gibi kurulmuştur. İ.ö. 67 ve 64'te doğuda korsanlara ve MITHRIDATES'e karşı da başarı kazanan ve doğuyu yeniden düzenleyen POMPEIUS, İ.ö. 60'ta CRASSUS ve CAESAR ile birlikte I. *Triumvir*'liği kurmuştur. Bu durum ise, *Senatus* egemenliğinin kesin sonu anlamına geliyordu.

e) Roma Cumhuriyeti'nin Sonu

Bununla birlikte, CRASSUS'un İ.ö. 53'te Küçükasya'da Parthlar'a karşı savaşırken ölmesi üzerine, İ.ö. 56'da yenilenmiş olan I. *Triumvir*'liğin bozulduğunu görüyoruz. Bu arada (İ.ö. 58–51) Gallia'yı (*Gallia transalpina*) fetheden CAESAR, burada askerî deneyimi büyük bir ordu da yetiştirmiş bulunuyordu. Gallia'dan geri dönen ve 48 yılı *consul*'lüğüne talip olan CAESAR'ın bu talebi *Senatus* tarafından reddedilmiş ve CAESAR'dan ordusunu terhis etmesi istenmiştir. CAESAR, bunu ancak POMPEIUS da aynı şeyi yapacak olursa kabul edebileceğini bildirmiş; *Senatus*'un bunu da reddetmesi üzerine bu kez zora başvurmak zorunda kalmıştır. CAESAR ve POMPEIUS arasındaki mücadelenin, İ.ö. 48'de Güneydoğu Thessalia'daki

Pharsalus yakınlarında POMPEIUS'un yenilgisi ve Mısır'a kaçarak orada öldürülmesi ile son bulduğunu görüyoruz.

İ.ö. 46-44 arası, CAESAR'ın diktatörlük yıllarıdır. Bu dönemde devleti yeniden düzenleyen CAESAR, Roma'da neredeyse bir kralın konumunu kazanmıştır. Bir "dünya imparatorluğu" kurarak, Roma devlet anlayışını temelinden değiştirmeyi ve kent devleti anayasası ile düştüğü çıkmazdan Roma devletini kurtarmayı planlayan CAESAR, İ.ö. 44 yılında bir *Senatus* oturumunda fanatik soylu Cumhuriyetçiler'in *Senatus* egemenliğini yeniden geri getirmek amacıyla düzenledikleri bir komplo sonucu öldürülünce, İ.ö. 43'te OCTAVIANUS, ANTONIUS ve LEPIDUS arasında II. *Triumvir*'lik kurulmuştur.

ANTONIUS, İ.ö. 42'de Doğu Makedonya'daki Philippi yakınlarında Eskiçağ'ın en büyük meydan savaşında, "CAESAR Katilleri" CASSIUS ve BRUTUS'u yenmiş; 2 yıl sonra da (İ.ö. 40) *triumvir*'lik yenilenerek devlet, *triumvir*'ler arasında paylaşılmıştır (ANTONIUS doğuyu, OCTAVIANUS batıyı, LEPIDUS da Afrika'yı almışlardır).

İ.ö. 36'da II. *Triumvir*'lik de bozulmuş; ANTONIUS Hellenistik Mısır Kraliçesi KLEOPATRA ile evlenerek doğudaki Roma eyaletlerini ona hediye etmeye başlamıştır. Bununla birlikte İ.ö. 31'deki Actium Deniz Muharebesi'nde OCTAVIANUS'un dostu AGRIPPA'nın Mısır savaş filosunu yenilgiye uğratması üzerine, son Hellenistik krallık olan Mısır da İ.ö. 30 yılında Roma eyaleti yapılmış ve böylece uzun yıllardan beri süregelen İç Savaş-

lar Dönemi kapanmıştır. Bu durum, aynı zamanda, Roma *Nobilitas* egemenliğinin kesin sonu ve Roma'da monarşinin de başlangıcı anlamına geliyordu.

8. Roma'da İmparatorluk Devri (İ.ö. 27 – İ.s. 476)

a) *Principatus* Dönemi (İ.ö. 27–İ.s. 283)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 27–İ.s. 14: İmparator AUGUSTUS.
- İ.ö. 27–İ.s. 68: Iulius–Claudiuslar Sülalesi.
- İ.s. 69–96: Flaviuslar Sülalesi.
- İ.s. 96–192: "Adoptif İmparatorlar".
- İ.s. 114–117: Roma İmparatorluğu'nun en geniş yayılma alanı.
- İ.s. 193–283: "Asker İmparatorlar".
- İ.s. 193–235: Severuslar Sülalesi.

Roma Cumhuriyet Devri'nde Akdeniz Dünyası yeni bir siyasal düzen kazanmıştı; İmparator AUGUSTUS ile başlayan ilk imparatorluk dönemi *Principatus* ise, yalnızca devletin anayasal kurumlarını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda, Akdeniz Dünyası'na uzun sürecek bir iç barış dönemi de (= *pax Romana*) getirmiştir.

CAESAR'ın yeğeni ve evlatlığı olan OCTAVIANUS, Actium Savaşı'ndan sonra imparatorluğun doğusunu düzenleyip, İ.ö. 27 yılında olağanüstü yetkilerini bırakmış ve "Roma Cumhuriyeti"ni (= *res publica Romana*) "yeniden" kurmuş olmakla bir-

likte, Roma *Senatus*'u kendisine *"Augustus"* (= "yüce, ulu") adını vererek şükranlarını bildirmiştir (OCTAVIANUS'un tam adı bundan böyle *Imperator Caesar divi filius Augustus* olmuştur). Şimdi tüm devlet güçlerini elinde toplayan AUGUSTUS, bu şekilde, aşağı yukarı ılımlı meşruti bir monarşiye tekabül eden bir egemenlik biçimi kurmuş oluyordu. Bu yeni yönetim biçimine *"princeps"* (= "birinci kişi") sözcüğünden gelen *"Principatus"* (= "birinci kişinin yönetimi") adı verilmiştir. *Principatus*'ta eski cumhuriyet kurumları, biçimsel de olsa yaşamaya devam etmişlerdir. Cumhuriyet kurumlarını muhafaza etmiş de olsa, *Principatus* aslında tek bir adamın, yani AUGUSTUS'un egemenliğine dayanıyordu. Bu egemenlik biçiminde AUGUSTUS'un konumu ve yetkileri şunlardı:

- *Princeps senatus*, yani *Senatus*'taki "birinci kişi" olma.
- *Imperium proconsulare maius*: yaşam boyu ordular ve tüm yeni eyaletler üzerinde "en yüksek emretme yetkisi".
- *Tribunicia potestas*: yaşam boyu "yasa teklifinde bulunma, veto ve dokunulmazlık hakkı".
- *Censoria potestas*: "*censor*'luk yetkisi".
- *Pontifex maximus*, yani "başrahip" olma; bir başka ifade ile, AUGUSTUS'un konumunun dinsel açıdan onayı.

Görüldüğü gibi, *Senatus* ve halk meclislerinin AUGUSTUS'a verdiği bu yetkiler, Cumhuriyet Devri yönetim yetkilerinin tümünü kapsamakta idi. Bu durum, doğal olarak Roma'da monarşinin yollarını açmıştır. Şimdi halk meclisleri, memurları *princeps*'in teklifi üzerine seçiyor; AUGUSTUS'un kararları yasa gücü taşıyordu. Senatörlük, yüksek bir gelir koşuluna bağlanmıştı. *Senatus*'u şimdi *censor*'luk yetkisi ile imparator ta-

mamlıyor ve imparator, *Senatus*'un kararlarını, verdiği ilk oy ile etkileyebiliyordu. *Senatus* artık Roma politikasındaki yerini tümüyle yitirmiş, yalnızca idarî işlerle görevlendirilmiş durumdaydı. Ayrıca imparatorun desteğiyle Roma burjuvazisi şövalye sınıfı da siyasal ve toplumsal bakımdan büyük önem kazanmış ve üstlendiği profesyonel memurluklar ile devlet kariyerinde önemli bir grup oluşturmaya başlamıştı.

AUGUSTUS'un imparator olarak yaptığı ilk işlerden biri, İ.ö. 27-25 yılları arasında eyaletleri yeniden düzenlemek olmuştur: Roma Devleti 3 yönetim bölgesine ayrılmış; Roma Kenti ve İtalya bu bölgelerden birini teşkil etmiş; eyaletler ise, *"Senatus"* ve "imparator eyaletleri" olarak iki yönetim grubunda toplanmışlardır: *Senatus* eyaletleri, güvenliği sağlanmış "iç eyaletler" idiler; askerî birlik bulundurulmayan bu eyaletlerin başında bir *proconsul* ya da bir *propraetor* vardı. *Senatus* yönetiminde olmakla birlikte, *princeps*'in denetiminde bulunan bu eyaletlerin geliri *"Aerarium"* denilen *Senatus* Hazinesi'ne girmiştir. İmparator eyaletleri ise, sınırlardaki "lejyonlu" eyaletler idiler. *Princeps*'in tayiniyle ve "onun adına" bir *legatus* tarafından yönetilen bu eyaletlerin gelirleri ise, imparatorun özel hazinesi olan *Fiscus*'a girmiştir. İmparator eyaletlerindeki Roma ordusu, altışar bin kişilik 25 lejyon ve yardımcı birlikler olarak 250.000 kadar askeri kapsamakta idi.

AUGUSTUS, halkı da cömert tahıl yardımları ve görkemli oyunlarla hoşnut tutmasını bilmiştir. Yönetim ve vergi sistemlerinin değişikliklere uğratılması ile, o zamana değin Roma yönetimi

tarafından acımasızca sömürülen eyaletler de geniş gelişme olanaklarına kavuşmuşlardır. Ayrıca eyaletlerdeki ayrıcalıklı gruplar Roma yönetimi için kazanılmış; Roma vatandaşı yapılan bu kişiler, Roma devlet kariyerinde önemli yerlere gelebilmişler, hatta senatörlüğe kadar yükselebilmişlerdir. AUGUSTUS ile başlayan Iulius-Claudiuslar Sülalesi zamanında (İ.ö. 27-İ.s. 68) devletin sınırları da geniş ölçüde güvenlik altına alınmıştır.

Daha sonraki Flaviuslar Sülalesi zamanında (İ.s. 69-96) Filistin'deki Yahudi isyanı bastırılmıştır. "Adoptif İmparatorlar"dan eyalet kökenli TRAIANUS (İ.s. 98-117), Roma Devleti'ni en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Antoninuslar Sülalesi zamanında (İ.s. 138-192) ise sınırlardaki barbar saldırıları uzun ve çetin savaşlar sonunda püskürtülebilmiştir.

Bununla birlikte, İ.s. 2. yy. ın ikinci yarısından itibaren "gökyüzünde devletin geleceği için pek de hayırlı olmayan bazı kara bulutların toplanmaya başladığı" da dikkati çekmektedir. Çünkü imparatorluğun sınırlarında gelişen savaşlar, şimdi devletin maddî potansiyelinde sürekli bir kayba neden olmaya başlamıştır.

İmparator SEPTIMIUS SEVERUS'tan (İ.s. 193-211) itibaren bürokrasi de güçlenmiş; ordu politikada önemli bir faktör olmuştur. SEVERUS'un oğlu İmparator CARACALLA zamanında (İ.s. 211/2-217) Roma İmparatorluğu içinde yaşayan özgür insanların tümüne Roma vatandaşlık hakkı verilmiştir (=

Constitutio Antoniniana). Şimdi geniş ölçüde eyalet kökenlilerden ve barbarlardan oluşan askerler, kendi çıkarları için istediklerini imparator ilan etmeye başlamışlardır. İçteki ekonomik çöküntüye sınırlarda giderek artan bir güvensizlik de eklenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bir "Altın Çağ" olan İ.s. 2. yy. dan sonra 3. yy., imparatorluğun genel bir ekonomik bunalıma düştüğü ve buna paralel siyasal ve sosyal çalkantıların olduğu bir dönemdir. Devleti içine düştüğü bu güç durumdan, İ.s. 3. yy. ın sonunda yaptığı geniş kapsamlı reformlarla İmparator DIOCLETIANUS (İ.s. 284–305) kurtarmaya çalışacaktır.

b) *Dominatus* Dönemi (İ.s. 284–476)

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.s. 284–305: DIOCLETIANUS.
- İ.s. 312–337: CONSTANTINUS.
- İ.s. 375: Germen göçlerinin başlangıcı.
- İ.s. 379–395: I. THEODOSIUS.
- İ.s. 391: Hristiyanlığın Roma Devleti'nin resmî dini olması.
- İ.s. 395: Roma İmparatorluğu'nun "Doğu" ve "Batı" olmak üzere ikiye ayrılması.
- İ.s. 395–476: Batı Roma İmparatorluğu.

Dalmaçyalı basit bir ailenin oğlu olan DIOCLETIANUS, geniş kapsamlı bir devlet reformu çerçevesinde devleti içine düştüğü siyasal ve ekonomik çıkmazdan kurtarmayı amaçlamıştır. Devlet yönetiminde 2 *augustus* ve 2 *caesar*'dan oluşan bir "dörtlü imparatorlar *collegium*'u" kurulmuş olmakla birlikte,

son karar DIOCLETIANUS'ta olduğu için, bu durum henüz devletin bölünmesi anlamına gelmiyordu. *"Dominatus"* denilen bu yeni egemenlik biçiminde imparator, tüm devlet sakinlerinin "efendisi" (= *dominus*) olmuş ve yönetim, yasama ve yargı yetkilerini elinde toplamıştır. Devleti ilan ettiği fermanlarla yöneten hükümdar, hukuk ve yasanın ötesinde sayılmış ve herhangi bir biçimde yaptıklarından hesap sorulmamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Roma cumhuriyet kurumlarının -biçimsel de olsa- varlıklarını korudukları *Principatus* böylece sona ermiş ve Doğu örneğinde salt monarşik bir yönetim biçimi yerleşmiştir. Aynı zamanda, yönetimi yoğunlaştırmak ve desantralize etmek amacıyla askerî ve sivil yönetim birbirinden ayrılmış; ekonomik ve malî çöküntüyü düzeltmek için geniş kapsamlı bir memur aparatı kurularak, üretim ve işgücünü sömüren, sert bir vergi sistemi geliştirilmiştir.

İ.s. 313 yılında LICINIUS ve CONSTANTINUS'un ilan ettikleri "Milano Fermanı"na göre imparatorluk içindeki Hristiyanlar'a ve Paganlara din özgürlüğü tanınmıştır. LICINIUS ile yaptığı savaştan sonra Roma'nın tek hâkimi olan CONSTANTINUS, İ.s. 330'da eski Byzantion Kenti'ni "Constantinopolis" (= İstanbul) adıyla yeniden kurarak devletin başkenti yapmış ve Roma *Senatus*'u da buraya taşınmıştır. CONSTANTINUS zamanında Roma saray protokolü daha da geliştirilmiş; Roma ordusu, lejyon sayısı 75'e çıkarılarak (aşağı yukarı 1 milyon asker) güçlendirilmiş; eyaletlerin sayısı da artırılmış ve ağır vergiler konulmuştur.

İ.s. 4. yy. da Germen kabilelerini imparatorluk sınırlarından uzak tutmak giderek zorlaşmaya başlamıştır. İ.s. 378'de İmparator VALENS ve Roma ordusunun ana bölümü, Batı Gotları tarafından Hadrianopolis (= Edirne) yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratılarak imha edilmişlerdir.

Romalı zengin bir İspanya ailesinden olan İmparator THEODOSIUS, bir antlaşma ile Gotlar'ı Aşağı Tuna Bölgesi'nin güneyine yerleştirerek bu tehlikeyi engellemek istemiştir (İ.s. 382). İ.s. 380 yılında vaftiz edilen ve dindar bir Hristiyan olan THEODOSIUS, Hristiyanlar'a sahip çıkmış ve İ.s. 391'de Pagan kültleri yasaklayarak Hristiyanlığı devletin resmî dini yapmıştır. THEODOSIUS, ölümünden önce imparatorluğun doğusunu oğlu ARCADIUS'a, batısını ise diğer oğlu HONORIUS'a vererek "ikili bir yönetimi" tercih etmişti. Bu durum, imparatorun İ.s. 395'teki ölümünden sonra devletin kesin olarak ikiye ayrılmasına yol açmıştır.

Batı Roma İmparatorluğu sonunda barbar saldırılarına dayanamayarak yıkılmıştır: İ.s. 476 yılında Germen kökenli ODOAKER, son Batı Roma İmparatoru ROMULUS AUGUSTULUS'u tahtından indirerek imparatorluk alametlerini Doğu Roma'nın başkenti Constantinopolis'e göndermiştir. Doğu Roma İmparatorluğu ise, "Bizans İmparatorluğu" olarak yeni bir gelişime uğrayacak ve 1453 yılına dek varlığını sürdürecektir.

c) İmparatorluk Devri'nde Sosyo-Ekonomik Koşullar

Roma "dünya devleti"nin kurulmasıyla Akdeniz Bölgesi'nde yalnızca siyasal ve askerî değil, aynı zamanda "tek" ekonomik ve ticarî güç de ortaya çıkmıştır. Bu "dünya ekonomisi"nde ticaret özellikle İtalya ve eyaletler arasında gelişmiş; birbirlerinden uzak bölgeler arasında ticaret kolaylaşmış ve bu ticaret alanına kuzeyde İskandinavya'ya, doğuda Hindistan üzerinden Çin'e, güneyde Habeşistan ve Batı Afrika'ya kadar uzanan geniş bölgeler de katılmıştır. Roma İmparatorluğu ekonomisinin temelini kitle köleciliği oluşturuyordu. İ.s. 2. yy. ın ikinci yarısından itibaren devletin özellikle orduya yaptığı büyük harcamalar ve yeni köle kaynaklarının bulunamaması nedeniyle üretimde büyük bir işgücü boşluğu oluşmuş ve bu da devletin maddî potansiyelini giderek eritmiştir. Özellikle İ.s. 3. yy. daki askerî seferlerin devletin maddî potansiyelinde yarattığı sürekli kayıp, devletin aldığı sert organizasyon önlemleri ile dengelenmeye çalışılmışsa da, ekonomik kriz önlenememiş ve böylece Roma'nın kurduğu "dünya ekonomisi"nin sonu gelmiştir. Sonuç olarak, yaşam standardı son derece düşmüş, nüfus azalmış ve enflasyon büyük ölçüde artmıştır. İmparator DIOCLETIANUS'un imparatorluğun tüm sakinlerini aynı ölçüde vergilendirme ve masraflı bir memur hiyerarşisi kurma girişimleri ise, *Dominatus* Devri ekonomik yaşamının donuklaşmasına ve sürekli olarak devlet denetimi altında kalmasına yol açmıştır.

Ekonomik koşulların iyi olduğu İ.s. 2. yy. da dahi sosyal yapının pek olumlu bir manzara arzetmediği gözlenmektedir. Küçük bir "mutlu" azınlık oluşturan zengin kesimin karşısında; ekonomik gücü sınırlı, her gün bir "varolma mücadelesi" ile karşı karşıya bırakılmış geniş bir halk kitlesi yer almış; bu insanlar teselliyi kendilerine yeni şeyler vaad eden yeni tanrı ve dinlerde aramışlardır (Hristiyanlığın yayılma nedenlerinden biri de, kuşkusuz buradadır).

9. Roma Tarihi'nin Dünya Tarihi Açısından Önemi

Roma Tarihi "Eskiçağ" dediğimiz büyük tarihsel devirler silsilesinin son safhasıdır. İ.ö. 8. yy. dan İ.s. 5. yy. ın sonlarına dek süren Roma Tarihi'ne, Bizans (= Doğu Roma) Tarihi'nin süresi de eklenecek olursa, 2000 yılı aşkın bir zaman ortaya çıkmaktadır. Dünya Tarihi'nde süre bakımından bu ayarda ikinci bir olay bulmak mümkün değildir.

Fakat Roma'nın Dünya Tarihi'ndeki önemi, yalnızca sürdüğü bu uzun yaşamdan ve tüm Akdeniz Bölgesi'nde ilk ve tek kez olarak kurduğu siyasal mekân birliğinden değil, aynı zamanda onun devlet olarak yaptığı etkilerden ve uygarlık ve kültür başarılarından da ileri gelmektedir.

Roma'nın başarısı, her şeyden önce, dünyaya miras bıraktığı "tam devlet" kavramında olmuştur. Bir diğer başarı; içinde etnik bir birlik görülmeyen tüm Akdeniz Bölgesi'nde, "kan

temeli" üzerine değil, "vatandaşlık ilkesi" ile hukukî bir birlik oluşturulmuş olmasıdır. Roma, böylece dünyaya kültür uluslarının yanında bir "devlet ulusu" da yaratılabileceğini göstermiş ve –kökeni ve kültür tradisyonu ne olursa olsun– içinde barındırdığı insanlara "ben bir Roma vatandaşıyım" dedirtebilmiştir. Roma'nın devlet gücünün ve uzun ömürlü olmasının nedenini, öncelikle, Roma'daki bu vatandaşlık kavramında aramak gerekir. Roma, Akdeniz'in doğusundaki yüksek kent kültürünün, kurduğu siyasal ve hukukî düzen içinde, köy kültürünün egemen olduğu batıya ulaşmasına da neden olmuş; böylece Akdeniz Bölgesi'nde bir anlamda bir kültür birliği de kurabilmiştir. Roma, bu şekilde, insanlığa değişik etnik ve kültürel unsurlardan yoğun bir sentez yapılabileceğini de göstermiştir. Bugün bu kültür birliği bozulmuş olmakla birlikte, günümüzün Latin Dünyası ve modern dünyanın hukuk kurumları, Roma'nın bugün de etkili olan kültür ve uygarlık mirasıdır.

EK: Roma Egemenliği'nde Anadolu

Kronolojik Genel Bakış:

- İ.ö. 133: Pergamon Kralı III. ATTALOS'un, krallığını veraset yoluyla Roma'ya bırakması.
- İ.ö. 133–129: Pergamon'da ARISTONIKOS İsyanı.
- İ.ö. 129: *Asia* Eyaleti'nin kurulması.
- İ.ö. 101: *Cilicia* Eyaleti'nin kurulması.
- İ.ö. 88–83: Anadolu'da MITHRIDATES isyanı ve 80.000 Romalı'nın öldürülmesi.
- İ.ö. 74: *Bithynia* Eyaleti'nin kurulması.
- İ.ö. 64: POMPEIUS'un MITHRIDATES'e karşı savaşı başarı ile sona erdirmesi ve Önasya'da yeni bir düzenlemeye girişmesi.
- İ.ö. 63: *Pontus-Bithynia* ve *Cilicia* eyaletlerinin kurulması.
- İ.ö. 25: *Galatia* Eyaleti'nin kurulması.
- İ.s. 43: *Lycia* Eyaleti'nin kurulması.
- İ.s. 74: *Lycia-Pamphylia* Eyaleti'nin kurulması.

Roma'nın siyasal anlamda Anadolu'ya, daha doğrusu Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yerleşmesini kavrayabilmek için, önce Doğu ve Batı Akdeniz bölgelerindeki siyasal koşullara yeniden bir göz atmak gerekiyor:

Önce Doğu Akdeniz Bölgesi: İSKENDER'in Hellas, Mısır ve tüm Önasya'yı içine alan imparatorluğu, İ.ö. 323'teki ani ölümü üzerine, generalleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştu. Uzun mücadelelerden sonra İ.ö. 280'lerde İSKENDER İmparatorluğu'ndan şu üç büyük Hellenistik krallığın çıktığını daha önce görmüştük:

- Mısır'da Ptolemaioslar,
- Önasya'da Seleukoslar,
- Makedonya'da Antigonoslar.

Ayrıca, Kuzeybatı Anadolu'da Bithynia ve Karadeniz kıyısında Pontos krallıkları da bu sıralarda kurulmuş küçük Hellenistik devletlerdir. İ.ö. 240'lardan itibaren ise, Batı Anadolu'da Pergamonlu Attaloslar bağımsız bir Hellenistik krallık kurarak giderek güçlenmeye başlamışlardır.

Batı Akdeniz Bölgesi'ne gelince: Eskidoğu'nun son büyük devletlerinden Assur İmparatorluğu zamanında (İ.ö. 8. ve 7. yy. lar) dünya haritasında henüz küçük bir nokta olan Roma Kenti, İ.ö. 4. yy. ortalarında bile hâlâ küçük, İtalya'daki diğer kentlerle dahi boy ölçüşemeyecek bir durumda idi. Bununla birlikte önce Latium'u (İ.ö. 338) ve Orta İtalya'yı (İ.ö. 290) eline geçiren Roma Cumhuriyeti, İ.ö. 268'lerde, yani Doğu Akdeniz Bölgesi'nde güçlü Hellenistik krallıkların olduğu sırada, İtalya'da oluşturduğu "Roma-İtalya Konfederasyonu" ile yarımadadaki ilk siyasal birliği kurmayı başarmıştır. Roma-İtalya Konfederasyonu'nun kurulmasının ise Roma'nın geleceği açısından geniş kapsamlı sonuçlar doğurduğunu görüyoruz. Bu konfederasyon, Roma'nın daha sonraki "büyük siyasal güç" konumunun ve ileride kurulacak Roma "dünya devleti"nin temelini oluşturmuştur. İtalya'nın Romalılaştırılmasına da yol açan bu gelişim, aynı zamanda, Roma "çiftçi devleti"nin bir "ticaret devleti"ne dönüşmesinde de büyük rol oynamıştır. Bu arada, uzun süreden beri devam eden, Roma içindeki *patricius-plebs* sınıf mücadelesi, İ.ö. 3. yy. ın başlarında son bulduğu için; içte

sosyal barışın sağlandığı Roma Cumhuriyeti, şimdi yayılma politikasında halkın desteğini de sağlamıştır.

Nitekim sırasıyla Batı Sicilya (İ.ö. 241), Sardinya-Korsika (İ.ö. 238) ve İspanya (İ.ö. 201) eyaletlerini kuran Roma, böylece Batı Akdeniz Havzası'nın tek siyasal gücü olmuştur. Bu sırada doğudaki üç büyük Hellenistik krallık arasındaki güçler dengesinin de giderek bozulduğu ve İ.ö. 200'lerden itibaren bu devletlerin, aralarındaki sürekli çatışmalar nedeniyle yıpranmaya başladıkları dikkati çekmektedir.

Şimdi Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yönelen Roma'nın İ.ö. 190'da Suriyeli Hellenistik Seleukoslar'a karşı Magnesia ve İ.ö. 168'de Makedonyalı Antigonoslar'a karşı kazandığı Pydna muharebeleri, Illyria, Makedonya ve Anadolu'da Roma Egemenliği'nin ilk habercileri olmuştur. Özellikle Pydna Muharebesi, Roma dış politikasında bir dönüm noktası teşkil etmektedir: Bu savaşta Makedonyalılar'dan elde edilen ganimet, bir fetih savaşının Roma'ya ne gibi maddî yararlar sağlayabileceğini göstermiştir. Roma, bundan sonra, özellikle ekonomik çıkarların ön planda yer aldığı acımasız, emperyalist bir döneme girecektir.

Gerçekten de Roma Cumhuriyeti çok geçmeden Akdeniz egemenliğinin tamamlanması işine girişmiş ve İ.ö. 149-146 yılları arasındaki III. Kartaca Savaşı'nın sonunda Kartaca'yı tümüyle yok ederek orada *Africa* Eyaleti'ni (İ.ö. 146), aynı yıl, doğuda önemli bir ticaret gücü olan Korinthos'u tahrip ederek *Macedonia* Eyaleti'ni kurmuştur. Bu gelişmelerin sonunda Roma,

tüm Akdeniz Havzası'nın artık yalnızca kendisine ait olduğuna inanmaya başlamıştır.

İşte Roma'nın tümüyle Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yöneldiği böyle bir zamanda Batı Anadolu'daki Hellenistik Pergamon Devleti'nin son kralı III. ATTALOS'un, ülkesini veraset yoluyla Roma'ya bıraktığını görüyoruz. ATTALOS, herhalde, Roma gibi bir gücün karşısında durulamayacağını anlamış olmalıdır. Roma, ATTALOS'un İ.ö. 133'teki ölümünden birkaç yıl sonra eski Pergamon Krallığı'nın toprakları üzerinde Anadolu'daki ilk eyaletini (= *provincia Asia*, İ.ö. 129) kuracaktır.

Roma şimdi artık tüm Akdeniz Bölgesi'nin tek siyasal, askerî, ekonomik ve ticarî gücü, kısaca bir "dünya devleti" idi. *Asia* Eyaleti'ni Anadolu'da İ.ö. 101'de *Cilicia*, İ.ö. 74'te *Bithynia*, İ.ö. 63'te *Pontus-Bithynia*, aynı yıl yeniden organize edilen *Cilicia* ve İ.ö. 25'te *Galatia* izleyecek; bu eyaletlere daha sonra, İ.s. 17'de *Cappadocia*, İ.s. 43'te *Lycia*, İ.s. 74'te *Lycia-Pamphylia* da katılacaktır.

Roma "dünya devleti"nin kurulmasıyla Akdeniz Bölgesi'nin ekonomik odak noktası da Mısır'daki İskenderiye'den Roma Kenti'ne geçmiştir. Para ekonomisi tümüyle yerleşmiş; Roma Kenti bir sermaye merkezi haline gelmiştir. Eyalet sakinleri ise, Roma'ya para ya da tarım ürünleri şeklinde belirli vergiler ödemekle mükellef kılınmışlardır. Yöresel yönetim, ilgili cemaatlere bırakılmış; eyalet valileri belirli yer ve zamanlarda kurulan mahkemelere başkanlık etmek için eyaleti gezmiş ya

da –*Asia*'da olduğu gibi– bu işi temsilcilerine yaptırmışlardır. Eyalet valilerinin yanına ayrıca, malî işlerle görevli bir memur da verilmiştir.

Bu dönemde Roma'daki zenginleşmenin asıl kaynağı, eyaletlerden sömürü derecesinde elde edilen vergiler olmuştur. Roma Egemenliği ile birlikte, devletin diğer bölgelerindeki eyaletlerde olduğu gibi, Anadolu'dakiler de çok geçmeden Romalı tüccar ve vergi toplama şirketlerinin istilasına uğramışlardır. Eyaletlerde % 10 gelir ve % 5 gümrük vergilerinin toplanması işi, devlet tarafından *publicanus* denilen mültezimlere verilmiştir. Bunlar ve Romalı tüccarlar, öncelikle kendi kazançlarını düşünerek zengin Anadolu'yu sistematik bir şekilde talan etmeye başlamışlardır.

Roma'nın Anadolu'ya yerleşmesi, doğal olarak birtakım reaksiyonlarla da karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, İ.ö. 133 yılında Pergamon Kralı III. ATTALOS'un ölmesiyle ARISTONIKOS liderliğinde başlatılan proleter bir devrim girişimidir. Tarihte ilk kez köleliğin kaldırılmasını amaçlayan bu hareket, Roma'nın toprak burjuvazisi ile işbirliği sonucu bastırılmış ve bölgede –daha önce de değindiğimiz gibi– *Asia* Eyaleti kurulmuştur.

Roma Egemenliği'nin Anadolu'daki sert ve acımasız sömürü rejimi, Pontos Kralı VI. MITHRIDATES'in Anadolu'daki Hellenler adına genel bir isyan başlatmasına ve buradaki Hellenler tarafından bir "kurtarıcı" gibi karşılanmasına da neden olmuştur. Fakat Roma tarafından bunun cezası da çok geçmeden veril-

miş; Romalı General CORNELIUS SULLA, İ.ö. 84'te Hellenler'i ve MITHRIDATES'i yenerek Anadolu'da Roma Egemenliği'ni yeniden kurmuştur. İ.ö. 79'da MITHRIDATES'in yeniden saldırıya geçmesi de başarısızlıkla sonuçlanmış; POMPEIUS, İ.ö. 64'te, MITHRIDATES'e karşı başlatılmış savaşı Roma lehine sonuçlandırarak doğuda *Pontus-Bithynia*, *Syria* ve *Cilicia* eyaletlerini organize etmiştir. Bu şekilde, Hellenistik Seleukoslar Devleti parçalanmış ve Romalılar Anadolu'da egemenliklerini Fırat'a kadar perçinlemişlerdir.

İ.ö. 30'da son Hellenistik krallık olan Mısır'ın Roma eyaleti yapılması ve Roma'da uzun zamandan beri süregelen "İç Savaşlar Dönemi"nin kapanması, aynı zamanda, Roma'da Cumhuriyet yönetiminin sonu ve monarşinin başlangıcı anlamına da geliyordu. Roma Cumhuriyet Devri'nde Akdeniz Dünyası yeni bir siyasal çehre kazanmıştı; İmparator AUGUSTUS (İ.ö. 27-İ.s. 14) ile başlayan *Principatus* Devri ise, yalnızca devletin anayasal kurumlarını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda, Akdeniz Dünyası'nda uzun sürecek bir iç barış dönemini de (= *pax Romana*) başlatmıştır.

Bu yeni dönem, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Roma Egemenliği'nde bulunan Anadolu toprakları için de yeni bir gelişme ortamı hazırlamıştır. Bu ortamın getirdiği refah ve zenginlik özellikle İ.s. 1. ve 2. yy.larda kendisini gösterecektir. Şimdi devletin en zengin adamı durumunda olan İmparator AUGUSTUS, artık Cumhuriyet Devri'ndeki gibi eyaletlerin sömürülmesine gerek görmemiştir; ayrıca Roma ve

İtalya'nın geleceğinin de büyük ölçüde eyaletlerdeki refah ve zenginliğe bağlı olduğunu anlamış olmalıdır. Eğer deyim uygunsa, AUGUSTUS, "iyi süt veren ineği öldürünceye kadar sağmanın" doğru olmadığını görmüştür. Şimdi, yönetim ve vergi sistemlerinin değişikliklere uğratılması ile geniş gelişme olanaklarına kavuşan eyaletlerde elit sınıfın "Roma vatandaşı" yapılarak Roma yönetimi için kazanılmaya başlandığını da görüyoruz. Bu insanlar, daha sonra Roma devlet kariyerinde senatörlüğe kadar yükselebilecek; hatta Roma tahtında sonraları eyalet kökenli imparatorlara dahi rastlanabilecektir. AUGUSTUS 19 Ağustos 14 tarihinde öldüğünde, başta Asia olmak üzere, Anadolu eyaletleri, Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısının en değerli bölümünü oluşturmakta idiler.

İ.s. 41–54 yılları arasında hüküm süren İmparator CLAUDIUS'un uyguladığı eyalet politikasının ağırlık noktasını, Anadolu'nun doğusunda koloniler kurulması; kent merkezleri şebekesinin öteden beri yoğun olduğu batısında ise, eski *polis*'lerin korunması ve teşviki oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu'nun batısındaki kadar köklü olmamakla birlikte, bu politika aynı zamanda Anadolu eyaletlerinin "Romalılaştırılması"na da olanak sağlamıştır. Dönemin yazıtlarından da anlaşıldığı gibi, bu zamanda "Claudius" adını taşıyan Roma vatandaşlarının sayıca artmış olması, İmparator CLAUDIUS'un doğu eyaletlerinde de Roma vatandaşlığı konusunda oldukça cömert davrandığını göstermektedir.

İmparator VESPASIANUS (İ.s. 69–96) kendisinden önceki imparatorlardan NERO (İ.s. 54–68) kadar imparatorluğun doğusunda "Hellen dostu" bir politika uygulamamış olmakla birlikte, doğudaki Hellen kültür ve fikir yaşamını teşvik etmekten de geri kalmamıştır. VESPASIANUS, özellikle ekonomik nedenlerle, Anadolu'daki bir dizi kenti rehabilite etmiş, ayrıca geniş kapsamlı bir yol yapımı programını uygulamaya koymuştur. Anadolu'nun doğusunda o zamana değin aralarında çok güç koşullar altında ulaşım yapılabilen bölgeler, bu program çerçevesinde birleştirilirken; batıda uzun zamandan beri mevcut olan yol ağının tamir ve ikmali ile yetinilmiştir. Anadolu'da kentlerin canlı tutulması ve geniş kapsamlı yol şebekesi programlarının nedeni, kuşkusuz öncelikle ekonomik olmuş ve bu şekilde bölgelerarası ekonominin teşviki yoluna gidilmiştir.

İmparator DOMITIANUS (İ.s. 81–96) ile birlikte Roma İmparatorluk Devrinin en karanlık dönemlerinden biri başlamış olmakla birlikte, daha sonra İmparator TRAIANUS tarafından sürdürülen ve HADRIANUS zamanında bir prensip haline gelen bir gelişimin başlangıcını DOMITIANUS zamanına kadar geriye götürmek mümkün olmaktadır: Bu imparatordan itibaren, eyaletlerde *Principatus* Devri'nin başında da varlıklarını korumuş olan vergi toplama şirketlerinin giderek ortadan kalkmaya ve vergilerin devlet memuru statüsündeki *procurator*'lar tarafından toplanmaya başladığı görülmektedir. Bu gelişme, eyaletlerdeki vergi toplama sisteminde daha önceki uygulamaya göre bir düzelmeye ve *Principatus*'un başlamasıyla artan

devlet denetimine rağmen zaman zaman yapılan şikayetlerin azalmasına neden olmuştur.

İ.s. 2. yy. hem Roma İmparatorluğu'nun geneli açısından, hem de buna paralel olarak Anadolu'daki eyaletler bakımından bir "Altın Çağ" olmuştur. Bu yüzyılda Anadolu'daki eyaletler, antik kent gelişiminin doruk noktasına ulaşmışlar; Antiokheia (= Antakya) ve Ephesos gibi kentler, Roma ve Aleksandreia (= İskenderiye) gibi merkezlerle önem ve görkem bakımından yarışa girerek birer "dünya kenti" olmuşlardır. Anadolu'da özellikle ekonomi alanındaki bu gelişme noktasına daha önce ulaşılmamış olduğu gibi, daha sonra da bu noktaya bir kez daha yaklaşmak mümkün olmamıştır. Şimdi zengin bir burjuvazinin oluştuğu eyaletlerde kaydedilen üretim artışı ve ürünlerin maliyetindeki düşüş nedeniyle İtalya'nın giderek pazarlarını yitirmeye başladığı, bu alandaki lider durumunu kaybettiği, hatta bizzat İtalya içinde İtalya kökenli mallar için pazar sıkıntısının baş gösterdiği dikkati çekmektedir. Kentleşme süreci, imparatorluğun batısında olduğu gibi, doğusunda da, yöresel birlik gösteren bazı ekonomi bölgelerinin oluşmasına yol açmış ve eyalet kentlerinde geniş kapsamlı pazar tesisleri ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik gelişmeye paralel olarak eyaletlerde belirgin bir nüfus artışı da kaydedilmiştir (örneğin Ephesos'un nüfusu bu dönemde 250.000'e yaklaşmış bulunuyordu). Roma İmparatorluğu, İ.s. 2. yy.da, aynı zamanda, Britannia'dan Fırat'a, Tuna'dan Afrika'ya kadar en geniş yayılma alanına da ulaşmıştı.

Bu "Altın Çağ"ın başında bulunan İmparator TRAIANUS (İ.s. 98–117), halefi HADRIANUS (İ.s. 117–138) gibi "Hellensever" bir Roma imparatoru olmamakla birlikte, doğu eyaletlerinin durumu ile yakından ilgilenmekten de geri kalmamıştır. İmparatorun doğuya karşı gösterdiği bu ilgi, *Pontus–Bithynia* Eyaleti valiliğinde bulunan PLINIUS ile yaptığı yazışmalarda çok iyi farkedilmektedir. Bu mektuplarda görüldüğü gibi, eyaletin çok küçük problemlerinin dahi imparator için önemsiz olmadığı dikkate alınırsa, bu ilginin diğer Anadolu eyaletleri için de geçerli olabileceği düşünülebilir.

HADRIANUS'un (İ.s. 117–138) Roma tahtına çıkmasıyla, aynı zamanda, Roma imparatorları içinde en "Hellensever" olanı da devletin başına geçmiş oluyordu. VESPASIANUS ve özellikle DOMITIANUS zamanında doğu eyaletlerinde imparatorluk kurumuna karşı Hellen entellektüelleri arasında artmış olan reaksiyon, şimdi HADRIANUS zamanında bu kuruma karşı olumlu bir tavra dönüşmüştür. Selefi TRAIANUS gibi bir fetih programı uygulamayan ve daha çok elde mevcut olanın ikmali ile yetinen HADRIANUS, çıktığı iki büyük gezinin her ikisinde de Anadolu'ya gelmiş; geçmişe karşı duyduğu romantik bir ilgi ve hayranlıkla Hellen kültürünün korunmasına ve yeniden canlandırılmasına çalışmıştır.

HADRIANUS'un yerine geçen ANTONINUS PIUS (İ.s. 138–161), selefi kadar Hellen hayranı olmamakla beraber, doğu eyaletlerindeki Hellenler'e karşı HADRIANUS'un başlattığı lütufkârlığı sürdürmüştür. Daha önce Anadolu'da *Asia* Eyaleti

valiliği de yapmış olan ANTONINUS PIUS, Anadolu eyaletlerini şüphesiz iyi tanıyordu. Bu özelliğini imparatorluğu sırasında Ephesoslular'a yazdığı mektuplarda da görmek mümkündür. ANTONINUS PIUS, eyalet bütçelerini bizzat gözden geçirmek adetinde olan ve hazine gelirlerinde eyaletler lehine belirli bir indirim yapan bir imparatordu. Ephesos'ta bulunan, kent maliyesine ilişkin bir kararnameyi içeren bir yazıt, ANTONINUS PIUS'un bu konularda ne kadar detaylı düşünebildiğini ve bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

İ.s. 2. yy.ın bu mutlu dünyasına "ilk gölgeler", İ.s. 161'de MARCUS AURELIUS ve kardeşi LUCIUS VERUS Roma tahtına geçtikten sonra, imparatorluğun doğuda çetin bir Parth savaşına girmesiyle düşmüştür. Roma, bu mücadeleden galip çıkmakla birlikte, ordu içinde çıkan korkunç bir veba salgını Roma birliklerinin yakasını geri dönerken de bırakmamış; ayrıca, Parth Devleti'ne karşı yapılan bu sefer, Roma İmparatorluğu'na ilk ağır maddî yükü de beraberinde getirmiştir. Fakat bu dönemde de dünya henüz dış görünüş olarak İ.s. 2. yy. ın ilk yarısına göre pek farklılaşmamıştı; Anadolu'da ticaret ve alışveriş hâlâ eskisi gibi idi; zengin aileler yaşadıkları kentleri güzelleştirmek ve geliştirmek konusunda hâlâ birbirleriyle yarışabiliyorlardı. Bununla birlikte, bunlar görünüşte olan şeylerdi ve "gökyüzünde Roma Devleti'nin geleceği için pek de hayırlı olmayan bazı kara bulutlar" toplanmaya başlamıştı. Burada unutulmaması gereken noktalardan biri de şudur: "Mutlu günler"in henüz bitmediği İ.s. 2. yy.da dahi, kentlerdeki görkemli yapıların, zenginlik görüntüsünün ya da

kent meydanlarında sofistlerin attıkları gösterişli nutukların, küçük bir azınlık oluşturan zengin kesim karşısında yer alan, ekonomik gücü sınırlı geniş halk kitlesine pek yararı olmamıştır. Bu fakir kitle, her gün "varolma mücadelesi" vermiş ve antik toplum bu sorunu bir türlü çözememiştir.

Özellikle İmparator COMMODUS zamanında (İ.s. 180–192) geniş ölçüde bozulmuş olan ekonomik düzeni sıkı bir rejimle yeniden kurmak zorunda kalan İmparator SEPTIMIUS SEVERUS (İ.s. 193–211), aynı zamanda –belki de eyalet kökenli bir imparator olması nedeniyle– İ.s. 2. yy.da eksikliği duyulan, eyaletlerde sosyo-ekonomik bakımdan zayıf halk tabakalarının durumunun düzeltilmesi konusunda önlemler almış; eyalet valilerine özellikle küçük çocukların korunması için kişisel sorumluluk vermiştir. Ayrıca eyalet yollarının bakım işleri eskiden ilgili kentlere bırakılmışken, şimdi bu işi bizzat imparator üstlenmiş; bununla birlikte bu konuda yapılan harcamalar ilgili kentler arasında bölüştürülmüştür.

Roma İmparatorluğu içinde yaşayan özgür insanların tümüne Roma vatandaşlık hakkı veren İmparator CARACALLA'nın (İ.s. 211/217) gereklilikten ziyade büyüklük kompleksinden kaynaklanan askerî seferleri –bunlardan birisi doğuya, Parth Devleti'ne karşı yapılmıştır–, devletin maddî potansiyel açısından gerileme içine girmiş bulunan varlığını daha da zayıflatmış; bu durumdan özellikle doğudaki eyaletler olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

Kitle köleciliğine dayanan Roma ekonomi sisteminde şimdi yeni köle kaynakları bulunamamasının getirdiği üretim düşüklüğünün de etkisiyle devletin içine düştüğü ekonomik kriz önlenememiş; Batı Avrupa, Tuna Bölgesi, Balkanlar, Anadolu, Önasya, Mısır ve Afrika gibi büyük ekonomi mekânları arasındaki bağlar kopmuş; yaşam standardı son derece düşmüş; nüfus azalmış; enflasyon büyük ölçüde artmıştır. İ.s. 3. yy.da paranın değerinin ne kadar düşmüş olduğunu ve ekonomik çöküntünün hangi boyutlara ulaştığını, Anadolu'da yazıtlar yoluyla belirleyebildiğimiz ekmek fiyatları ya da basılan sikkelerin düşük kalitesi, hatta sikke basımının tümüyle durmuş olması –çünkü sikkenin para değeri, metal değerinin de altına düşmüştü– göstermektedir. Bu ekonomik kriz, Anadolu'da özellikle kırsal kesimi ve tarım alanlarını etkilemiştir. Anadolu, Doğu Cephesi'ne giden ya da buradan geri dönen Roma ordusunun tüm yüküne katlanmak zorunda kalmış; kentler ve özellikle kırsal alan, sık sık, yağmacı ve başıboş Romalı askerlerin tecavüzlerine maruz kalmıştır.

Devleti içine düştüğü bu güç durumdan, İ.s. 3. yy.ın sonunda, yaptığı geniş kapsamlı reformlarla İmparator DIOCLETIANUS (İ.s. 284–305) kurtarmaya çalışmıştır: DIOCLETIANUS, ekonomik ve malî çöküntüyü düzeltmek için geniş kapsamlı bir memur aparatı kurarak, üretim ve işgücünü sömüren, sert bir vergi sistemi koyma yoluna gitmiş ve mükellefleri zorla belirli meslek gruplarına ayırmıştır. Bununla birlikte, DIOCLETIANUS'un bu önlemleri *Dominatus* Devri ekonomik yaşamının donuklaşmasına yol açmıştır. Dönemin yeni yönetim düzenle-

mesiyle Anadolu'nun 3 ayrı yönetim bölgesine (= *dioecesis*), bu yönetim bölgelerinin de eskilerinden daha küçük eyaletlere ayrıldığını görüyoruz.

Devlet mekanizmasında, yönetim ve savunmada büyük ölçüde DIOCLETIANUS'un izinden yürüyen ve Hristiyan Kilisesi'ni yeni ayrıcalıklarla donatan ve giderek devlet organizasyonu içine sokan İmparator CONSTANTINUS'un (İ.s. 306–337), İ.s. 330'da eski Byzantion Kenti'ni "Constantinopolis" adıyla yeniden kurarak Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapması ve Roma *Senatus*'unun buraya taşınması, yani böylece Roma Devleti'nin ağırlık noktasının doğuya kaydırılmış olması, stratejik gerekçelerin yanı sıra Hellenistik–Hristiyan Dünya'ya da bir yönelme anlamına geliyordu.

Tüm önlemlere rağmen İ.s. 4. yy.da Germen kabilelerinin imparatorluk sınırlarından uzak tutulamadığını ve doğuda Persler'le mücadelenin sürekli kanayan bir yara gibi bir türlü sonuçlandırılamadığını görüyoruz. İ.s. 378'de İmparator VALENS ve Roma ordusunun ana bölümünün Hadrianopolis (= Edirne) yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratılarak imha edilmesi üzerine, imparator olan THEODOSIUS (İ.s. 379–395), bir antlaşma ile Gotlar'ı Aşağı Tuna Bölgesi'nin güneyine yerleştirerek bu tehlikeyi önlemek istemiştir (İ.s. 382). İ.s. 391'de Pagan kültleri yasaklayarak Hristiyanlığı Roma Devleti'nin resmî dini yapan ve bu şekilde diğer dinlere karşı genel bir hoşgörüsüzlük dönemi başlatan THEODOSIUS'un, imparatorluğun yönetimini ölümünden önce doğuda ve batıda olmak

üzere iki oğluna vermiş olması, İ.s. 395'teki ölümünden sonra Roma Devleti'nin kesin olarak ikiye ayrılmasına yol açmıştır.

Merkezi Roma Kenti olan Batı Roma İmparatorluğu barbar saldırıları sonucu İ.s. 476'da yıkılmış; bundan sonra da Batı üzerinde hak iddia etmeye devam eden ve merkezi Constantinopolis olan Doğu Roma İmparatorluğu ise, "Bizans İmparatorluğu" olarak 1453 yılına dek varlığını sürdürmüştür. Bu bakımdan Anadolu'da Roma Egemenliği'nin sonunu belirlemek güç olmakta ve bu sorun farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Aslında "Ortaçağ"; antik kültürün, antik devletin ve antik düşüncenin sonu anlamına gelmektedir. Kısa sürede gerçekleşmesi mümkün olmayan böyle köklü bir değişimi belirli tarihlerle sınırlandırmak doğru değildir. Ancak, daha İ.s. 3. yy.ın sonlarında başlayan bu değişiklik, İ.s. 6. yy.ın sonları ile 7. yy.ın başlarında büyük ölçüde tamamlanmış bulunuyordu. Bu bakımdan, İ.s. 7. yy.la birlikte Anadolu'da bir "Bizans Devri"nden ya da bir "Ortaçağ"dan artık kesin olarak söz etmek mümkündür.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

Süreli Bibliyografyalar ve Kontrandü Dergileri

L'Année Philologique. Bibliographie critique et analitique de l'Antiquité Gréco-Latine. Fondée par J. MAROUZEAU, publiée par J. ERNST et G. KENNEDY. Paris.

Anzeiger für die Altertumswissenschaft. Innsbruck.

The Classical Review. London (Oxford).

Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft. Berlin/München.

Historische Bibliographie. Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft Außeruniversitärer Historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland. München.

Lustrum. Internationale Forschungsberichte aus dem Bereich des klassischen Altertums. Göttingen.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Der Kleine Pauly. Stuttgart 1964-1975, München 1979, 1989^{TB}.

Der Neue Pauly. Stuttgart 1996 vdd.

LAMER, H. - KROH, P., *Wörterbuch der Antike mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens*. Stuttgart 1976^{8}.

Lexikon der Alten Welt. Zürich 1965, 1990^{TB} = *dtv-Lexikon der Antike*. München 1969-1971.

The Oxford Classical Dictionary. Oxford 1996^{3}.

Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart 1893 vdd.

RADICE, B., *Who's Who in the Ancient World.* A Handbook to the Survivors of the Greek and Roman Classics. Harmondsworth 1971.

"Giriş" Kitapları

BENGTSON, H., *Einführung in die Alte Geschichte*. München 1979[8].

BROCKMAYER, N. – E. F. SCHULTHEISS, *Studienbibliographie Alte Geschichte.* Wiesbaden 1973.

İPLİKÇİOĞLU, B., *Eskibatı Tarihi I.* Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya. Ankara 1997.

PETIT, P., *Guide de l'étudiant en histoire ancienne*. Paris 1969[3].

SCHULLER, W., *Einführung in die Geschichte des Altertums.* Stuttgart 1994.

Hellen, Hellenizm ve Roma Tarihi (Türkçe)

ÇAĞLAYAN, Y., *Eskiçağ Tarihi*. I–II. Ankara 1975.

MANSEL, A. M. – C. BAYSUN – E. Z. KARAL, *İlkçağ Tarihi.* Ankara 1945.

ÖZSAİT, M. ve diğ. (yay. haz. Y. KAYA), *Eskiçağ Tarihi.* Eskişehir 1991.

PARMAKSIZOĞLU, İ. – Y. ÇAĞLAYAN, *Genel Tarih.* I: Eskiçağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri. Ankara 1976.

PEKMAN, A., *Ana Hatları ile Ege-Yunan-Roma Tarih ve Uygarlıkları.* Trabzon 1967.

TEKİN, O., *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12. – MS 4. Yüzyıllar Arası).* İstanbul 2007.

YENER, C., *Kısaltılmış Eski Zamanlar Tarihi.* İstanbul 1941–1942.

Hellen ve Hellenizm Tarihi

BAYER, E., *Griechische Geschichte in Grundzügen.* Darmstadt 1988[6].

BENGTSON, H., *Griechische Geschichte*. München 1977[5].

BİLGİN, N., *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası.* İstanbul 2004.

BOSCH, C. E. (çev. A. ERZEN), *Hellenizm Tarihinin Anahatları.* I: Büyük İskender İmparatorluğu. İstanbul 1942.

BOSCH, C. E. (çev. S. ATLAN)), *Hellenizm Tarihinin Anahatları.* II: Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Hellenizm Devletleri. İstanbul 1943.

BOSWORTH, A. B. (çev. H. ÇALIŞKAN), *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri.* İstanbul 2005.

DIAKOV, V. – S. KOVALEV (çev. Ö. İNCE), *İlkçağ Tarihi.* I: Uzakdoğu – Ortadoğu – Eski Yunan. Ankara 1987.

DROYSEN, J. G. (çev. B. CANDEMİR), *Büyük İskender.* I–III. İstanbul 2001.

GABRIEL-LEROUX, J. (çev. N. ÖNOL), «Akdenizdeki İlk Uygarlıklar». Şu eserde: J. GABRIEL-LEROUX – G. CONTENAU, *Eski Akdeniz ve Yakın-Doğu Uygarlıkları.* İstanbul 1966, s. 3–122.

GABRIEL-LEROUX, J. (çev. C. PERİN – M. PERİN), *İlk Akdeniz Medeniyetleri.* İstanbul 1944.

GEHRKE, H.-J., *Geschichte des Hellenismus.* München 1990.

HAMMOND, N. G. L., *History of Greece to 322 B.C.* Oxford 1977.

KOTAN, N., *Büyük İskender.* Adana 1971.

LEVI, P. (çev. N. ERDİLEK), *Eski Yunan.* İstanbul 1987.

MALAY, H., *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması.* İzmir 1992.

MANSEL, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara 1988[5].

SCHULLER, W., *Griechische Geschichte*. München 1991[3].

TEKİN, O., *Eski Yunan Tarihi.* İstanbul 2002.

THOMSON, G. (çev. C. ÜSTER), *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler.* Tarih Öncesi Ege. I–II. İstanbul 1983–1985.

WALBANK, F. W., *The Hellenistic world.* Sussex 1981.

WEILER, I., *Griechische Geschichte*. Darmstadt 1976, 1988[2].

WILL, ÉD.- MOSSÉ, C.-GOULOWSKY, P., *Le monde grec et l'Orient*. II. Paris 1975.

WILL, ÉD., *Le monde grec et l'Orient*. I. Paris 1972.

Roma Tarihi

AKŞİT, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M. Ö. 27–MS 395)*. İstanbul 1985.

ATLAN, S., *Roma Tarihinin Ana Hatları.* 1. Kısım: Cumhuriyet Devri. İstanbul 1970.

BARROW, R. H. (çev. E. GÜROL), *Romalılar.* İstanbul 2002[2].

BAYDUR, N., *İmparator Iulianus.* İstanbul 1982.

BENGTSON, H., *Grundriß der römischen Geschichte mit Quellenkunde*. I: Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr. München 1982[3].

BLEICKEN, J., *Geschichte der Römischen Republik*. München 1992[4].

BOSCH, C. E. (çev. S. ATLAN), *Roma Tarihinin Anahatları.* I. Kısım: Cumhuriyet. İstanbul 1940.

BRINGMANN, K., *Römische Geschichte.* Von den Anfängen bis zur Spätantike. München 1995.

BROWN, P. (çev. T. KAÇAR), *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası.* İstanbul 2000.

CARY, M. – H. H. SCULLARD, *A history of Rome.* New York 1976.

CHASTAGNOL, A., *La fin du monde antique*. Paris 1977.

CHRISTIANSEN, E., *A history of Rome.* Aarhus 1995.

CORNELL, T. – J. MATTHEWS, J. (çev. Ş. KARADENİZ), *Roma Dünyası.* İstanbul 1988.

CRAWFORD, M., *The Roman republic.* London 1978.

DAHLHEIM, W., *Geschichte der römischen Kaiserzeit*. München 1989[2].

DEMANDT, A., *Die Spätantike.* Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr. München 1989.

DEMİRCİOĞLU, H., *Roma Tarihi.* I/1: Cumhuriyet (Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar). Ankara 1953, 1987[TB], 1993[TB].

GRANT, M. (çev. Z. İLKGELEN), *Roma'dan Bizans'a.* İstanbul 2000.

GRANT, M., *History of Rome.* London 1979.

HEUSS, A., *Römische Geschichte*. Braunschweig 1976[4].

KOESTLER, A. (çev. Z. AVCI), *Spartaküs.* Kölelerin İsyanı. İstanbul 1970.

Le ROUX, P. (çev. İ. YERGUZ), *Roma İmparatorluğu*. Ankara 2006.

MAGIE, D. (çev. N. BAŞGELEN – Ö. ÇAPAR), *Anadolu'da Romalılar.* I: Attalos'un Vasiyeti. İstanbul 2001.

MAGIE, D. (çev. N. BAŞGELEN – Ö. ÇAPAR), *Anadolu'da Romalılar.* II: Batı Anadolu ve Zenginlikleri. İstanbul 2002.

MAGIE, D. (çev. N. BAŞGELEN – Ö. ÇAPAR), *Anadolu'da Romalılar.* III: Batı Anadolu ve Kentleri. İstanbul 2003.

MARTIN, J., *Spätantike und Völkerwanderung*. München 1990^{2}.

PIGANIOL, A., *Histoire de Rome.* Paris 1974^{6}.

WELLS, C., *Das römische Reich.* München 1985.

YÜCEL, E., *Kartacalı Hannibal.* İstanbul 1995.

DİZİN

A

ab urbe condita, 65, 67
absolutizma, 47
Actium (Deniz Muharebesi; Savaşı), 90, 91
Adoptif İmparatorlar, 91, 94
Adria (Denizi), 40, 48, 60
aedilis, 75, 76
aerarium, 76, 93
***Africa* Eyaleti**, 83, 103
Afrika, 90, 98, 109, 113
AGAMEMNON, 20
AGATHOKLES, 78
ager publicus, 72, 74, 83, 86
agon, 23
AGRIPPA, 90
Ahhiyavalılar, 16
Aioller, 19
Aitolia, 47
Aka(lar) (Hellenleri), 12, 13, 14, 17, 18, 19, 52
Aka savaş arabaları, 17
Akalar'ın Hellas'a göçü, 14, 15
Akdeniz, 24, 25, 44, 48, 81, 82, 100, 103
Akdeniz (Bölgesi; Dünyası; Havzası), 14, 16, 48, 57, 63, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 91, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106
Akdeniz halkı, 14, 15
Akdeniz ortak kültürü, 59
Akhaia, 19, 47
Akragas, 63
akropolis, 22, 28, 38, 67
Alalia, 63
Alba Longa, 67
Aleksandreia, 43, 109
ALÉKSANDROS, 42
alım vergisi, 40
Alp Dağları, 60
Anadolu, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 41, 43, 48, 61, 62, 70, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115
Anadolu eyaletleri, 107, 109, 110, 111
Anadolu'da kentlerin canlı tutulması, 108

Anadolu'da Roma Egemenliği, 106, 115
anayasa, 23, 27, 28, 30, 32, 50, 51
anayasa reformu, 88
anayasal kurumlar, 91, 106
Ankara, Ankyra, 43
Antakya, 109
ANTIGONOS, 46
Antigonoslar, 47, 48, 82, 102, 103
Antikçağ, 50, 66
antik devlet, 115
antik düşünce, 115
antik kültür, 115
Antiokheia, 109
ANTIOKHOS, III., 81, 82
ANTIPATROS, 46
ANTONINUS PIUS, 110, 111
Antoninuslar Sülalesi, 94
ANTONIUS, 85, 90
Apameia Antlaşması, 80, 82
Apella, 51
Apenninler (Yarımadası), 57, 59, 60, 65
Apenninus Dağları, 57
Apenninus (Kültürü; Kültür Çevresi), 60
Apenninus mons, 57
Apenninus Yarımadası, 61
Apulia, 59
arazi vergisi, 31
ARCADIUS, 97
Áreios págos, 28
Areopag, 28, 30, 39
Ares Tepesi, 28
Ariminium (= Rimini), 57
aristoi, 16
aristokrasi, 22, 27, 39, 40, 72
aristokratia, 35
aristokratik ayrıcalıklar, 33
aristokratlar (devleti), 27, 29, 34
ARISTONIKOS (İsyanı), 101, 105
ARISTOTELES, 30
Arkadia, 19
arkhon, 28, 29, 30, 32, 33
***Asia* (Eyaleti)**, 48, 80, 83, 101, 104, 105, 107, 110
Asker İmparatorlar, 91
Assur (İmparatorluğu), 16, 44, 77, 102
Atina, 20, 22, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 50, 70
Atina demokrasisi, 30, 36
Atina ve müttefikleri, 40
Atina'da demokratik parti, 38
Atina'da tiranlığın son bulması, 31
ATTALOS (III.), 48, 83, 101, 104, 105
Attaloslar, 47, 102
Attika, 17, 19, 20, 30, 31, 50

Attika demokrasisi, 27
Attika Lehçesi, 45
Attika–Delos Deniz Birliği, 36, 38, 40, 41, 77
Attika–Delos Deniz Birliği, II., 41
***augur*'luk**, 72, 77
AUGUSTUS, 91, 92, 93, 94, 95, 106, 107
auspicium, 68
autarkeia, 34
autonomia, 34
avam egemenliği, 35
Avrupa, 15, 65, 113
Avrupa feodal düzeni, 33
Avrupa Ortaçağı, 18

B

Babil, 44, 45
Balkan(lar) (Yarımadası), 16, 59, 60, 113
barbar(lar) (saldırıları), 94, 95, 97, 115
bárbaros, 23
basileus, 20
Batı Gotları, 97
Batı Hellen Krallığı, 78, 79
Batı Roma İmparatorluğu, 18, 95, 97, 115
Beneventum Muharebesi, 71, 78
Beşyüzler Meclisi, 32
Biga, 43
bilim, 25, 26
***Bithynia* (Eyaleti)**, 47, 48, 101, 102, 104
Bizans (Devleti), 97, 99, 115
Bizans Devri, 115
Bodrum, 43
Boiotia, 21, 42
bölgelerarası ekonomi, 108
Bologna, 60
borç köleliği, 29
Britannia, 109
BRUTUS, 90
bule, 21, 22, 30, 32, 33
burjuvazi, 25, 26, 105, 109
bürokrasi, 94
Büyük Hellas, 25
Büyük Yunanistan, 62
Byzantion, 96, 114

C

Caelius, 67
CAESAR, 85, 89, 90, 91, 95
CAESAR Katilleri, 90
CAESAR'ın diktatörlüğü, 85, 90
CAESAR'ın öldürülmesi, 85
Campania, 57, 63
Cannae (Meydan Savaşı; Muharebesi), 80, 81
Capitolinus Tepesi, 67
Cappadocia, 104
CARACALLA, 94, 112

CASSIUS, 90
cemaat devleti, 22
***censor*('luk)**, 75, 76, 83, 88, 89, 92
censoria potestas, 92
census civium, 76
***Cilicia* (Eyaleti)**, 85, 101, 104, 106
CLAUDIUS, 107
Claudiuslar, 74
***cliens*'ler**, 69
cognomen, 69
collegium augurum, 77
collegium pontificum, 77
***collegium*'lar**, 77
comitia centuriata, 71, 74, 75
comitia curiata, 68, 69, 74
comitia tributa, 75, 76, 88
COMMODUS, 112
Constantinopolis, 96, 97, 114, 115
CONSTANTINUS, 95, 96, 114
Constitutio Antoniniana, 95
consul, 28, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 85, 88, 89
Corneliuslar, 74
Corsica, 80
CRASSUS, 85, 89
cumhuriyet, 27, 57, 66, 70, 71, 72, 77, 85, 92, 106
Cumhuriyetçiler, 90
cura annonae, 77
cura ludorum, 77
cura morum, 76
cura urbis, 76
curia, 68

Ç

Çanak-Çömlek Mahkemesi, 32
Çanakkale Boğazı, 43
Çay, 46
çiftçi devleti, 79
çiftçi kültürü, 14
çiftçi sınıfı, 87
çiftçiler cemaati, 69
Çin, 98

D

Dalmaçya, 95
danışma meclisi, 21, 30, 32
DAREIOS (III.), 43, 44
değiş-tokuş ölçüsü, 70
Deliçay, 43
Delos, 38
Delphoi, 23
DEMETRIOS, 46
demir kullanımı, 62
demokrasi, 28, 33, 34, 39, 40, 72
demokrasi sorumluluğu, 34
demokraside devlet otoritesi, 34
demokratia, 33, 35

demokratik anayasa reformu, 31
demos, 22, 28, 33
Deniz Kavimleri, 17
denizcilik, 12
destanlar, 18, 20
devlet arazisi, 72, 83
devlet kariyeri, 93
devlet kölesi, 52
devlet ulusu, 100
dictator, 74, 75
diktatörlük, 88
din hukuku, 77
din özgürlüğü, 96
DIOCLETIANUS, 95, 96, 98, 113, 114
dioecesis, 114
DIONYSOS, 23
Doğu Dünyası, 27
Doğu Roma (İmparatorluğu), 97, 99, 115
doğum aristokrasisi, 29
doğum oligarşisi, 35
***Dominatus* (Devri)**, 95, 96, 98
***Dominatus* Devri ekonomik yaşamı**, 113
dominus, 96
DOMITIANUS, 108, 110
Dor Göçleri, 17, 20, 24
Dor süvarileri, 17
Dor(lar), 17, 18, 19, 50, 52, 53
dörtlü imparatorlar *collegium*'u, 95
DRAKON yasaları, 27, 29
dünya devleti, 79, 83, 86, 104
dünya ekonomisi, 45, 98
dünya imparatorluğu, 90
dünya kenti, 109
Dünya Tarihi, 33, 34, 99

E

Edirne, 97, 114
Ege adaları, 11, 18, 19, 20, 24
Ege (Bölgesi), 14, 40, 41, 45, 46
Ege Denizi, 17, 19, 37, 61
Ege Göçleri, 16, 17, 61
Ekklesia, 30, 33, 39
ekmek fiyatları, 113
ekonomi, 13, 45, 84, 98, 109
ekonomi bölgeleri, 109
ekonomi mekânları, 113
ekonomi organizasyonu, 15
ekonomik bağımsızlık, 34
ekonomik bunalım, 95
ekonomik çıkarlar, 43, 82, 103
ekonomik çıkmaz, 95
ekonomik çöküntü, 95, 113
ekonomik değişim, 25, 83
ekonomik düzen, 112
ekonomik gelişme, 109

ekonomik gereksinmeler, 34
ekonomik güç, 26, 99, 112
ekonomik güçlükler, 83
ekonomik koşullar, 39, 65, 69, 71, 98, 99
ekonomik kriz, 98, 113
ekonomik nedenler, 26, 108
ekonomik odak noktası, 83, 104
ekonomik sistem, 53
ekonomik unsurlar, 31
ekonomik ve malî çöküntü, 96, 113
ekonomik ve ticarî güç, 98, 104
ekonomik yaşam, 12, 22, 98
Elea, 63
Eleusis, 23
eleutheria, 34
enflasyon, 98, 113
Ephesos, 19, 43, 109, 111
ephoros, 51, 52, 55
Epiros, 47, 71, 78
Eskiçağ, 19, 90, 99
Eskidoğu, 23, 77, 102
Eskidoğu Kültürü, 47
etnifikasyon, 62
Etruria, 25, 57, 63, 64
Etrüsk Dili, 62
Etrüsk Egemenliği, 64, 70
Etrüsk etkisi, 67
Etrüsk kent devletlerinin ortaya çıkması, 63
Etrüsk kralları, 66, 70
Etrüsk mezar tipi, 62
Etrüsk problemi, 62
Etrüsk(ler), 26, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 71, 78
Etrüskler'in en geniş yayılma alanına ulaşması, 63
Etrüskler'in önemi, 65
Euboia, 17, 19
Eurotas Ovası, 50
EVANS, 12
evlenme yasağı, 69, 72
eyalet bütçeleri, 111
eyalet politikası, 107
eyalet sakinleri, 104
eyalet valileri, 104, 105, 112
eyalet yolları, 112
eyalet(ler), 48, 76, 80, 84, 85, 88, 90, 92, 93, 94, 96, 98, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114
eyaletlerdeki vergi toplama sistemi, 108

F

Fabiuslar, 74
fakirler egemenliği, 34
felsefe, 25, 26
Fenike Alfabesi, 23
Fenike kentleri, 43
Fenike ticaret kolonileri, 62
Fenike(liler), 16, 36

feodalite, 18
Filistin, 94
Fırat, 106, 109
fiscus, 93
Flaviuslar Sülalesi, 91, 94
Fransa, 11
Fransız İhtilali, 33

G

GAIUS SEMPRONIUS GRACCHUS, 85, 87
Gal Felaketi, 78
***Galatia* (Eyaleti)**, 101, 104
Gallia, 89
***Gallia cisalpina* Eyaleti**, 81
Gallia transalpina, 89
Gaugamela, 44
gens, 69
Germen göçleri, 95
Germen kabileleri, 97, 114
Germen(ler), 18, 97
Gerusia, 51, 52
Girit, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 50, 58, 60
Girit Devleti, 13
Girit sarayları, 13
Gömen İtalikler, 61
Gordion, 43
Gotlar, 97, 114
GRACCHUS Kardeşler, 86, 87
Granikos, 43

H

Habeşistan, 98
Hadrianopolis, 97, 114
HADRIANUS, 108, 110
Hagia Triada, 13
Halikarnassos, 43
halk egemenliği, 35
Halk Meclisi, 30, 33, 39, 51, 68, 71, 73, 74, 75
halk meclisleri, 73, 74, 76, 86, 88, 92
halk partisi, 86
halk *tribunus*'ları, 76
HANNIBAL, 81
harf yazısı, 23
hazine gelirleri, 111
he en Areío págo bulé, 29
heílotes, 52
Heliaia, 30
Helladik Devir, 14
Hellas, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 57, 58, 72, 80, 101
Hellas üzerinde Makedonya Egemenliği, 82
Hellen Birliği, 42, 44
Hellen demokrasisi, 33, 34
Hellen entellektüelleri, 110
Hellen hayranı, 110
Hellen kentleri, 35, 36, 41, 78, 80

Hellen kolonileri, 63, 64
Hellen kolonistleri, 11
Hellen kolonizasyonu, 62
Hellen kültür ve fikir yaşamı, 108
Hellen kültürü, 37, 39, 65, 66, 110
Hellen mitolojisi, 12
Hellen Ortaçağı, 18
Hellen tarih alanı, 11
Hellen Tarihi, 19, 22, 34, 50, 58
Hellen Tarihi'nin mekânı, 11
Hellen toplumu, 20, 24, 25
Hellence, 23, 45, 58
Hellenistik, 80, 81, 90, 103, 104, 106
Hellenistik devlet(ler), 42, 46, 79, 81, 102
Hellenistik krallık(lar), 47, 48, 90, 101, 102, 103, 106
Hellenistik–Hristiyan Dünya, 114
Hellenizm (Devri), 11, 26, 42, 48
Hellen(ler), 11, 12, 14, 15, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 47, 53, 54, 58, 59, 62, 63, 65, 78, 105, 106, 110
Hellenler'de devlet biçimleri, 34
***helot*'lar**, 52, 55
HESIODOS, 20, 21
Himera, 63
Hindistan, 11, 44, 46, 98
Hint–Avrupa, 13, 14, 61, 62
hippeis, 21
***Hispania* Eyaleti**, 81
Hitit çivi yazılı metinleri, 16
Hitit Devleti, 61
HOMEROS, 18, 20, 23, 30
HONORIUS, 97
HORTENSIUS Yasası, 71, 72
Hristiyan (Kilisesi), 96, 97, 114
Hristiyanlar, 97
Hristiyanlık, 97, 114
Hristiyanlığın Roma Devleti'nin resmî dini olması, 95
Hristiyanlığın yayılma nedenleri, 99
hukuk, 21, 27, 28, 29, 76, 96
hukuk devleti, 29
hukuk güvenliği, 72
hukuk kurumları, 100

I, İ

İber (Yarımadası), 59
icra organları, 73
İhtiyarlar Meclisi, 51
***Ilias* (= *İlyada*)**, 20, 23
Illyria, 48, 103
Illyrialı göçleri, 62
Illyrialılar, 62
imparator eyaletleri, 93

Imperator Caesar divi filius Augustus, 92
imperium proconsulare maius, 92
imperium, 68, 75, 76
inauguratio, 74
individüalizm, 12
İndus (Vadisi), 44, 45
Ion İsyanı, 35, 36
Ion kentleri, 25, 70
Ionlar, 17, 19
Ionia, 25, 37
Ipsos, 46
İran, 44, 47
işgücü, 96, 113
İskandinavya, 98
İSKENDER (BÜYÜK; Devleti; İmparatorluğu), 42, 43, 44, 45, 46, 101
İskenderiye, 43, 83, 104, 109
İskit(ler), 36, 47
İspanya, 11, 89, 97, 103
Issos, 43
İstanbul, 96
Italia, 58
İtalik(ler), 16, 26, 58, 59, 60, 61, 62. 67
İtalya birliği, 66
İtalya Cumhuriyeti, 57
İtalya Tarihi, 62
İtalya, 11, 16, 25, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 70, 71, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 93, 98, 102, 107, 109
İtalya'da Bronz Devri, 58
İtalya'da Erken Demir Devri, 58, 61
İtalya'da Etrüsk Egemenliği'nin sonu, 63
İtalya'da kent kültürü, 63
İtalya'da Taş–Bakır Devri, 58
İtalya'nın Romalılaştırılması, 79, 102
Iuliuslar, 74
Iulius–Claudiuslar Sülalesi, 91, 94

K

Kallias Barışı, 36
Karadeniz, 24, 36, 102
Kartaca Devleti, 77, 80
Kartaca Savaşı, I., 79, 80
Kartaca Savaşı, II., 79, 81, 82, 83
Kartaca Savaşı, III., 80, 83, 103
Kartaca ticaret devleti, 80
Kartaca, 63, 70, 78, 79, 80, 81, 83, 103
Kartaca'nın Roma'nın eline geçmesi ve tahribi, 80
Kartacalılar, 63, 65, 81
KASSANDROS, 46
Kavimler Göçü, 59
kehanet merkezleri, 23
Keltler, 26, 63, 64, 81

kent devleti, devletleri, 16, 18, 21, 22, 23, 34, 40, 45, 47, 50, 63, 64, 65, 78
kent devleti anayasası, 86, 90
kent kralı, 64
kent kültürü, 62, 100
kentleşme süreci, 109
Khaironeia, 42
Khalkidike, 19
Kıbrıs, 11, 15, 18, 19, 36
kırsal alan, kesim, 113
kitle köleciliği, 83, 84, 98, 113
KLEISTHENES (reformları), 27, 31, 33
KLEOPATRA, 90
Knossos, 12, 13
köle kaynakları, 98, 113
köleler, 21, 28, 38, 39, 64, 69, 84
köleliğin kaldırılması, 105
koloni(ler), 24, 25, 36, 107
kolonizasyon, 11, 20, 24, 25, 27, 62
Korinthos, 23, 40, 42, 48, 62, 80, 83, 103
korsanlar, 89
Korsika, 63, 80, 103
köy kültürü, 100
Kral Barışı, 38, 41
krallık (kurumu), 35, 50
kratia, 33
Kroton, 63
ksenoi, 21
Küçükasya, 35, 36, 39, 40, 46, 48, 61, 82
küçük çiftçiler, 26, 31, 69
kültür birliği, 100
kutsal ateş, 22
kuyu mezarları, 15
Kuzey Afrika, 11, 59
Kykladlar, 17
***kyklop* surları**, 16
Kyme, 63
Kyme Deniz Muharebesi, 64
Kynoskephalai Muharebesi, 80, 82
Kyrenaika, 11
KYROS, 35

L

Lagozza Kültürü, 59
Lakedaimon(lular), 52, 53
Lakedaimónioi, 53
Lakonia, 50, 52, 53
latifundia, 83
Latin Birliği, 67
Latin cemaatleri, 70
Latin Dünyası, 100
Latince, 58
Latinler, 67, 78
Latino-Falisc Grubu, 61
Latium, 57, 66, 67, 78, 102
lectio senatus, 76
legatus, 93

legion, 85
lejyon(lar), 85, 93, 96
LEONIDAS, 54
LEPIDUS, 85, 90
Lesbos, 19
Lex Hortensia, 72
Libya, 11, 13
LICINIUS, 96
LICINIUS–SEXTIUS Yasaları, 71, 72
lictor, 64, 76
Linear A, 13
Linear B, 13, 14, 15, 16
Lipara adaları, 16
Luceres, 67
LUCIUS VERUS, 111
***lukuman*'lar**, 64
***Lycia–Pamphylia* (Eyaleti)**, 101, 104
Lydia (Devleti), 35, 62
LYSIMAKHOS Devleti, 46

M

***Macedonia* Eyaleti**, 48, 83, 103
magistratus, 71, 73, 74, 75, 76
Magnesia (Muharebesi), 48, 80, 82, 103
Makedon, 45
Makedonya, 43, 46, 47, 48, 80, 81, 82, 90, 102, 103
Makedonya Devleti, 46
Makedonya Egemenliği, 42, 80, 82
Makedonyalı(lar), 42, 43, 48, 82, 103
Mallia, 12
Malta, 59
Manisa, 48
MARCUS AURELIUS, 111
MARIUS, 87, 89
MARIUS'un ordu reformu, 85
Marmara Denizi, 11
Matera Kültürü, 59
Megale Hellas, 25, 62
megaron, 16
memur hiyerarşisi, 98
memuriyet aristokrasisi, 72, 84
MERENPTAH, 17
Messara, 12
Messenia Savaşı, II., 53
Messenia, 53
***metoikos*'lar**, 28, 39, 40
metropolis, 24
Mezopotamya, 44, 45, 46
Miken (Devri), 14, 15, 17
Miken Dünyası, 16, 60
Miken Hellenleri, 14
Miken kale tahkimatları, 16
Miken kaleleri, 17
Miken kalelerinin tahribi, 18
Miken kültür (ve uygarlığı), 15, 19, 20
Miken mimarisi, 15

Miken toplumu, 16
Miken yerleşimleri, 17, 22
Mikenler, 14, 15, 16
Milano Fermanı, 96
Miletos, 19, 22, 25, 36, 43
MINOS, 12
Minos Giriti, 16
Minos Giritlileri, 12, 13
Minos Giritlileri'nin kökeni, 13
Minos kültür çevresi, 16
Minos seramiği, 16
Minos uygarlığı, 15
Minoslular, 12
Mısır, 11, 12, 13, 16, 17, 43, 46, 48, 61, 81, 83, 86, 90, 101, 102, 104, 106, 113
MITHRIDATES (VI.), 47, 85, 89, 101, 105, 106
monarkhia, 35
monarşi, 106
mültezimler, 105
Mykenai, 14, 15, 20
***mysterion*'lar**, 23
mythos, 66

N

natürel ekonomi, 25, 69
NEARKHOS, 45
NERO, 108
NIKOMEDES, 47
Nobilitas, 72, 84
***Nobilitas* egemenliği**, 91
nomen gentile, 69
nüfus, 98, 113
nüfus artışı, 24, 109
Nuragh(lar) (Kültürü), 59, 60

O

OCTAVIANUS, 85, 90, 91, 92
ODOAKER, 97
Odysseia, 20, 23
okhlokratia, 34, 35
oligarkhia, 35
oligarşi, 71
Olimpiyat(lar) (Oyunları), 20, 23, 66
Önasya, 11, 16, 43, 46, 47, 59, 85, 101, 102, 113
Oniki Kent Birliği, 63
Oniki Levha Yasası, 71, 72
Optimati, 84, 86
ordu, 21, 26, 43, 44, 68, 78, 80, 85, 87, 89, 92, 94, 98, 111
ordu reformu, 85
ORPHEUS, 23
orta sınıf, 31
Ortaasya, 44
Ortaçağ, 115
Osc-Umber Grubu, 61
Ostrakismos, 32

P

Padan Kültürü, 60

Pagan kültler, 97, 114
Paganlar, 96
Palafitte, 60
Palatinus Tepesi, 65, 67
Panhellen Öç Seferi, 44
para, 54, 70, 104, 113
para aristokrasi, 26, 29
para ekonomisi, 25, 39, 83, 104
para işleri, 84
para sistemi, 45
para yardımı, 39
paranın değeri, 113
Parth Devleti, 48, 111, 112
Parthlar, 47, 89
partikülarizm, 12
pater familias, 68
***patricius*('lar)**, 68, 69, 71, 72, 73, 74
***patricius* ve *pleb*'ler arasında eşitliğin sağlanması**, 71
***patricius–plebs* sınıf mücadelesi**, 72, 102
***patricius–plebs* sınıf mücadelesi sonunda Roma Anayasası**, 73
***patricius–plebs* sınıf mücadelesinin sonuçları**, 72
pax Romana, 49, 91, 106
pazar sıkıntısı, 109
pazar tesisleri, 109
pecunia, 70
pecus, 70
PEISISTRATOS, 30, 31
PEISISTRATOS ve oğullarının tiranlığı, 27
Peloponnesos, 47, 53
Peloponnesos Birliği, 55
Peloponnesos Savaşı, 32, 38, 40, 41
Peloponnesos Yarımadası, 11, 14, 17, 19, 50, 53
PERDIKKAS, 46
Pergamon (Devleti; Krallığı), 47, 48, 80, 83, 101, 102, 104, 105
PERIKLES, 27, 32, 38, 39
***perioikos*'lar**, 53, 54
Pers büyükkralı, 41
Pers despotizması, 36
Pers (Devleti; İmparatorluğu; Krallığı), 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 77
Pers(ler'in) dünya egemenliği planları, 36, 37
Pers Egemenliği, 25, 35, 37
Pers ordusu, 43
Pers politikası ve diplomasisi, 37
Pers saray protokolü, 45
Pers Savaşları, 33, 35, 37, 38, 39, 41
Pers yönetim sistemi, 45
Persepolis, 44
Pers–Hellen savaşları, 36

Pers(ler), 35, 36, 37, 41, 43, 44, 54, 70, 114
Phaistos, 12, 13
Pharsalus (Muharebesi), 85, 90
Philippi, 90
PHILIPPOS (II.), 42
PHILIPPOS, V., 81, 82
Phokaia, 25
Phokis, 23
phyle, 30, 31, 32
Pinaros Çayı, 43
Piseae (= Pisa), 57
plantaj ekonomisi, 83
Plataiai, 36
***plebs* çiftçileri**, 71
***pleb*'ler**, 69, 71, 72
***pleb*'lere *consul*'lük yolunun açılması**, 71
plebi scita, 75
PLINIUS, 110
Po Ovası, 63, 64
polis, 18, 20, 21, 22, 27, 28, 34, 40, 47, 50, 53, 54, 55, 107
politai, 22
POMPEIUS, 85, 88, 89, 90, 101, 106
pontifex maximus, 68, 74, 77, 92
***pontifex*'ler**, 77
***pontifex*'lik**, 72, 77
Pontos, 47, 102, 105
Pontus, 85
***Pontus-Bithynia* (Eyaleti)**, 48, 101, 104, 106, 110
Populares, 86
***Popularis*'ler**, 87, 89
POROS, 44
Poseidonia, 63
praenomen, 69
praetor, 75, 76, 88
praetor maximus, 71
prehistorya, 59
Priene, 19
primus inter pares, 21
princeps, 92, 93
princeps Senatus, 73, 92
Principatus, 91, 92, 96, 106, 108
proconsul, 93
procurator, 108
profesyonel memurluklar, 93
profesyonel ordu, 87
proletarii, 84
***proletarius*'lar**, 87
Propontis, 11
propraetor, 93
provincia Asia, 104
provocatio ad populum, 75
prytanis, 32
PTOLEMAIOS (Devleti), 46, 48
Ptolemaioslar, 46, 81, 102
publicanus, 84, 105

Pydna (Muharebesi), 48, 80, 82, 103
PYRRHOS, 47, 71, 78

Q

quaestor, 75, 76
Quirinalis Tepesi, 65, 67

R

radikal demokrasi, 27
rahipler, 64, 68, 77
Ramnes, 67
RAMSES, III., 17, 61
Remedello-Polada Kültürü, 59
res publica Romana, 91
resim yazısı, 12, 13
rex, 68
Rodos, 11
Roma, 27, 28, 29, 30, 48, 57, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 114, 115
Roma anayasa anlayışı, 77
Roma Anayasası, 74, 77
Roma Anayasası'nda aristokratik unsur, 74
Roma Anayasası'nda demokratik unsur, 75
Roma Anayasası'ndaki timokratik unsur, 74
Roma Anayasası'nın aristokratik-oligarşik unsuru, 73
Roma çiftçi devleti, 80
Roma Cumhuriyet Anayasası, 73, 75
Roma Cumhuriyet Devri, 91, 106
Roma cumhuriyet kurumları, 96
Roma Cumhuriyeti, 48, 72, 74, 78, 82, 86, 91, 102, 103
Roma Cumhuriyeti'nin efsanevi kuruluş yılı, 65
Roma Cumhuriyeti'nin sonu, 88, 89
Roma devlet anlayışı, 90
Roma devlet kariyeri, 94, 107
Roma devlet yönetimi, 77
Roma Devleti, 48, 75, 81, 90, 93, 94, 111, 114, 115
Roma dış politikası, 82, 103
Roma Egemenliği, 48, 101, 105, 106
Roma ekonomi sistemi, 113
Roma iç politikası, 88
Roma İmparatorluğu, 94, 95, 98, 107, 109, 111, 112, 114

Roma İmparatorluğu'nun en geniş yayılma alanı, 91
Roma İmparatorluk Devri, 108
Roma Kenti'nin oluşumu, 67
Roma ordusu, 87, 93, 96, 97, 113, 114
Roma saray protokolü, 96
Roma Tarihi, 57, 58, 59, 66, 70, 99
Roma vatandaş ordusu, 85
Roma vatandaş(lar)ı, 94, 100, 107
Roma vatandaşlığı, 107
Roma vatandaşlık hakkı, 94, 112
Roma yönetimi, 93, 107
Roma'da Etrüsk Krallar Devri, 67
Roma'da Etrüsk Krallar Devri'nin sona ermesi, 65
Roma'da İç Savaşlar, 85, 86
Roma'da İmparatorluk Devri, 91
Roma'da komutanlar egemenliği, 88
Roma'da krallığın sonu, yıkılması, 31, 70, 71
Roma'da krallık, 65
Roma'da Krallık Devri'nin süresi, 66
Roma'da monarşi, 91, 92
Roma'da *patricius–plebs* mücadelesi, 71
Roma'nın Anadolu'ya yerleşmesi, 105
Roma'nın devlet gücü, 100
Roma'nın dünya egemenliği, 86
Roma'nın (efsanevi) kuruluş yılı, 66, 67
Roma'nın sosyal problemleri, 88
Roma'nın yaptığı ilk devlet antlaşması, 70
Roma–İtalya Konfederasyonu, 70, 71, 79, 102
Romalı tüccarlar, 105
Romalılar, 57, 58, 59, 61, 78, 82, 106
ROMULUS AUGUSTULUS, 97

S

Sabin(ler), 65, 67, 78
Salamis, 36
salt demokrasi, 35
salt monarşi, 45, 96
Samnitler, 78
Sardes, 43
Sardinya, 57, 59, 60, 62, 80, 103
satraplık(lar), 44, 45
SCHLIEMANN, 14
seisakhtheia, 29
SELEUKOS (Devleti), 46
Seleukoslar (Devleti), 46, 48, 102, 103, 106

senatörler, 84, 88
senatörlük, 92, 94, 107
Senatus, 29, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 114
***Senatus* başkanı**, 73
senatus consulta, 73
***Senatus* egemenliği**, 86, 87, 89, 90
***Senatus* egemenliğinin yıkılması**, 88
***Senatus* eyaletleri**, 93
***Senatus* hazinesi**, 93
***Senatus* kararları**, 73, 93
Senatus Populusque Romanus, 74
***Senatus* yönetimi**, 93
SEPTIMIUS SEVERUS, 94, 112
sermaye merkezi, 84, 104
servi, 69
SERVIUS TULLIUS, 67
SEVERUS, 94
Severuslar Sülalesi, 91
Sicilya, 11, 16, 25, 40, 57, 59, 60, 62, 80, 103
sikke basımı, 113
siyasal değişim, 26
siyasal mekân birliği, 99
sofistler, 112
SOLON (anayasası; yasaları; reformları), 27, 29, 30, 31
sömürü rejimi, 105
sosyal değişim, 25
sosyal yapı, 99
şövalye(ler) (sınıfı), 84, 87, 93
soy aristokrasi, 26
soylular, 51
soylular egemenliği, 26, 27
soylular partisi, 86
Sparta, 37, 40, 41, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55
Sparta Anayasası, 50, 51
Sparta devlet teşkilatı, 51
Sparta Devleti, 52
Sparta dış politikası, 53
Sparta Egemenliği, 53
Sparta militarizmi, 55
Sparta ordusu, 54
Sparta toplum ve anayasası, 50, 53
Sparta ve müttefikleri, 40
Sparta yaşam biçimi, 51
Sparta'da devlet işleri, 51
Sparta'nın üstünlük dönemi, 41
SPARTACUS İsyanı, 85, 89
Spartalı kadınlar, 54
Spartalılar, 51, 52, 53, 54, 55
Spartiatai, 52
Stentinello Kültürü, 59, 60
strategos, 32, 39
SULLA (Anayasası; Reformu), 29, 88, 89, 106
SULLA'nın diktatörlüğü, 85
Suriye, 12, 46, 48, 81, 103
Suriye Krallığı, 82

Susa, 44
Sybaris, 63
synoikismos, 22, 50
Syrakusai, 40, 63, 64, 78
Syria, 48, 85, 106

T

tam devlet, 99
Tarentum, 60, 63
tarım, 11, 25, 31, 34, 39, 53, 69
tarım alanları, 113
tarım devleti, 40
tarım kolonileri, 24
tarım ürünleri, 104
tarımsal değişim, 25
TARQUINIUS PRISCUS, 67
TARQUINIUS SUPERBUS, 70
Terramare Evleri, 60
Thebai, 40, 41, 42
Thebaililer, 42
THEODOSIUS (I.), 95, 97, 114
Thermopylai, 54
Thessalia, 19, 21, 82, 89
***tholos* mezarları**, 12
TIBERIUS SEMPRONIUS GRACCHUS, 85, 86
ticaret, 12, 13, 34, 39, 45, 53, 63, 65, 98, 111
ticaret devleti, 40, 78, 79, 102
ticaret emperyalizmi, 80
ticaret gücü, 83, 103
ticaret ulusu, 25
ticarî üs, 24
timokrasi, 29
timokratia, 35
timokratik düzen, 32
timokratik sınırlamalar, 33
tiranlar, 70
tiranlık, 31, 35
Tities, 67
toprak mülkiyeti, 20, 26
toprak reformu, 87
Torbiere, 60
Toroslar, 43, 82
Toscana (Bölgesi), 58, 62
TRAIANUS, 94, 108, 110
Trakya, 46
tribuni plebis, 76
tribunicia potestas, 92
***tribunus*('lar)**, 75, 76, 86, 87, 88
***tribunus*'luk gücü**, 89
tribus, 30, 67, 68, 75
***triumvir*'ler**, 90
***Triumvir*'lik, I.**, 85, 89
***Triumvir*'lik, II.**, 85, 90
Troia, 17
TULLUS HOSTILIUS, 67
Tuna (Bölgesi), 97, 109, 113, 114
Tyros, 43
Tyrrhenler, 58, 62

Ü

ücretli ordu, 47
üçüncü sınıf, 84
urbs quadrata, 65, 67
üretim, 25, 96, 98, 113
üretim artışı, 109
üretim düşüklüğü, 113
ürünlerin maliyetindeki düşüş, 109

V

VALENS, 97, 114
Valeriuslar, 74
varlık oligarşisi, 35
vatandaş ordusu, 26, 80, 87
vatandaşlar devleti, 26
vatandaşlık ilkesi, 100
vatandaşlık kavramı, 100
veba salgını, 111
Veii, 63, 64, 71
Venetler, 62
vergi mültezimleri, 84
vergi sistem(ler)i, 93, 96, 107, 113
vergi toplama, 84
vergi toplama şirketleri, 105, 108
vergilendirme, 98
vergi(ler), 40, 53, 72, 76, 77, 84, 96, 104, 105, 108
VESPASIANUS, 108, 110
vitulus, 58
Volsclar, 78

Y

Yahudi isyanı, 94
Yakan İtalikler, 61
yargıtay, 30
yaşam standardı, 98, 113
yavru kentler, 24
Yedi Tepeler, 68
yol yapımı programı, 108

Z

ZEUS, 20